



Åsnes kommune.

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø.

PLANENS HOVEDINDELING:

DEL I – Generelt om kommunedelplanen

DEL II – Kulturminnene i Åsnes

DEL III – Virkemidler for bevaring av kulturminnene i Åsnes

DEL IV – Støtteordninger og begrepsforklaringer med videre

Innhold

Del I Generelt om kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø.....	7
1.1 Innledning.....	7
1.1.1 Planens oppbygging.....	7
1.1.2 Bakgrunn og formål med planen.....	8
1.1.3 Forankring til FN's bærekraftsmål.....	9
1.1.4 Formidling og tilrettelegging.....	10
1.2 Roller og ansvarsfordeling i kulturminnevernet.....	10
1.2.1 Klima- og miljødepartementet.....	10
1.2.2 Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning.....	10
1.2.3 Innlandet fylkeskommune.....	10
1.2.4 Kommunen er planmyndighet.....	11
1.3 Lovverk.....	11
1.3.1 Lov om planlegging og byggesaksbehandling.....	11
1.3.2 Plan- og bygningsloven (PBL) i kulturminneforvaltningen.....	11
1.4 Føringer for planarbeidet.....	12
1.4.1 Stortingsmeldinger, planverk og konvensjoner:.....	12
1.4.2 Regionale mål og føringer.....	13
1.4.3 Lokale mål og føringer.....	13
1.4.4 Kunnskapsgrunnlag og utredninger.....	14
1.5 Problemstillinger og avgrensninger.....	14
1.5.1 Kulturminnevurderinger.....	14
1.5.2 Kulturminnene i forhold til framtidige klimaendringer.....	15
1.5.3 Kulturminnene og reiselivsnæringa.....	16
1.5.4 Kulturminner og folkehelse.....	16
1.5.5 Kulturminner i en pedagogisk sammenheng.....	16
1.6 Verdisetting og utvalg.....	16
1.6.1 Kriterier for verdivurdering.....	17
Del II Kulturminnene i Åsnes.....	19
2.1 Immaterielle kulturminner.....	19
2.1.1 Plasser og naturskapte formasjoner.....	21
2.2 Arkeologiske og automatisk fredete kulturminner.....	23
2.2.1 Vikingtid.....	23
2.2.2 Gravhauger.....	24

2.2.3	Skjoldmøya	24
2.2.4	Kullgroper og jernvinneanlegg	26
2.2.5	Risbekken-området	27
2.2.6	Fangstgroper.....	27
2.2.7	Tjæremiler	28
2.2.8	Dyrkningsspor	29
2.2.9	Sebuberghjemmet	29
2.2.10	Prioriterte områder og utvalgte objekter	30
2.3	«Nyere» tids kulturminner	31
2.3.1	Landbruk.....	31
2.3.2	Skogsdrift og tømmerfløtning	31
2.3.3	Jordbruk og sætring.....	34
2.3.3.1	Sætre	34
2.3.3.2	Gardsanlegg.....	36
2.3.3.3	Større gardar og storstuer	36
2.3.3.4	Husmannsplasser.....	38
2.3.3.5	Bureisingsbruk	39
2.3.3.6	Utvalgte kulturlandskap	39
2.3.3.7	Noen tradisjonelle landbruksbygg.....	41
2.3.3.8	Smier.....	42
2.4	Etniske minoriteter	43
2.4.1	Jødiske kulturminner	43
2.4.2	Taternes kulturminner.....	44
2.4.3	Skogfinske kulturminner.....	46
2.4.4	Badstuer (røykbadstuer).....	50
2.5	Samferdsel, veger og ferdselsårer	50
2.5.1	Vegene.....	51
2.5.2	Vegen over Tolvmilsskogen.....	51
2.5.3	Finnvegen	51
2.5.4	Kirkevegen	51
2.5.5	Jernbanen	52
2.6	Forsvarsanlegg og krigsminner.....	53
2.6.1	Krigsminner fra eldre tider.	53
2.6.2	Kampene i 1808.....	54

2.6.3	Krigsminner fra 2. verdenskrig.	56
2.6.4	AT-leiren på Sønsterud (arbeidstjenesten).	56
2.6.5	Flyktningeruter og kureruter.	58
2.7	Råvarer, foredling og produksjon.....	58
2.7.1	Gruvedrift	58
2.7.2	Mølle.....	59
2.7.3	Meieri	59
2.7.4	Globusfabrikken	59
2.7.5	Sagbruk	60
2.7.6	Tjærefabrikker	60
2.8	Sentrums- og samfunnsfunksjoner – lokalisering og avvikling	61
2.8.1	Bygdesenteret Nergrenda	61
2.8.2	Gamle Flisa	62
2.8.3	Kaffegata og Flisa-plataet	62
2.8.4	Handel	66
2.8.5	Kirker og prestegårder.....	67
2.8.6	Skolene	69
2.8.7	Forsamlingslokaler og festplasser	71
2.8.8	Folkeparkene	72
2.9	Framtidas kulturminner.....	72
2.9.1	Prioriterte områder og utvalgte objekter.....	74
Del III	Virkemidler for bevaring av kulturminnene i Åsnes.....	78
3.1	Virkemidler	78
3.1.1	Bestemmelser (PBL § 11-8, bokstav c)	79
3.1.2	Retningslinjer.....	81
3.1.3	Handlingsplan	84
3.1.4	Tips og råd til deg som skal restaurere et gammelt bygg.....	86
Del IV	Støtteordninger og begrepsforklaringer med mer.	94
4.1	Viktige begreper	94
4.2	Økonomiske støtteordninger	95
4.3	Offentlige støtteordninger	95
4.3.1	Andre offentlige støtteordninger	96
4.4	Private støtteordninger:	96
4.5	Kilder.....	97

4.6	Vedlegg.....	97
-----	--------------	----

Del I Generelt om kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø

1.1 Innledning

I Åsnes finnes det kulturminner fra steinalderen og fram til moderne tid.

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.» (Lov om kulturminner §2.)

Dersom disse kulturminnene blir bevart, er de kilder til kunnskap og opplevelser for oss og kommende generasjoner. Sporene fra fortiden gir stadig anledning til ny forståelse av historien om Åsnes.

Kulturminnene viser utviklingen fram til dagens samfunn. De som levde her før, har levd på andre måter enn det vi gjør. Landskapet i Åsnes har en mengde spor av tidligere levde liv, ulike kulturer, og ulike måter for livberging. Kulturminnene er uerstattelige, og det er viktig å foreta en vurdering av hvilke som er spesielt betydningsfulle for framtiden, slik at disse kan tas vare på for kommende generasjoner. Det er alles ansvar å ta hånd om denne kulturarven.

Identitetsfølelsen til stedet der en bor er ofte knyttet opp mot fysiske element i det offentlige rommet. Dette kan være relativt anonyme bygninger eller anlegg som man ikke reflekterer over. Først den dagen bygningene er revet, merker man at de faktisk har hatt en betydning for stedets identitet. At en føler tilknytning og stolthet for bygda er viktig. Stoltheten virker positivt med tanke på å ta vare på kulturminner.

Kulturminner deles vanlig vis i to hovedkategorier; materielle og immaterielle. Materielle kulturminner er konkrete fysiske objekter som kan sees eller berøres, som f.eks. bygninger, gravhauger, broer, boplasser og gjenstander. Immaterielle kulturminner er alle former for muntlige og skrevne overleveringer. Lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner er eksempler på immaterielle kulturminner.

Kulturminnene rundt oss dokumenterer hvordan utviklingen har foregått, og hvorfor ting har blitt som de nå er. Kulturminnene forteller historien om hvor vi bor, hvor vi kommer fra – og hvem vi er. Kulturminnevernet er slik sett en form for vern om kommunens egen identitet og egenart. Denne historiefortellingen har gjennom alle tider vært farget av opplevelser og tolkning. Historien har også vært et politisk virkemiddel. Ofte bygger en tolkning videre på en annen, og nye måter å vurdere kjente kulturminner på kan i framtiden forandre historien om oss. Når kulturminner forsvinner, så går informasjon tapt for alltid.

Miljø- og klimadepartementet, Riksantikvaren og fylkeskommunen har en pågående satsning for styrking av kommunal kulturminnekompetanse. Målet er at flest mulig kommuner skal ha egne kommunedelplaner for kulturminner og kulturmiljøer, med tilhørende bestemmelser og retningslinjer.

1.1.1 Planens oppbygging.

Kulturminneplanen (kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer) har en tematisk inndeling. Under hvert tema er det gjort et utvalg av kulturminner som det synes naturlig å framheve. Mange av disse har fått en hensynssone i kommunedelplanen, med tilhørende

bestemmelser og retningslinjer. Dette gir rammer for hvordan kulturminnene skal forvaltes, og skal også gi økte muligheter for tilskudd til vedlikehold.

Kulturminneplanen skal ha en tematikk som belyser samfunnsutviklingen i kommunen og viktige utfordringer for kulturminnevernet. Enkelte tema har ikke bare lokal og regional verdi og utfordringer, men også nasjonal og internasjonal. Dette er viktig å tenke på når man formulerer problemstillinger og tiltak. Disse sammenfaller til dels med lignende i nabokommunene.

Det er utarbeidet et handlingsprogram for kulturminner, hvor områder og tema er omtalt. Kulturminneplanen skal for øvrig revideres og holdes oppdatert.

Planen forsøker også å si noe om hvordan kulturminner kan tas vare på generelt.

1.1.2 Bakgrunn og formål med planen

Kulturminner og kulturmiljøer er en betydelig ressurs for Åsnes. De er viktige elementer for identitetsskaping og er kilder til kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Mange av kulturminnene har i tillegg betydelige bruksverdier. Kulturminner er også en viktig faktor for turismen i området. Planen har som mål å synliggjøre kulturminnene, men også å bidra til enighet om en kommunal strategi for hvordan disse skal forvaltes. Bevaring av de tradisjonelt anerkjente kulturminnene står sentralt, men også nye typer kulturminner er viktige for fremtiden.

De strukturelle forandringene i samfunnet påvirker kulturminnene. Planen skal vise utfordringer forårsaket av dette. Den skal også vise hvordan kulturminnevernet kan styrkes lokalt, slik at de mest verdifulle kulturminnene blir sikret for fremtiden.

Planen skal skape større forutsigbarhet i saker der kulturminner og kulturmiljøer blir berørt.

Planen har som mål å være et bidrag til et godt samarbeid mellom ulike sektorer i kommunen, andre offentlige etater, reiselivet, næringslivet for øvrig, private eiere, foreninger og organisasjoner.

Kulturminneplanen er en kartlegging av tidligere gjennomførte registreringer. Med det som grunnlag er det utarbeidet en liste over de mest verdifulle kulturminnene og kulturmiljøene i Åsnes. Disse er verdivurdert og kartfestet.

Kommunen har forsøkt å gjøre prioriteringer av hva som skal tas vare på, hvorfor og hvordan. Det er utarbeidet en handlingsplan med grunnlag i disse prioriteringene.

En oversikt over kulturminner og kunnskap om lokalhistorie er viktig for god forvaltning av kulturminnene. Kulturminnene er en ressurs i samfunnsutviklingen og skal ligge til grunn for verdiskaping i kommunene, og gi grunnlag for stedsutvikling, næringsutvikling og styrking av lokal identitet.

Undervisning, formidling, folkehelse, næringsutvikling, arealplanlegging og forvaltning er områder hvor kunnskap om kulturminner er en viktig ressurs. En kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer skal være et verktøy for forvaltningen, rette oppmerksomheten mot kulturminnene, og bidra til økt kunnskap.

Det er et overordnet mål at planen skal inspirere til praktisk kulturvernarbeid og formidling av historien om Åsnes, men også at den skal være til hjelp i kommunal saksbehandling. Målet

med planarbeidet er ikke å omfatte alle registrerte kulturminner, men i stedet lage klare målsettinger for videre satsningsområder, og være til inspirasjon for videre arbeid. Formålet med kommunedelplanen er å konkretisere målene for kulturminneforvaltningen.

Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og ivaretas som ressurser og som grunnlag for opplevelse og videreutvikling av de fysiske omgivelsene. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv som kunnskapsressurser og som grunnlag for opplevelser.

Kommunen ønsker at økt kunnskap og synliggjøring vil bidra til:

- Ivaretagelse og nyttiggjøring av ulike kulturmiljøer og kulturminner.
- God forvaltning av ulike kulturmiljøer og kulturminner.
- Ny bruk av kulturarven som grunnlag for lokal aktivitet.
- Fokus på kulturminnenes verdi som identitetsfaktorer i samfunnet.

1.1.3 Forankring til FN's bærekraftsmål

Kommunedelplanen for kulturminner og kulturmiljø tar utgangspunkt i FN's bærekraftsmål. Bærekraftig utvikling handler om å ta vare på behovene til mennesker som lever i dag, uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å dekke sine behov.

Bærekraftsmålene reflekterer de tre dimensjonene i bærekraftig utvikling: klima og miljø, økonomi og sosiale forhold.



FNs bærekraftsmål består av 17 mål og 169 delmål. Målene skal fungere som en felles global retning for land, næringsliv og sivilsamfunn.

Følgende bærekraftsmål er relevante for Åsnes kommune sin kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø:

- Mål 3: God Helse og Livskvalitet
- Mål 4: God utdanning
- Mål 9: Innovasjon og infrastruktur
- Mål 11: Bærekraftige byer og samfunn

- Mål 12: Ansvarlig forbruk og produksjon
- Mål 14: Liv under vann
- Mål 15: Livet på land
- Mål 17: Samarbeid for å nå målene

Hovedfokus vil være mål 3, 4, 9, 11, 12 og 17.

1.1.4 Formidling og tilrettelegging.

Kommunedelplanen for kulturminner har som målsetting å tilrettelegge for bruk av kulturarven som grunnlag for lokal aktivitet, og økt fokus på kulturminnenes verdi for lokalsamfunnets identitet. Økt kunnskap om kulturminnene i Åsnes vil kunne bidra til at flere ser verdien av å ta vare på dem.

Det er en stor utfordring at mange verdifulle kulturminner ikke lenger er i bruk. Mange flotte bygninger tas ut av bruk og forfaller. Dette finnes det også flere eksempler på i Åsnes.

Hvordan kan vi eventuelt legge til rette for ivaretagelse og formidling av disse kulturminnene?

Universell utforming og tilrettelegging av kulturminner er også et tema. Universell utforming innebærer at produkter, byggverk og uteområder som er i alminnelig bruk skal utformes på en slik måte at alle mennesker skal kunne bruke dem på en likestilt måte, så langt det er mulig, uten spesielle tilpasninger eller hjelpemidler. Dette kan by på ekstra utfordringer da det er viktig at endringer eller nye installasjoner ikke forringer kulturminnene.

1.2 Roller og ansvarsfordeling i kulturminnevernet

Myndighet og forvaltningsansvar i kulturminnevernet er fordelt mellom Staten, Fylkeskommunen, Sametinget og kommunene. Riksantikvaren er utøvende faginstans for Klima- og miljødepartementet, mens Fylkeskommunen, som regionalt forvaltningsorgan, har fått delegert myndighet gjennom Riksantikvaren. Ansvarsfordelingen i den offentlige kulturminneforvaltningen er nærmere beskrevet i Forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter Kulturminneloven.

1.2.1 Klima- og miljødepartementet

er kulturminneforvaltningens øverste organ med hovedansvar for utforming og oppfølging av nasjonal kulturminnepolitikk. Departementet tar de endelige avgjørelsene i plansaker ved innsigelse, og har myndighet etter kulturminneloven til å innkalle eller gjøre påkrevde endringer i kommuneplanens arealdel i tilfeller der nasjonale kulturminneinteresser er satt til side.

1.2.2 Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning

under Klima- og miljødepartementet med ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren kan fremme innsigelse ved trussel mot kulturminner av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning varsler Riksantikvaren og kommer eventuelt med innsigelse dersom et planforslag truer nasjonale kulturminneinteresser.

1.2.3 Innlandet fylkeskommune

er regionalt kulturminneforvaltningsorgan for Åsnes med delegert myndighet etter kulturminneloven. De har forvaltningsmyndighet for de automatisk fredete kulturminnene, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Fylkeskommunen veileder i kommunens planprosesser, gjennom faglig rådgivning og formidling av nasjonale og regionale mål og retningslinjer.

1.2.4 Kommunen er planmyndighet

og har i utgangspunktet bestemmelsesrett over egne arealer. Kommunen har ansvar for at bevaring av kulturminner og kulturmiljøer inngår i arealplanleggingen på en slik måte at nasjonale-, regionale- og lokale kulturminneinteresser ivaretas. Plan- og bygningsloven er et virkemiddel som kommunen kan bruke til å regulere arealer hvor kulturminner og kulturmiljøer inngår med bestemmelser om vern. Soner som reguleres til bevaring markeres i arealplaner.

1.3 Lovverk

Det er i hovedsak to lovverk som gir beskyttelse av kulturminner: Kulturminneloven og Plan- og bygningsloven (PBL). Kulturminneloven er en særlov som gjelder foran plan- og bygningsloven.

Lov om kulturminner av 1978 (Kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk fredete, fastlår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse kulturminner. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

På landsbasis er det kun i overkant av 1% av alle bygninger fra før 1900 som er fredet gjennom kulturminneloven. Det vil si at svært mange verdifulle kulturminner ikke er beskyttet og eventuelt må tas vare på ved hjelp av andre virkemidler, for eksempel ved hjelp av plan- og bygningsloven. Gjennom denne loven kan kommunen bidra til å gi spesielt verdifulle kulturminner formelt vern.

1.3.1 Lov om planlegging og byggesaksbehandling

av 2008 (**PBL**) er det viktigste kommunale virkemiddelet for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Her kan kommunen sikre bevaringsverdige bygninger og gi vern, både i sammenheng med arealplan og i enkeltsaker.

I arealplaner sikres kulturminner med hensynssoner med tilknyttede bestemmelser. Kommunen har også hjemmel til å gi pålegg om utbedring av eksisterende bygninger, såfremt det vil gi en vesentlig forbedring av byggverkets funksjon – av hensyn til bevaringsverdi.

Kommunedelplanen for kulturminner er utarbeidet med hjemmel i plan- og bygningsloven PBL § 11-1, 3 ledd. Arbeidet startet med utarbeidelsen av et planprogram. Planprogrammet har lagt føringer for hvordan arbeidet er utført og hva som inngår i planen.

1.3.2 Plan- og bygningsloven (PBL) i kulturminneforvaltningen.

PBL er et av kommunens verktøy i forvaltningen av kulturminner.

§ 11-8 omhandler ulike hensynssoner:

«Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal».

For kulturminneverdier kan enten sone c) *Særlige hensyn til bevaring av kulturmiljø*, eller sone d) *Båndlegging etter Kulturminneloven* benyttes.

§ 11-9 slår fast at kommunen, uavhengig av kommuneplanens arealformål, også kan vedta bestemmelser om ulike hensyn. Disse kategoriseres i 8 punkter, hvorav nr. 7 omhandler kulturminner: hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.

§ 12-7 omhandler bestemmelser i reguleringsplan, og slår fast at det kan settes bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur.

1.4 Føringer for planarbeidet

Det finnes flere lover, konvensjoner, meldinger og planer som legger føringer for utarbeidelsen av en kommunedelplan for kulturminner.

1.4.1 Stortingsmeldinger, planverk og konvensjoner:

Lov om kulturminner av 9. juni 1978, sist endret 01.01.2010.

Kulturminnemeldingen "Leve med kulturminner", (St.meld.nr 16, 2004-2005). Meldinga inneholder formuleringer, vurderinger og strategier for en fornyet kulturminnepolitikk. De såkalte 2020-målene defineres slik:

- Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer skal ikke overstige 0,5 % innen 2020.
- For automatisk fredete arkeologiske kulturminner skal det årlige tapet ikke overstige 0.5 % innen 2020.
- Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal være vedtaksfredet innen 2020.
- Fredete bygninger, anlegg og fartøy skal ha ordinært vedlikeholds nivå innen 2020.
- Et representativt utvalg av automatisk av fredete arkeologiske kulturminner skal være sikret innen 2020.
- Planlegging i kommuner, fylker, og regioner skal medvirke til å hindre uønsket nedbygging av matjord og ivareta viktige kulturminner.

Kulturminnemeldingen «Framtid med fotfeste», (St.meld. nr. 35, 2012-2013) Meldingen skal være grunnlag for en mer helhetlig kulturminnepolitikk, både for planlegging, utvalg og restaurering, samt at klimaendringenes påvirkning på kulturminner blir grundig belyst.

UNESCO- konvensjonen om vern av "immateriell kulturarv" (2003), der målet er å beskytte den rikdommen immateriell kulturarv innebærer, og å være en kilde til utvikling og dermed ressurs for mange folkegrupper.

Den europeiske landskapskonvensjonen (2004). Formålet med konvensjonen er å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene.

Lov om forvaltning av naturens mangfold (Naturmangfoldsloven 2009) som skal sikre at biologisk, landskapsmessig og geologisk mangfold og økologisk prosesser blir tatt vare på.

Venezia-chartret (1964). Beskriver prinsipper for konservering og restaurering av kulturminner. Chartret er den første internasjonale samarbeidsdoktrinen innen kulturminnevernet.

Malta-konvensjonen (1992) som forutsetter at den arkeologiske kulturarven skal bevares som kilde til den europeiske hukommelsen og være et utgangspunkt for historiske og vitenskapelige studier.

Riksantikvarens Fredningsstrategi for 2020.

1.4.2 Regionale mål og føringer

Det førende dokumentet for den regionale kulturminneforvaltningen, "Kulturminner for Hedmarks framtid - Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer gjeldende fra 2005-" er målene for det regionale kulturminnevernet i Hedmark følgende: Sikre mangfoldet og særpreget av Hedmarks kulturminner og kulturmiljøer som del av en helhetlig miljø- og arealforvaltning.

Sikre et utvalg kulturminner og -miljøer av nasjonal verdi og et representativt utvalg av regiontypiske kulturminner og -miljøer i Hedmark.

Styrke sosial og kulturell tilhørighet og lokal utvikling ved tilrettelegging og bruk av kulturminner og -miljøer.

Legge grunnlag for vern og utvikling av Hedmarks kulturminner og -miljøer gjennom brede samarbeidsprosesser og aktiv bruk av planen.

Andre planer med regional betydning for kulturvernplanen er:
Fylkesdelplan for Vestmarka

Det er naturlig at kommunedelplanen for kulturminner og kulturmiljøer i Åsnes bygger videre på disse målsettingene.

1.4.3 Lokale mål og føringer

De viktigste lokale føringene for kulturvernplanen finnes vi i kommunens egne styringsdokumenter;

Kommuneplanens, samfunnsdel 2010-2022, vedtatt av Åsnes kommunestyre den 26.4.2010.
Kommuneplanens arealdel, 2019-2030.

Kommunens planstrategi, vedtatt av kommunestyret 26.6.2017.

Disse tre dokumentene er de viktigste styringsdokumentene for arbeidet med kulturvernplan.

I kommuneplanens samfunnsdel er kulturminnevernet en viktig del. I denne delen har kommunen indentifisert flere hovedutfordringer for bevaring av kulturminnene. Et av de områdene ser man store utfordringer er innen jord- og skogbruk. Nye driftsmetoder medfører at kulturminner forsvinner, noe som skjer i et økende tempo. Man har også satt fokus på bevaring av den immaterielle kulturarven, som for eksempel stedsnavn, fortellinger, musikk, skikker og tradisjoner. Dette er en viktig del av kulturminnevernet.

Finnskogen har en særstilling, noe som kommunen følger opp i kommuneplanen. Nær halvparten av Åsnes er Finnskog og derfor en viktig del av kommunens kulturarv. Finnskogen er et merkenavn som kan få stor betydning for distriktet, hvis det blir benyttet på den rette måten.

I tillegg er det reguleringsplaner, forvaltningsplaner, og andre planer eller utredninger som legger føringer for kulturminnevernet.

1.4.4 Kunnskapsgrunnlag og utredninger

Det finnes i dag flere forskjellige registreringer som omfatter kulturminnene i Åsnes kommune. Noen av de viktigste er følgende:

- SEFRAK- registreringene.
- Askeladden, kulturminnesøk.
- Utmarksregistreringer utført av Hedmark fylkeskommune.
- Listeførte kirker.
- Registreringer av kulturminner på Finnskogen 2007-2008 (Åsnes kommune v/Terje Bredvold).
- Registreringer på Finnskogen utførte i forbindelse med Interreg- prosjektet «En levande Finnskog»

I tillegg er det en rekke viktige opplysninger i bygdebøkene for Åsnes kommune, og i annen tilgjengelig litteratur. Riksantikvaren har bl.a. utarbeidet en håndbok for veiledere til såkalte DIVE-analyser som går ut på å vurdere større kulturmiljøer ut fra kulturminnevernets ståsted. De har også håndbøker for registrering i felt.

1.5 Problemstillinger og avgrensninger

I arbeidet med planen er det prioritert hvordan jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer skal sikres.

Det er forsøkt å legge til rette for verdiskaping og næringsutvikling tuftet på kulturarven. De kulturminnene som er registrert fra før er i hovedtrekk sammenstilt, kartfestet og verdivurdert.

Det er utarbeidet bestemmelser til kulturminner som er vektlagt og verdivurdert. Kulturminnene innenfor hensynssonene i kommuneplanens arealdel er gitt generelle bestemmelser og retningslinjer.

Det er ikke foretatt nye registreringer av kulturminner innenfor rammene for arbeidet med planen.

1.5.1 Kulturminneverdier

Det er gjort et utvalg av kulturminner som beskriver kommunes utvikling. I denne vurderingen er det lagt vekt på flere kriterier som kulturminnene vektet mot.

Kulturminnene er kilder til kunnskap og opplevelser. Muligheten til å oppleve for eksempel gamle hus og anlegg som del av våre daglige omgivelser, gjør at vi får en forståelse for historien. Kunnskapen om å kunne lage forskjellige ting som for eks. å kunne lafte, hører til det vi kaller håndbåren kunnskap. Å velge laftetømmer til et laftet hus er annet eksempel på denne typen av verdi. Som spor etter menneskers liv og virke fra forskjellige tider, kan kulturminnene være redskap til å oppnå forståelse av egen kultur og bakgrunn. Samtidig kan de bidra til kunnskap om andre kulturer.

Kulturminnevernet skal ivareta mangfoldet av kulturminner. Vernet skal konsentrere seg om vår flerkulturelle historie og moderne migrasjon. Som kilder til kunnskap om egen og andre menneskers bakgrunn, er kulturminnene viktige. Kulturminner en ressurs for stedsutvikling,

både som en faktor i inkluderende lokalsamfunn med gode trivselsmuligheter og den fysiske utformingen av omgivelsene. Kulturminnene er viktige for næringsutviklingen.

Hensynet til kulturminnene er viktige i planleggingen av den fysiske stedsutviklingen, både som kilder til stedets historie, og som bidrag til lokalsamfunnets synlige identitet. Videre gjør de steder attraktive for både besøkende og lokalbefolkningen. Kulturminnene er ressurser som vi alle har nytte av. Derfor er det viktig å skape bevissthet om kulturminnene og de verdiene de representerer.

Kulturminnene er en styrke for lokalsamfunnet. Kulturminnenes betydning har forskjellig omfang. Noen har også betydning for et større område eller region. I tillegg til de lokale og regionale verdiene, finnes også nasjonale kulturminner som har betydning for å bygge nasjonal identitet.

De kulturhistoriske verdiene bidrar til å øke forståelsen for hvorfor et kulturminne skal bevares.

De kulturhistoriske verdiene kan deles opp i tre hovedkategorier:

- Kunnskapsverdier
- Opplevelsesverdier
- Bruksverdier

1.5.2 Kulturminnene i forhold til framtidige klimaendringer

Klimautfordringene er store på kulturminnefeltet. Et fuktigere og varmere klima fører til store problemer for bygninger med trekonstruksjoner. Tiltak må til for å beskytte gamle bygninger som for eksempel ved å tilføre nye konstruksjoner som takrenner og nedløp. Slike bygningsmessige endringer settes opp mot faren for uopprettelige skader som følge av nedfukting av konstruksjonene. Energisparing er et annet innsatsområde som berører den eldre bygningsmassen. Bruk gjennom vern av eksisterende bygningsmasse bidrar også til å redusere klimapåkjenningene.

Vi har tidligere hatt et relativt tørt innlandsklima, med kalde vintre der nedbøren har falt som snø, og varme somre der bygninger og andre kulturminner i stor grad har kunnet tørke helt opp mellom regnperiodene. Nå er klimaet i endring, og vi får oftere høy luftfuktighet, og nedbør i form av regn. Vi får derfor økning av fuktrelaterte skader, og nedbrytingen av dårlig beskyttede bygningsdeler går raskere.

Med temperaturøkning og økt luftfuktighet, så må vi også forvente større sannsynlighet for styrtregn, lyn og torden. Overspenningsvern på elektriske anlegg, og lynavledere kan være mer aktuelt enn tidligere. Styrtregn kan medføre større mengder overflatevann og flom i bekker og små vassdrag. Det er viktig å sørge for fritt løp for vannet, og fall fra bygninger, for å unngå utgraving av fundamenter, utgliding av masser og vann i kjellere.

Sopp og algevekst har blitt et hyppigere problem. Det er viktig å sørge for god lufting av bygg, både ute og inne. Trær og vegetasjon inntil byggene bør fjernes, slik at vegger får sol og luft, og tørker opp. Tak og takrenner må jevnlig renses for organisk materiale, slik at vannet får fritt løp. Det kan være aktuelt å montere takrenner og nedløp på bygg som ikke har hatt det tidligere, og regnvannet må ledes raskest mulig bort fra bygget. I kjellere og kryperom kan det være hensiktsmessig å montere nye ventiler, og eventuelt avtrekksvifter, eller også avfuktere dersom luftfuktigheten er høy. Overflatebehandling med sopp- og algedrepende midler kan også være hensiktsmessig. Dersom det males, bør det brukes diffusjonsåpen maling, som ikke sperrer fuktigheten inne.

Høyere fuktighet og temperatur fører også til større fare for innsektangrep. Nye arter insekter sprer seg innover i landet, og angriper konstruksjoner av treverk. Dette er ofte en indikasjon på - eller et resultat av fuktskader som kan forebygges.

Hyppigere perioder med temperaturer rundt null grader, kan også medføre isdannelser som fører til frostsprengning og avskalling av puss på murer osv. Det er viktig å etterse skorsteiner og grunnmurer oftere, hindre vanninntregning, og utbedre skader før de utvikler seg for langt.

1.5.3 Kulturminnene og reiselivsnæringa

I Åsnes har vi mange kulturminner som gir kunnskap og opplevelser. Mange av kommunens kulturminner har høy verneverdi, blant annet har den skogfinske kulturarven internasjonal interesse. Kommunens kulturminner og kulturmiljøer er svært betydningsfulle for reiselivsnæringa i kommunen. Det er viktig at kulturminnene i kommunen tilrettelegges slik at reiselivsnæringa styrkes. Dette bidrar også til å skape nye arbeidsplasser.

1.5.4 Kulturminner og folkehelse

Forskning har påvist at estetikk og kulturminner har betydning for den generelle folkehelsen. Hvordan våre nærområder er utformet har betydning for trivsel, som igjen har direkte innvirkning på folks helse. Tilrettelegging av bygdas kulturminner for eksempel i form av skilting, er berikende når man er på tur. Utvikling av tilrettelagte kulturstier er noe som i denne sammenhengen bør kunne prioriteres.

Innen eldreomsorgen og det psykiske helsevernet kan kulturminner brukes aktivt både som ramme rundt aktiviteter, men også som del av behandling. Planarbeidet vil vurdere om det kan ligge muligheter for å nytte kulturminnene i denne sammenhengen. Her vil lokale føringer vedrørende folkehelse være sentrale.

1.5.5 Kulturminner i en pedagogisk sammenheng

Åsnes kommune ser det som viktig å integrere både barnehager og skoler i arbeidet med bevaring og utvikling av kulturminnene våre. Både i barnehager og skoler er kulturminner godt egnet som del av det pedagogiske opplegget. I tillegg til den konkrete kunnskapsformidlinga av kulturminnene, vil bruken av kulturminnene i skoler og barnehager bidra for å skape interesse for fagområdet. Dette vil følge det enkelte individ gjennom livet. Dagens ungdom er morgendagens beslutningstagere. Det er de som forvalter våre kulturminner. Derfor er det nødvendig at de bærer med seg tilstrekkelig kunnskap og motivasjon til å ivareta kulturarven. Kulturminneplanen vil gi mulighet for;

- videreutvikle kulturminner som ressurs.
- styrke kommunens og organisasjonenes rolle i kulturminnearbeidet.

1.6 Verdisetting og utvalg

Verdivurdering av kulturminner er vanskelig. Riksantikvaren deler kulturminner inn i tre verdinivå; lokal-, regional- og nasjonal verdi. Verdiene knyttes til begreper som kunnskap,

opplevelse, identitet, estetikk og bruk. I tillegg vektlegges andre vesentlige egenskaper ved det enkelte kulturminnet, som f.eks. alder, autensitet, sjeldenhet og representativitet.

Det sier seg selv at det ikke er mulig å ta vare på alle kulturminner. Det må gjøres et utvalg. Denne planen forsøker å besvare hvilke kulturminner i Åsnes er det spesielt viktig å verne om. Svaret må uansett gis med forbehold, ettersom langt fra alle viktige og verneverdige kulturminner er vurdert i denne sammenhengen. Mange kulturminner er fortsatt ukjente, og vi mangler en fullstendig oversikt over hvilke som finnes i kommunen. Denne planen må derfor betraktes som innledningen av en lengre prosess, og starten på et langsiktig kulturminnearbeid.

De kulturminnene som nevnes er i all hovedsak hentet fra tidligere registreringer supplert med innspill i planprosessen.

1.6.1 Kriterier for verdivurdering

Identitet. Bidrar kulturminnet til å skape en stedsidentitet? Har kulturminnets sammenheng med samfunnet noe å si for menneskers trivsel og tilhørighet?

Symbolverdi. Et kulturminne som for eksempel er knyttet til en hendelse, en person eller et sted kan være viktig å ta vare på, fordi det kan symbolisere f.eks. stedet.

Historisk kildeverdi. Kulturminnet kan være viktig hvis det formidler kunnskap om tidligere tiders levemåter, tankesett, håndverksteknikker osv.

Representativitet. Ettersom det ikke er mulig å ta vare på alle kulturminner, så må en sikre bevaring av et utvalg som representerer spekter av ulike tidsepoker og sosiale grupper.

Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Et miljø med spor av sammenhengende bruk i lang tid, har ofte en stor variasjonsbredde. Andre miljø, som har blitt brukt i kort tid, eller etter helhetlig planlegging, er gjerne ensartete. Begge typer er sårbare. Nye tiltak i slike miljøer må vurderes nøye. Sammenhenger mellom kulturminner i et miljø gir større verdi og mer kunnskap og opplevelser enn enkeltstående elementer.

Estetisk verdi. Mange kulturminner kan oppleves som vakre. Estetiske opplevelser har en egenverdi, og vakre kulturminner kan også løfte inntrykket av omgivelsene.

Kvalitet. Mange kulturminner er av høy kvalitet i materiale, håndtverk og utforming.

Bruksverdi. Kulturminner kan være i fortsatt bruk til sitt opprinnelige formål, eller i ny bruk med endringer og tilpasninger. Ny bruk av gamle bygninger kan også ha stor nytteverdi for eieren av bygget.

Tilstand. Alt kan som nevnt ikke bevares. Dersom man har anledning til å velge mellom flere tilsvarende objekt, vil det være naturlig å foreta en realistisk avveining mellom disse, og prioritere å ta vare på det som har best fysisk tilstand.

Pedagogisk verdi. Kulturminner forteller om fortiden, og gir anledning til fysiske opplevelser og inntrykk som kan gi større forståelse enn andre formidlingsmåter.

Autensitet. Det er grunn til å bevare kulturminner som har beholdt sin opprinnelige form og funksjon uendret. Disse representerer en særlig kildeverdi fra opphavsperioden.

Alder. Kulturminner er ikke fornybare, og alle vil før eller senere gå tapt, uansett hvilke tiltak som gjøres for å bevare dem. Naturlig nok vil utvalget av kulturminner bli færre, jo lengre bakover i tid man går. Derfor er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

Del II Kulturminnene i Åsnes

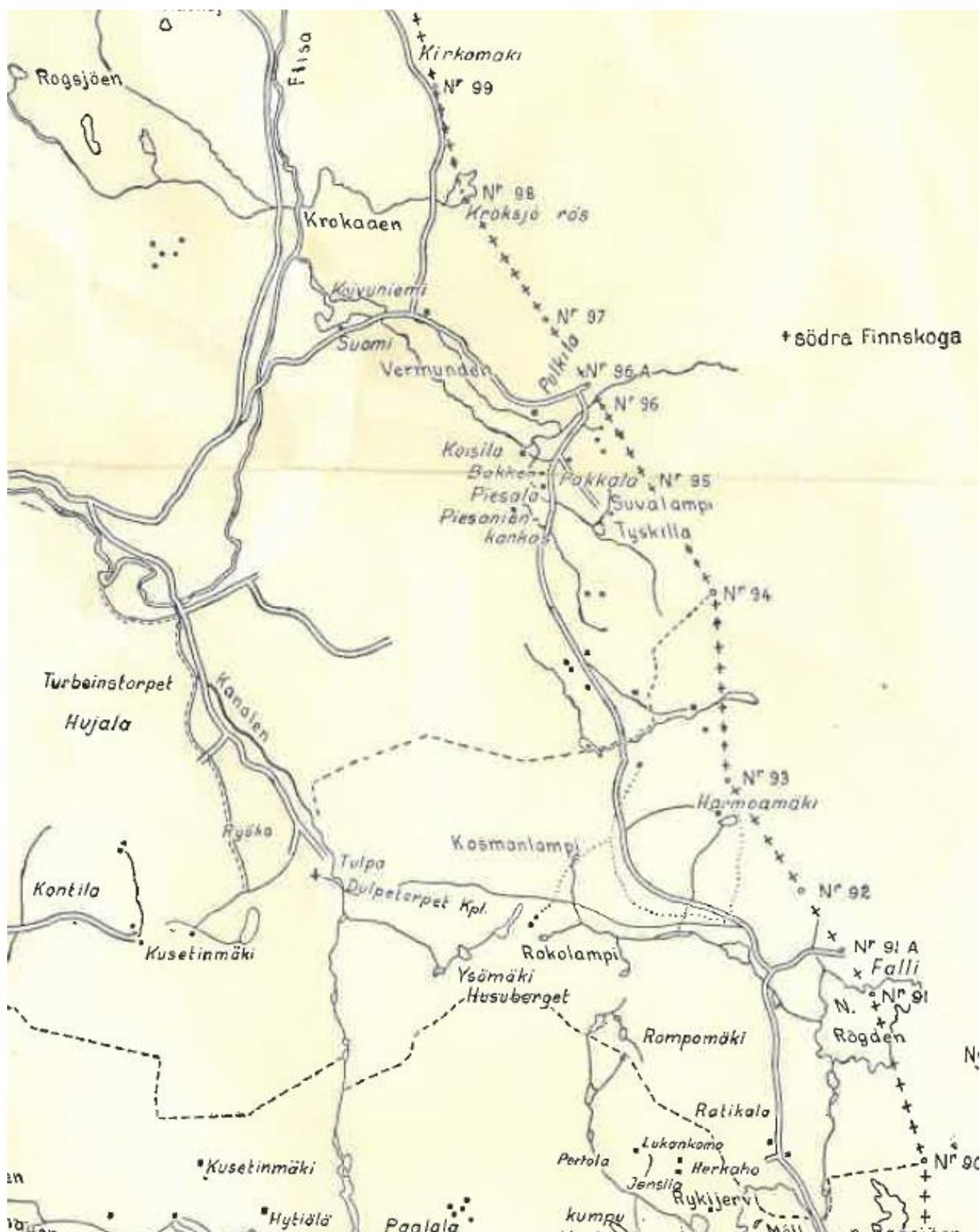
2.1 Immaterielle kulturminner

Sang, musikk, fortellertradisjoner, håndverksteknikker osv, er utvilsomt en viktig del av kulturminnene. Den immaterielle kulturarven forklarer, eller utfyller ofte de fysiske kulturminnene. Immaterielle kulturminner i form av tradisjoner er for en stor del beskrivende for definisjonen av vår kultur, hvem vi er i dag – og hvorfor samfunnet framstår slik det gjør i den tiden vi lever i nå.

I denne planen er det valgt å ha fokus på de materielle kulturminnene, men planens handlingsprogram legger opp til tiltak i forhold til immaterielle kulturminner, og i videre arbeid bør det være en prioritert oppgave å ta immaterielle kulturminner inn i revisjoner av kulturminneplanen.

Immaterielle kulturminner, og da særlig stedsnavn, er også en viktig identitetsfaktor for følelsen av tilhørighet og stedstilknytning for oss som bor i kommunen. En rekke stedsnavn er nå i ferd med å bli glemt, som følge av at vi i større grad bruker google maps og andre former for digitale kartverk som mangler de tidligere trykte økonomiske kartbladenes påtegning av stedsnavn. Finnskogen kan i så måte også anses å være i en særstilling, der det en tid ikke ble ansett å være «fint» nok og verken være av skogfinsk avstamning eller å bruke de gamle navnene, mens det nå derimot har blitt så attraktivt med skogfinsk tilknytning at Finnskogen-navnet også blir brukt i markedsøyemed utenfor den historiske avgrensningen av området. En slik manipulering av historien kan på kort sikt virke forlokkende, men på lang sikt kan dette kanskje utgjøre en nedbrytende faktor med hensyn til identitet og lokal stedstilknytning.

Kartet nedenfor viser noen eksempel på skogfinske stedsnavn, skrevet slik de fortsatt ble uttalt i 1938.



Flere i Åsnes husker kanskje en besteforeldregenerasjon som kunne snakke sammen på finsk, eller fortsatt kunne viser, regler og rim på skogfinsk dialekt. Denne generasjonen er borte nå, og lite av dette er dessverre nedtegnet eller festet på lydopptak. Solung-dialekten er også i forandring, og mange ord og dialektuttrykk er nå ute av daglig bruk. Likevel kan man se at dialekten blir brukt på sosiale medier, og at det selges t-skjorter med påtekst av solung-uttrykk. Det er tydelig at språket er et av de mest engasjerende og identitetsskapende immaterielle kulturminnene vi har. Solør dialekt- og mållag er også nylig etablert.

2.1.1 Plasser og naturskapte formasjoner

Denne planen omhandler i første rekke fysiske kulturminner og i mindre grad de immaterielle kulturminnene, men kommunen har likevel funnet det nødvendig å nevne noen utvalgte objekter som er knyttet til lokale sagn og tradisjon.

Det finnes for eksempel et stort antall vannkilder, som tidligere var i daglig bruk, men som nå gradvis har mistet sin betydning som drikkevannkilder. Flere av disse er det knyttet lokale historier og sagn til, som f.eks. Margaretha-kjelda/St. Olavs-kjelda, ved Raukmoen på Finnskogen.

Tidligere gikk det en pilgrimsled fra Vingersjøen mot Sverige. Fra Dulpetorpet gikk vegen mot Valbyvelta over Raukmoen og forbi denne kjelda som i følge sagn er knyttet til Olav den hellige. Sør for kjelda ligger det en gresslette, som antakelig fungerte som rasteplass. Kjelda har også navnet etter Margaretha Rauken. I følge lokale fortellinger brukte hun kjelda for å utøve magi.



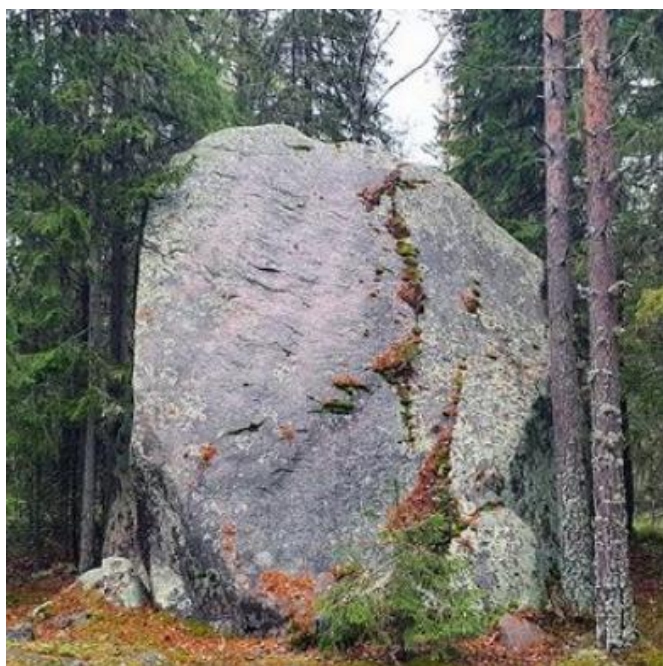
Sancte Olafz kialla

Folk har også alltid merket seg uvanlige former og størrelser i naturen, og tenkt seg fram til ulike forklaringer på hvorfor naturen framstår som den gjør. Ofte har naturlige formasjoner, som f.eks. store steiner blitt gitt en egen identitet og navn. Bl.a. for eksempel Greinkjerka (også kalt Greinbergskjerka), på Greinmyra på Finnskogen. Det er også knyttet flere kjente sagn til hulrom i berget Klokken, sentralt i kommunen.



Ruggarsteinen i Skjeppåsen.

Ruggarsteinen veier mange tonn, og lå tidligere i perfekt balanse, på vippepunktet over et parti med bart fjell. Dette ble et samlingspunkt for ungdommer, ettersom den kunne settes i bevegelse, lik en vippe-huske når flere personer sto plassert oppå steinen. Da steinen fikk fart vippet den fra side til side med en rumlende lyd. Små steiner ble iblant kastet under Ruggarsteinen, og ble knust til støv med kraftige smell. Helt til noen en dag kastet en stein som var for stor og hard til å knuses. Nå er Ruggarsteinen nesten ubevegelig. Det har vært gjort forsøk på å hente fram den steinen som har kilt seg fast, men uten hell. Det er mulig at den store flyttblokka også har forskjøvet seg utenfor det tidligere balansepunktet.



Greinkjerka.

Verneverdi

Det er få kulturminner som er mer identitetsskapende enn de immaterielle. Språk, dialekt, navn, fortellinger, sagn og tradisjoner er levende fortellinger om steder og personer.

2.2 Arkeologiske og automatisk fredete kulturminner

I denne kategorien finner vi bl.a. gravhauger, rydningsrøyser og fossil åker, jernvinneplasser, fangstanlegg, mileplasser mv. Kulturminnene kan bl.a. være relatert til middelalder, vikingetid eller enda eldre tider.

Kulturminnene er vår forbindelse til en fjern fortid. Kulturminner fra før reformasjonen i 1537 er automatisk fredet. Disse fornminnene ligger ofte mer eller mindre skjult i terrenget. Det er derfor viktig å tilrettelegge for informasjon og tilgjengelighet. Det er viktig å være oppmerksom på at også hittil ukjente slike fornminner faktisk er fredet, slik at de ikke skades under for eksempel anlegg eller markberedning i skogbruket.

I Åsnes er det funnet kulturminner som kan dateres til steinalder, men det er ingen faste fornminner fra så gammel tid som kan belyses i kommunedelplanen.

Forvaltningsmyndighet for kulturminner fra før 1537 er lagt til Arkeologisk museum og Hedmark fylkeskommune, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Kommunen har uansett ansvar for at det blir tatt hensyn til disse kulturminnene. Alle innbyggere har også et ansvar. Det er viktig å ta spesielle hensyn ved ferdsel i områder med slike fornminner. Dersom det oppdages skade eller hærverk på fornminner skal kulturavdelingen i fylkeskommunen kontaktes. Det finnes også mange arkeologiske kulturminner som fortsatt ikke er funnet eller registrert. Det er plikt om at fylkeskommunen skal varsles om funn som kan tenkes å være et fornminne.

Åsnes kommune har flere registrerte forhistoriske kulturminner i Riksantikvarens database Askeladden. Samtlige skal ivaretas gjennom Kulturminneloven. Lokalitetene omfatter alt fra relativt store fornminnefelt, som f.eks. fangstanlegg og jernvinneanlegg, til dyrkningsspor, gravhauger og kullgroper.

I kulturminneplanen er det gjort et lite utvalg som presenteres på bakgrunn av alder, tematisk spredning og formidlingspotensiale.

2.2.1 Vikingtid

I Ynglingesagaen fortelles det; at kong Solve den gamle holdt til i Soleyar (Solør) ved begynnelsen av 700-tallet. Kongsgarden lå sannsynlig vis like sør for Kirkenær i Grue. Hans datter, Solva, ble i følge Snorre, gift med kong Ingjald Illrådes sønn Olav fra Värmland, og disse var opphavet til Harald Hårfagres ætt og vårt norske kongehus.

Det er funnet flere fornminner som er over tusen år gamle i Solør og Åsnes. Innimellom dukker det opp metallgjenstander i forbindelse med metallsøking, eller arbeid på åkrene. Det er svært sjelden at det blir funnet bevarte tregjenstander som er så gamle. Funnet av en trebolle i 2022 er et enestående unntak.

I august 2022 kjørte Erik og pappa Mathis Briskerud båt i Glomma mellom Flisa bru og Arneberg bru. Da fikk Erik øye på en bolle av tre som stakk opp av en sandbanke, midt i Glomma. Om høsten lærte elevene på Flisa skole om vikinger. Og det var da Erik forsto at trebollen kunne være spesiell. Den ble levert til arkeolog i fylkeskommunen som fikk den datert til vikingtid. (Mellom 894 – 1030 e.Kr.) Trebollen som Erik fant er faktisk den eneste som er kjent fra vikingtid i Innlandet. Det er kun funnet noen få hele treboller fra vikingtid i Norge. Som regel finnes bare biter eller små fragmenter. Noen av de best bevarte ble funnet

under utgravningen av Oseberg- og Gokstadskipene. Men disse er mindre og dårligere bevart enn trebollen fra Glomma. Trebollen finnes nå på Kulturhistorisk museum.



Trebollen fra Glomma i Åsnes.

2.2.2 Gravhauger

Gravminner er det nå få igjen av. Det har vært flere gravhauger i jordbruksområdene tidligere. Sannsynlig vis har hver gard hatt sitt eget gravfelt. En god del av funnene fra vikingtid i fra Solør stammer fra gravhauger som er ødelagt, i hovedsak ved nydyrking. Endring av elveløp har nok også fjernet en del. Det intensivt drevne jordbrukslandskapet har ført til ødeleggelse av svært mange gravminner fra jernalderen.

Like nedenfor boligfeltet Kjølen, i bergesida over riksvegen, ligger det fortsatt en gravhaug som nå er regulert til bevaring. Fra denne haugen er det god utsikt utover landskapet i Glomma-dalføret.

2.2.3 Skjoldmøya

Ett av de mest kjente funnene ble gjort i året 1900, på garden Nordre Kjølen. Da terrassekanten mot Glomma skulle skjæres av for å gi plass til bygging av jernbanen mot Elverum, viste det seg at en forhøyning i kanten av Flisaplataet var en gravhaug. Haugen inneholdt skjelettet av en jente i 18-19 års alderen. Hun ble anslått å være rundt 155 cm høy, og opptil 40 kg tung, da hun ble gravlagt på midten av 900-tallet. Med seg i graven fikk hun hest, skjold, sverd, piler, spyd og stridsøks. I skaldekvad og i den mytiske delen av sagalitteraturen er det beskrevet aktivt stridende kvinner som deltok i kamp. Slike kvinner ble omtalt som skjoldmøyer. Vi vet ingen ting om kvinnen i gravhaugen, men siden hun ble funnet sammen med våpen fikk hun i moderne tid tilnavnet «Skjoldmøya». I 1982 ble det reist en minnestein på pynten der hun ble funnet, og i 2011 ble det oppført en statue i naturlig størrelse ved krysset mellom Frøyas gate og Friggs gate, på Flisa.



«Skjoldmøya» fra Kjølen



«Skjoldmøya rekonstruert» og modellert med utgangspunkt i hodeskallens mål. (National Geographic.)

Det er gjort en rekke funn av oldsaker i Solør. Det er i hovedsak gjenstander fra neolittikum og vikingtid som har kommet inn til Universitetets Oldsakssamling. Den arkeologiske aktiviteten har vært forholdsvis begrenset. De første systematiske registreringene i Åsnes ble foretatt på 1980-tallet, da det ble gjennomført registreringer for økonomisk kartverk (ØK).

 Oldsakssamlingen - arkeologisk tilvekstkatalog					
Gjenstandsliste:					
1 Det er gjort 22 tilslag:					
Museumsnr	Gjenstand	Materiale	Fylke	Kommune	Gård
☐ C25282	emne til pilspiss	jern	Hedmark	Åsnes (P)	Østbakken
☐ C25283	emne til pilspiss	jern	Hedmark	Åsnes (P)	Vermundstorp
☐ C25302	øks	flint	Hedmark	Åsnes (P)	Mobråten
☐ C26923 a	sverd	jern/tre	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 b	spydspiss	jern	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 c	øks	jern	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 d	skjoldbule	jern	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 e	bissel	jern	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 f	bryne	Skifer	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C26923 g	hest kjevebein fragment menneske kjeve bein	bein	Hedmark	Åsnes (P)	
☐ C28656	pilspiss	Jern	Hedmark	FlisaÅsnes (P)Åsnes (S)	Melby
☐ C28657	pilspiss	Jern	Hedmark	FlisaÅsnes (P)Åsnes (S)	Haslemoen (nybrott ant. underMelby
☐ C29273	pilspiss	jern	Hedmark	Åsnes (P)Gjesåsen (S)	Skjøthaugen
☐ C29635	fuglepil		Hedmark	Åsnes (P)Gjesåsen (S)	Haukåsen
☐ C29799 a	spiker	jern	Hedmark	Åsnes (P)Åsnes (S)	Nordre Kjølen
☐ C29799 b	klump	jern	Hedmark	Åsnes (P)Åsnes (S)	Nordre Kjølen
☐ C29799 c	kull brent bein	tre kull brente bein fliser	Hedmark	Åsnes (P)Åsnes (S)	Nordre Kjølen
☐ C29935	vevsverd	jern	Hedmark	Åsnes (P)Åsnes (S)	Trangsrud
☐ C30936	skafthulløks	stein	Hedmark	Åsnes (P)Finnskogen (S)	
☐ C33594	lansespiss	jern	Hedmark	Åsnes (P)Gjesåsen (S)	Kjellmyra
☐ C35019	dolk	flint	Hedmark	ÅSNESHOF (P)HOF (S)	BEITNES
☐ C36842	sverd	jern	Hedmark	ÅSNESHOF (P)HOF (S)	ØSTMO NORDRE

I 1990 ble ansvaret for deler av kulturminnelovgivningen, og ansvaret for registrering av automatisk fredete kulturminner, delegert til fylkeskommunen. I perioden 1994-1998 ble det, i regi av fylkeskommunen, foretatt registrering av kulturminner i utmark. Registreringene ble foretatt av personer på sysselsettingstiltak. Registreringene er ujevnt fordelt, og det er fortsatt store områder som ikke er registrert. De fleste av disse kulturminnene er automatisk fredet, men det er også registrert kulturminner fra nyere tid.

Det er også gjennomført samarbeidsprosjekter på tvers av landegrensen for å skape aktivitet rundt kjente kulturminner. I tillegg til dette foretas det nyregistreringer som en del av arbeidet i forbindelse med arealplanlegging.

Åsnes har i dag et intensivt drevet og sterkt oppdyrket jordbrukslandskap, men skogsområdene er på sine steder minst like intensivt drevet som den dyrkede jorda. Skogarealet i Åsnes er ni ganger større enn den dyrkede marka, og de fleste kulturminnene er i dag i hovedsak bevart i skogsområdene. Kulturminnene forteller oss at Åsnes/Solør var en storprodusent av ulike utmarksprodukter i middelalderen.

2.2.4 Kullgroper og jernvinneanlegg

Hoveddelen av automatisk fredete kulturminner finnes i utmark, ettersom bevaringsforholdene der har vært bedre. Dette er imidlertid i ferd med å endre seg raskt. Dagens mekaniserte skogbruk skader i stor grad kulturminnene i utmarka, og uregistrerte kulturminner er spesielt truet.

Kullgroper er den vanligste typen automatisk fredete kulturminner. De fleste kullgropene var trolig i bruk i perioden år 1000-1350, men kun et fåtall er datert. Kullgropene hører sammen med jernvinneanlegg av sjaktovnstypen. I disse ovnene ble slagget tappet ut gjennom en åpning i ovnssjakta. Trekullet som ble brukt ble framstilt i egne kullgroper. Denne typen anlegg ble brukt fra ca år 600-1350. Anslagsvis vil de ha vært 10-25 kullgroper pr. jernvinneanlegg. Generelt er jernvinneanleggene vanskeligere å finne, og det er trolig en underrepresentasjon av jernvinneanlegg i forhold til registrerte kullgroper.

Mange kullgroper og jernvinneanlegg finnes i grensetraktene, i området mellom Halsjøen og Vermundsjøen. Det må her ha vært et område med relativt intens utmarksaktivitet over en lang periode. Jernutvinninga hadde så stort omfang at det trolig ble produsert for et marked. På grunn av tettheten av kullgroper og jernvinneanlegg, som alle er av yngre jernalder-/ middelalder-type, er det grunn til å tro at skogen i området ble påvirket av denne virksomheten. Intensiv kullbrenning og jernutvinning kan ha bidratt til dårligere vilkår for omfattende fangst av elg i fangstgroper, og det er nærliggende å tro at de fleste fangstgropene derfor er eldre enn kullgropene og jernvinneanleggene.

Det synes klart at Finnskogen ikke har ligget øde og ubrukt fra 1350 og fram til den skogfinske innvandringa på 1600-tallet. Trolig opphørte jernutvinninga omkring 1350, som følge av virkningene av svartedauen.

Forutsetningen for jernframstilling var rikelig tilgang på brensel. Endret teknologi i yngre jernalder medførte overgang fra ved til trekull i ovnene, og kullgropene er en følge av denne utviklingen. Analyser av trekull fra andre steder i landet viser at det i hovedsak var furu og bjørk som ble brukt.

Forkulling innebærer en ufullstendig forbrenning av trevirket. Prosessen skjer ved 500-600 varmegrader og liten lufttilførsel. Avgassene, som vil brenne opp i en vanlig forbrenningsprosess, forsvinner i stedet som røyk. Metoden forutsetter oppvarming ved en intern varmekilde, og veden må være tørr.

Flere framgangsmåter er benyttet ved framstilling av trekull. Før bergverkene ble etablert på 1500-1600-tallet, var produksjon av trekull i sirkulære, rektangulære og kvadratiske kullgroper vanligst. Veden ble stablet like høyt over bakkenivå som gropa var dyp. Mila ble dekket først med bar, og et sandlag øverst. Luft ble tilført ved vollene rundt gropa. Mila sank gradvis sammen under brenning.

Bergverkenes store behov for trekull la grunnlaget for reismilene. Disse tuftene er langt større og gropa er borte. Prinsippet er imidlertid det samme, med miledekke og kontrollert

lufttilgang. Diameteren på en slik milebunn er gjerne rundt 11 meter. Den er rund og karakterisert av en ytre voll som er restene av torvdekket på mila.

På Myrmoen, ved Flisa, finnes det kullgroper fra 1200-tallet. Flere av disse er skiltet med informasjonstavler.

2.2.5 Risbekken-området

Utvinning og produksjon av jern var før middelalderen basert på myrmalm. Dette er en uren form for jernhydroksid, som blir utfelt i enkelte myrer. Framstillingsprosessen er veldig arbeidskrevende.

I Risbekkenområdet er det registrert flere jernvinneplasser, hvorav to er skiltet. Anleggene ligger karakteristisk til på en forhøyning nær Raurokkebekken. Navnet henspiller på det rustfargede vannet, som skyldes jernutfelling i myra ovenfor. Sammen med slagghaugene, er stedsnavn, kullgroper og jernutfelling de sikreste indikatorene på at det finnes gamle jernvinneplasser i området. Slagget er et avfallsprodukt i jernproduksjonen og forekommer både som store klumper eller istykkerslåtte biter i store hauger. Blesterovnene har trolig ligget mellom haugene. Kullprøvedateringer fra den ovale kullgropa og den ene slagghaugen viser at anlegget var i produksjon omkring år 1000-1200. Rennestrukturen på slagghaugene gir samme datering. Slagghaugene gjenkjennes ved sin halvmåneformede lokalisering rundt ovnene. En eller flere kullgroper kan ligge i anlegges umiddelbare nærhet.



Slagg fra jernutvinning

2.2.6 Fangstgroper

Fangstgroper finnes i et stort antall i Åsnes. Det er registrert både enkeltgroper og mer omfattende systemer. Trolig er de fleste brukt til fangst av elg. Fangstgropene i Øst-Norge og Värmland fordeler seg over svært lange tidsperioder, helt fra yngre steinalder og opp mot moderne tid. Mellom sjøene Halsjøen og Vermundsjøen er det en konsentrasjon av fangstgroper langs begge sider av riksgrensen. Det er også et godt bevart anlegg på Velta. Kommunen kjenner ikke til at noen av fangstgropene er datert i Åsnes.

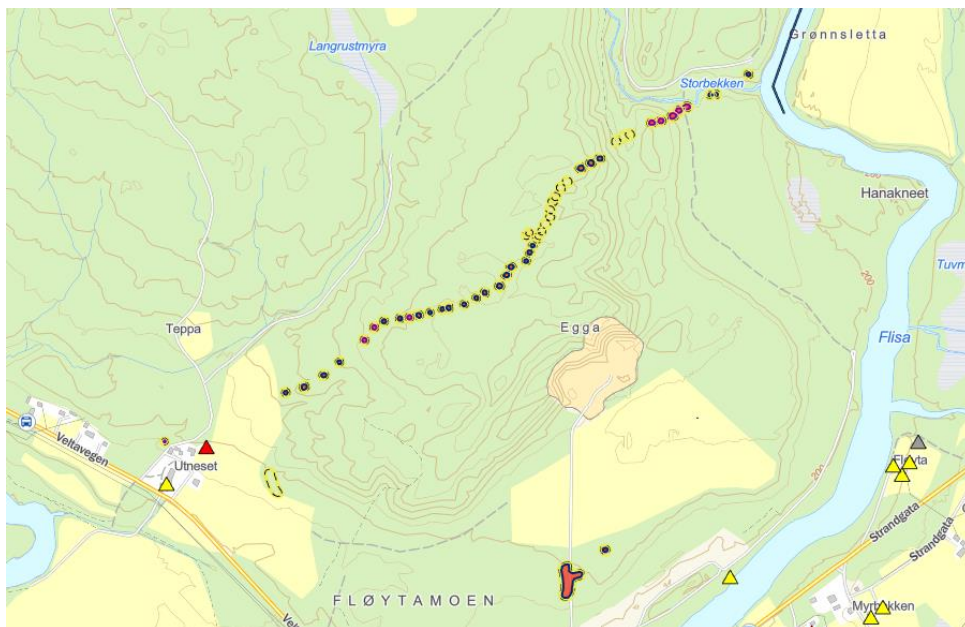
Systemene av fangstgroper for elg ble anlagt med god kjennskap til elgens trekkruiter. Når beitespor forekommer i tilknytning til fangstsystemer viser det at elgens vandringer har ligget fast i flere tusen år. Trekkruiter og beitespor gir derfor god pekepinn på om det finnes fangstgroper i et område. Elgtrekkene skyldes at store deler av elgstammen har sommerbeite i høyereliggende strøk, mens snømengdene tvinger dyrene ned til egne vinterbeiteområder. Trekkene påvirkes av snøforholdene i det enkelte år.

Fangstgropenes form er rund eller oval. Dybden er 1-2 meter og indre diameter ligger mellom 5-7 meter. Gropene er ofte anlagt på moreneavsetninger. På to sider, eller rundt hele gropa, er det lagt opp en voll som er høyest i elgens trekkretning. Enkelte fangstgroper kan være gjenbrukt til kullbrenning.

To hovedprinsipp er kjent ved konstruksjon av fangstgroper. Traktformede groper med trekasse i bunnen, og U-formede groper bygd etter lokkprinsippet uten foring.

Her i landet er de eldste sikre dateringer fra yngre steinalder, ca 3700 f.Kr. Flertallet synes likevel å ha blitt bygget i perioden fra år 0 til svartedauen, ca 1350. Bruken har fortsatt til inn på 1700-tallet.

Som regel ligger fangstgroper for elg samlet i systemer. Når enslige groper forekommer, finnes de oftest på små topper eller rygger i terrenget. I fangstsystemer er gropene plassert på linje i landskapet. Mellom gropene har det vært sperregjerder som ledet dyrene inn i gropene.



Fangstanlegg ved Utneset, Velta, Åsnes Finnmark.

2.2.7 Tjæremiler

Tjæremiler er en fellesbetegnelse for flere typer kulturminner etter utvinning av tjære. (Tjæregrop, tjæregroft og myrmile.) Det er tjærerop og tjæregroft som er kjent i dette distriktet. Gropa er ei traktformet grop i bakken, med avtappingsrenne for tjæra. Grofta er ei groft i skrånende terreng, med avtapping nederst. Tjæremilene kan ha vært i bruk fra sein vikingtid/middelalder, og helt fram til moderne tid.

På Myrmoen, ved Flisa, finnes det mer enn 100 kulturminner fra middelalderen. Der er det kullgroper og tjæremiler fra 1200-tallet. Flere av disse er skiltet med informasjonstavler.



Bygging av tjæremile

2.2.8 Dyrkningsspor

Dyrkningsspor har i liten grad vært registrert i Åsnes. Ofte blir dyrkningsspor i skogen forklart som spor etter skogfinsk bosetting, men det er trolig at flere av disse stammer fra jernalder/middelalder. En del tidligere dyrkningsareal har nok sannsynligvis også blitt brukt i flere faser, der bruken ble innledet i jern-/middelalder, før området ble gjenvokst med skog, før det igjen, etter lang tid, ble tatt i bruk av skogfinnske innvandrere.



Gammel rydningsrøys

2.2.9 Seuberghjemmet

Rydningsrøysene og de andre dyrkningssporene i Seuberghjemmet, ble første gang arkeologisk registrert i 1997, etter initiativ fra Åsnes Finnskog historielag. Registreringen ble foretatt av arkeologene Hilde Amundsen og Ingunn Holm.

Lokaliteten Seuberghjemmet omfatter deler av gårdene Sebusæter (gnr. 24) og Utneset (gnr. 30). Seuberghjemmet er rester etter et torp som var bebodd fram til 1920, da bygningene ble flyttet. Husmannsplassen Seuberget er nevnt i folketellinga for 1900. Husmannsplassen Sørboberget under Utneset er også nevnt i folketellinga for 1865. Antakelig er dette samme sted. Ca 1820 var det to bruk i området, Bergteppa og Petersteppa. «Teppa» eller «*tæppa*» er et lokalt uttrykk for en dyrket åker.

I nærheten av Seuberghjemmet er det et sted som heter Rogstadstanderholen. En standerhole er et sted hvor man sto og lokket på kyrne, og denne er brukt fra garden Rogstad (ref. Terje A. Bredvold). I dag finnes ikke garden Rogstad. Derimot oppgis det i NG (Norske gardsbruk) at det i 1557 fantes en gard «*Rolstadtt*» i Åsnes, opprinnelig Róaldsstaðir

eller Rølsstaðir. NG har denne garden med under forsvundne gardsnavn. Det er nå uklart hvor denne garden har ligget.

Sebuserghjemmet består av 3-4 faser med dyrknings- og bosetningsspor. Yngst er torpet som ble fraflyttet 1920. Sørvest for dette ligger et område som er eldre, men trolig etter 1537, og vest for dette et område med rydningsrøyser og åkerreiner som er datert til jernalder og middelalder. C¹⁴-dateringene gir ingen nøyaktig tidfesting, men viser at området kan ha vært brukt av mennesker helt fra år 1400. Tradisjonelt betraktes Finnskogen som øde og mer eller mindre ubenyttet helt til skogfinnene kom på 1600-tallet, men dateringene viser at det har vært jordbruksaktivitet på Finnskogen også i perioden mellom svartedauen og den skogfinske innvandringen. En av senmiddelalderdateringene er kalibrert til 1480-1640. Det er dermed mulig at denne kan representere en tidlig skogfinsk rydding av området, selv om det ikke er kjent om det har vært skogfinsk bosetting på Sebuserghjemmet.

Pollendiagrammer viser at det trolig har vært husdyrbeite i bronsealderen, både inne på Finnskogen og i Glommadalføret, men det er få arkeologiske data som dokumenterer noen form for husdyr- eller jordbruksbasert befolkning på Finnskogen. Beite alene kan ikke brukes som en indikator på fast bosetning. For Finnskogen kan en og tenke seg setring eller sommerbeite fra mer bofaste grupper i Glommadalføret.

Verneverdi

Alle automatisk fredete kulturminner har høy verneverdi. Dette gjelder uavhengig om kulturminnet er registrert. Alt som kan skade eller påvirke kulturminnet (eller sikringssonen rundt) er forbudt.

Kulturminner har informasjon, og har særlig betydning for kunnskap om fortiden, da det mangler skriftlige kilder. Kulturminner i utmark og naturområder har også viktige bruksverdier knyttet til turisme.

2.2.10 Prioriterte områder og utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Område
	Jernvinneplass	Risbekken
	Gravhaug	Kjølen
	Fangstgroper	Velta
	Tjæremiler	Myrmoen
	Kullmiler	Myrmoen
	Dyrkningsspor	Sebuserget

Se vedlagt kart, Båndlegging etter lov om kulturminner H730.

2.3 «Nyere» tids kulturminner

2.3.1 Landbruk

Effektivisering og strukturendringer i landbruket er en viktig utfordring med tanke på bevaring av kommunens kulturminner. De aktive gardsbrukene blir færre i antall men større. Jordbruksarealene blir ofte ivaretatt, men bygningsmassen på gardene uten egen drift blir i høy grad stående ubenyttet og i mange tilfeller til forfall. En landbrukskommune som Åsnes bør derfor stimulere til økt fokus på vern av landbrukets bygningsarv.

Vern av landbrukets kulturminner handler ofte om transformering, dvs. ny bruk av eksisterende bygninger innen jord- og skogbruk. Dette er noe som også vil medføre betydelig verdiskaping. Informasjon om ulike økonomiske støtteordninger for ivaretagelse av bygninger er her et viktig strategisk tiltak. Endringene i enkelte støtteordninger er det viktig å følge opp, slik at kommunen sikres best mulig tildeling.

Skogbruket har gjennomgått store forandringer på 1900-tallet. Strukturforandringene har også medført at det har oppstått skader, særlig på de automatisk fredete kulturminnene. Åsnes har som mange andre kommuner en stor del av sine automatisk fredete kulturminner i utmarka som er knyttet til tidligere utmarksnæring som jernutvinning, kullproduksjon og fangstanlegg.

2.3.2 Skogsdrift og tømmerfløtning

Det finnes flere hundre husvær/koier og staller, som ble oppført i forbindelse med tradisjonell manuell skogsdrift i Åsnes. I dag er det en sjeldenhet at skogsarbeidere overnatter i skogen, og de færreste husværene er nå i bruk til det formålet de ble bygget for. Flere tidligere skogshusvær blir nå kun brukt til fritidsformål, og i forbindelse med jakt eller fiske.

Noen av skogshusværene i Åsnes er meget gamle, og det er tydelig at boligstandarden for arbeiderne i skogen (og i tømmerfløtingen) har forandret seg over tid. I 1915 kom det en egen lov om standardkrav til skogshusvær. I mellomkrigstiden kom ovnskoier i bruk, og i 1946-47 kom landsomfattende vedtekter som krevde bedre koier. På 1950-tallet ble mange skogshusvær modernisert, men samtidig ble også skogsbilvegnettet utbygd, slik at det ble vanligere med flyttbare hvilebrakker. Skogsarbeiderne dro etter hvert hjem etter endt arbeidsdag, og behovet for stasjonære skogshusvær ble borte.



Trettenkoia i Posaasen



Stall, ved Melsjøkoia i Rogberget

Tidligere staller brukes som lagerplass, rives, eller bygges om til andre formål. For eksempel er hele anlegget på Hammersborg tatt til bruk som utfluktsformål for grunnskolen. Antallet bygninger i kommunen er såpass stort at det er vanskelig å peke på enkeltobjekter som det bør tas spesielt hensyn til. 73 av disse stallene er registrert på Finnskogen.

Verneverdi

Skogshusværene forteller om livet til de som arbeidet i skogen og langs vassdragene. Mange bygninger ligger i fine tuområder og er egnet for bevaring gjennom ny bruk.

Det er gode grunner til at Åsnes har fløterhaker i kommunevåpenet. Det er fløtet tømmer i elvene i Åsnes i hundrevis av år. I 1794 ble det et oppsving i trelastprisene som følge av den store europeiske krigen. Tømmeravvirkningen, transporten til elvene og fløtningen utviklet seg til å bli en stor sysselsetningsfaktor. Glomma og Flisaelva med sidevassdrag ble betydelige fløtningselver, helt til den siste stokken ble fløtet ut i 1985.

I Flisaelva er Kjellåsdammen den eneste fløtningsdammen. Her ligger det fortsatt koie, båthus, smie og lagerbygning på nord-vestsida av elva. Dammen har to løp. Det sør-østre løpet er ombygd som fisketrapp, som et biotoptiltak og en del av arbeidet med tilbakeføring av elva til naturlig tilstand etter fløtningsperioden. (Aksjon vannmiljø-tiltak.) Her står det også en gapahuk som ikke er en del av det opprinnelige damanlegget.

I Flisa er det også godt bevarte skådammer i Nedre Flisfallet og nedstrøms Kjellåsdammen.

Kynndammen har også to løp. Dette er en steindam som er forsterket med tømmerkister og tømmerkledning. Treverket er nå veldig forvitret og kan ikke reddes. Dersom tømmeret ikke erstattes med nytt, vil snart kun steinkonstruksjonen stå tilbake. Til damanlegget hører også 6 bygninger. (Koe, utedo, to fjøs, båthus, nålehus og brønnhus.)



Kynndammen, fløtningsanlegg



Damtapping i Velttertjernet 1953.

Tyskedammen og Grenosdammen i Tyskåa er steindammer med kisteskjærmer på sidene av løpet. Grenosdammen er den tredje lengste (378 m) fløtningsdammen i det tidligere Hedmark fylke.

Streikbryterfløtningen i Sorma.

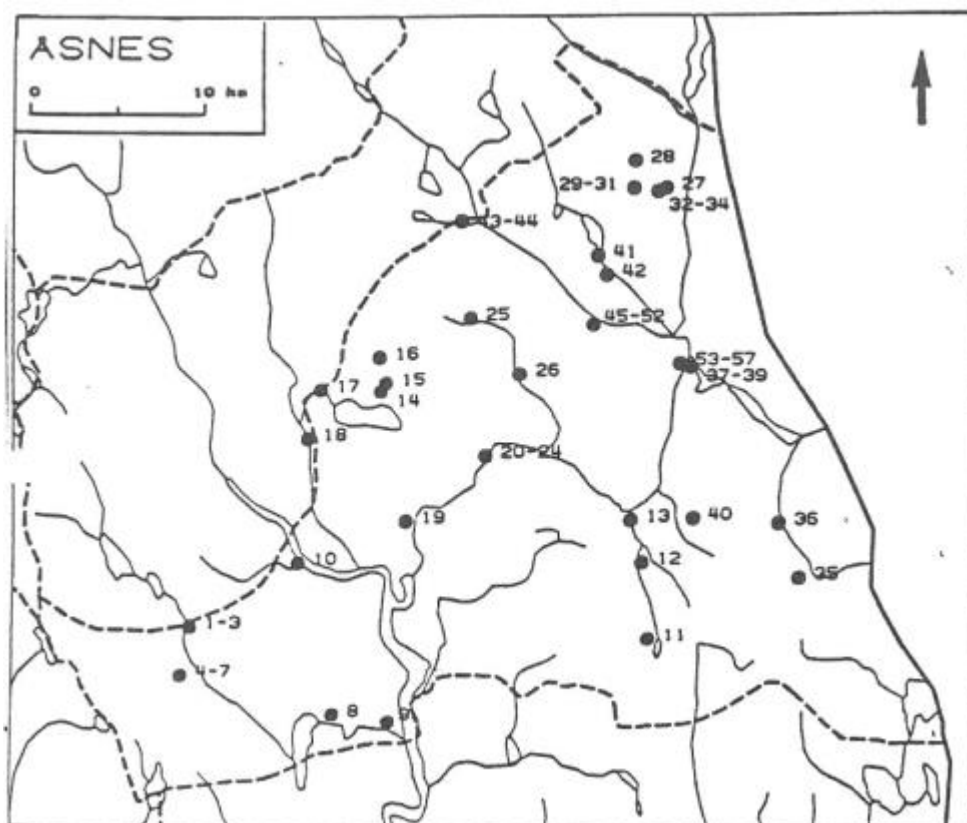
En dam sprengt, men skaden blev ikke særlig stor.

I går natt er en fløtningsdam i Sorma på Hof Finnskog sprengt med dynamitt. Fløtningen i Sorma pågår som bekjent med blokadebrytere, og forholdet der oppe er meget spent. Det er stadig vakt ved dammen. Demonstranter er stadig til stede. Det var et øieblikk da vakten var fraværende at sprengningen er foretatt. Skaden blev imidlertid ikke større

enn at den straks blev reparert, så blokadebryterne fortsetter.. Ved henvendelse til lensmannen får vi opplyst at 2 mann fra Åsnes er arrestert som mistenkt for å være delaktige i sprengningen. Det er i dag avsagt fengslingskjennelse over dem. For uten disse 2 er det 3 til som var med på sprengningen, men de kom sig vekk. Der drives etterforskning i saken. Vi har henvendt oss til Norsk skog- og landarbeiderforbund og spurt Johan Ødegård om forbundet har fått noen underretning om saken. Nei, svarer han. Her har vi ingen ting hørt, og vi har heller ikke hatt noen forbindelse med våre folk der oppe. Under slike konflikter hender det så mye rart. Det er overophetede hjerner både blant politifolk, journalister og andre. Jeg kan ikke uttale mig om den foreliggende sak. Hvad som er sant eller ikke sant i den kan jeg ikke si.

Kongsvinger Arbeiderblad, om situasjonen i Sorma i 1931.

Det var tidligere flere velteplasser for tømmer langs elvene, men de er nå i hovedsak grodd igjen med skog, og kun stedsnavnene kan finnes igjen på kart. Er man oppmerksom på det, så kan man likevel noen steder se at områdene engang var planert, og at det kan ligge igjen en del bark i overflateskiktet av skogbunnen. (Barkrestene kan for øvrig ha hatt negativ betydning i form av forsuring av vannet i vassdragene.)



Noen fløterminner (som fortsatt fantes i 1991):

- 1-3 Veståa. Åsnesmangdammen med koie og do.
- 4-7 Fjælåa. Fjælådammen med koie, redskapsskur og do.
- 8 Veståa. Hukusjødammen (Persbydammen). Kombinasjon damkraftverk og fløting, tidligere også mølle.
- 9 Veståa. Haugsmølla. Kombinasjonsdam fløting og mølle.
- 10 Tveråa. Tverrådammen. Kombinasjon mølle, sagbruk og fløting.
- 11 Sorma. Sormsjødammen.

- 12 Sorma. Nerkøidammen.
- 13 Sorma. Velttjernsdammen.
- 14 Skyåa. Sagerudsdammen (Tælleknæbdammen).
- 15 Skyåa. Damtjernsdammen (Atthaldsdammen).
- 17 Hasla. Nordermodammen (Snikefantent).
- 18 Hasla. Sjølikverndammen. Kombinert mølle og fløting.
- 19 Flisa. Syversetrefossdammen. Kombinert fløting, kraftverk, steinslperi, sag og mølle.
- 20-24 Flisa. Kjellåsdammen. Koie, smie, båthus.
- Nyåa. Haraldsåsdammen.
- 25 Nyåa. Buråsdammen.
- 26 Lindåa. Lindsjødammen.
- 27 Lindåa. Steinsjødammen.
- 28 Slaggerudsbekken. Koie, stall og do.
- 29-31 Lindåa. 2 koier og skåle.
- 32-34 Tyskåa. Tyskedammen.
- 35 Tyskåa. Grenosdammen.
- 36 Vermundsjøen. Vermundsdammen, gamle Vermundsdammen (Gammeldammen) og
- 37-39 koie.
- 40 Alunbekken. Aluntjernsdammen.
- 41 Gjerda. Gjerdsjødammen.
- 42 Gjerda. Halavadammen.
- 43-44 Mosefløgen. Mosefløgdammen med båthus. (delvis i Våler).
- 45-52 Kynna. Kynndammen med flere hus. Koie, do, stall, fjøs, båthus, nålehus og brønnhus.
- 53-57 Flisa. Ved Kynneggen. 2 fløterbrakker, skjul/båthus, do og brønnhus.

Verneverdi

Fløtningsanleggene er gode eksempler på hvordan vassdragene ble benyttet til arbeid og næring tidligere. Vassdragenes betydning som transportveger har hatt stor økonomisk betydning i århundrer, og de tekniske inngrepene er fortsatt meget tydelige flere steder. Kulturminnene har opplevelsesverdi, og miljøene tilfører kunnskap om en viktig del av historien.

2.3.3 Jordbruk og sætring

2.3.3.1 Sætre

Det har vært mange sætre i drift på begge sider av jordbruksbygda langs Glomma, men få intakte sætermiljø er bevart. Bevaringsverdige bygninger finnes likevel fortsatt i den østre delen av kommunen, bl.a. Haraldsåsen, Velt-Buråsen, Lindberget og Rogberget, for å nevne noen.

Gardene drev sætring i stort omfang, og opptil flere sætrer per gard. Bygningsmiljøet består av sæterhus, fjøs, låve, og evt. kalvefjøs, skåle og utedo. Sæterhusene ble brukt som soverom, oppholdsrom og arbeidsrom, og melkekammers til oppbevaring av melk. I eldre tider ble melka oppbevart i en egen bygning. Vanlig vis hadde de eldste sæterhusene inngang på gavlveggen. Fjøsset var som regel en ettroms bygning.



Velt-Buråssætra, seterhus. Bygningsmiljø med to stuer, to fjøs og utedo.



Haraldsåssætra, løy. Bygningsmiljø med stue, løy, fjøs og utedo.



Haraldsåssætra, seterstue.



Haraldsåssætra, seterstue. Bygningsmiljø med stue/melkebu, løy, fjøs og utedo.

Verneverdi

Sæterområdene er viktige kulturmiljø, med bygninger som er viktige for kunnskapen om landbrukshistorien i Åsnes. Dette er også naturområder, som viser interaksjonen mellom natur og kultur.

Bygningene er ressurser for videre bevaring gjennom nye former for bruk.

2.3.3.2 Gardsanlegg.

Oversikt over noen av de eldste kjente gardene i kommunen.

	Etablert før 1050 (vikingtid eller eldre)	Etablert før 1350 (middelalder før svarte- dauen)
Gjesåsen	Kokkin, Kornstad, Østby, Røsen, Skybakk, Glorvika, Sjøli, Opsal, Kagnes, Melsnes	Sønsterud, Huslegarden, Smørbøl, Grava, Busk, Puterud, Bakåsen
Flisa og Lautå	Andset, Telle, Bjørneby, Såset, Konglebæk, Melby, Kjølén, Saure, Svesætre, Floberg, Lautå, Holmen, Helgestad, Åsnes, Krav	Knappom, Hovelsåsen, Kallgarden, Haslerud, Keiserud, Toverud, Ingelsrud, Jonsætre, Sjursætre, Isaksætre, Baltebøl, Siggerud, Korsgard, Løfsgard, Trondgard, Kortgard
Jara og Arneberg øst	Flisnes, Sparby, Holstad, Røyne, Bjertnes, Hundsaker, Kvisle, Li, Borg, Tinghaug, Lund, Hov, Ommestad, Beitnes, Strand, Stømne, Børke, Sætre, Kveset, Arneberg, Austad	Uggerud, Grøneng
Mosogn og Hovelsåsen	Kirkemo, Austmo, Balnes, Haug, Hundbu, Dønåsen, Lauvåsen, Sjørbøtn	Hol, Oppåsen, Veståsen, Retteråsen, Salterud, Komperud, Hengebøl, Helstad, Rauåsen, Julia, Sakserud, Mellerud, Lommerud, Livgard, Hibu, Krakebøl, Korbøl, Anmoen, Seppingbøl, Titerud, Stensbøl, Galterud
Finnskogen	<i>Rølsstaðir (?) – se kap. om Sebuberghjemmet.</i>	Vermund, Gretvika, Valbyvelta, Utneset, Kilen (Brattli), Sebuberget

Større eldre gardar finnes det et antall av. Flere er nevnt i tabellen over. Mange har også relativt godt bevarte bygningsmiljø, som dokumenterer utviklingen i området over tid. Et eksempel på en slik gard er Sønsterud.

2.3.3.3 Større gardar og storstuer

De største gardene øst for Glomma ble ryddet i vikingetida. Høvdingsetet var muligens på Kjølén. Lengre ned lå storgarden Anset, som senere ble delt opp i nye gardar, blant andre Nygarden og Kalgarden. Garden Telle er blant gardene som er nevnt som kirkegods i erkebiskop Eysteins jordebok fra 1394. Telle ble oppdelt til fem bruk i 1812, og var bygselgods fram til 1854.

I Diplomatarium Norvegicum fra 1453 blir Sønsterud gard nevnt som «Øystrarudi i Geisåsi». (Det kan vel forstås som «den østre rydningen/bosettingen i Gjesåsen».)



Sønsterud gard (maleri)

I årene 1865-1868 var det omfattende økonomiske nedgangstider som følgene av krigen mellom Tyskland og Frankrike. Nedgangstidene berørte også vårt distrikt i stor grad, og Sønsterud gard gikk i 1889 ut av private hender, og ble overtatt av Aasnes Sparebank, før den i 1896 ble kommunens eiendom. Hele garden besto av ca 600 dekar dyrket mark og hele 18500 dekar skog, samt en mengde husmannsplaser. På Sønsterud gard var det skystasjon og gjestgiveri, og garden ble midtpunktet for alt offentlig liv i bygda. (Formannskap, kommunestyre og andre nemnder holdt også møter på garden fram til rådhuset ble bygget på Flisa i 1956.)

Året 1900 kom det en ny forsorgslov som forbød den gamle legdeordningen, og det ble etter hvert bygget et gamlehjem for 40-45 eldre, som sto ferdig i 1914. (Tidligere ble barn uten forsørgere, gamle og fattige ofte satt bort på legd mot en godtjøring fra kommunen.)

Etter at kommunen overtok storgarden ble det igangsatt oppdyrking av alt areal som ble ansett som dyrkbart på eiendommen. I området, som strakte seg fra Kjellmyra til Nyen, ble det foretatt hele 640 fradelinger fra 1910 og utover de neste 50 årene. Etter 124 år i kommunens eie, ble gardstunet solgt til private i 2020. Tunets eksteriør er regulert til bevaring.

Større stuer/eiendommer finnes også utenom den sentrale og sammenhengende jordbruksbygda. Eksempelvis ved Vermundsjøen. Greviken er et gammelt finnetorp (ryddet av Hendrik Pålsson Liitiäinen). Her har det vært skystasjon og landhandel. Butikken står nærmest uforandret, som et museum. Hele finnetorpet ligger fint til, og er bevaringsverdig i sin helhet.



Greviken (Köisilä),

Verneverdi

Kulturminnene er viktige for forståelsen av landbrukets- og den sosiale utviklingens historie.

2.3.3.4 Husmannsplasser

Husmennene leide et jordstykke av en gardbruker. Betalingen var i form av arbeidsplikt hos gardbrukeren. Husmannsplassene ble ofte etablert i skogen, i utkantene av beitemarka, der det var vanskelig å drive jordbruk.

Boligene på husmannsplassene var ofte ett-roms stuer, hvor det gjerne bodde 10-15 personer fordelt på flere generasjoner. Miljøet representerer småkårsforhold som var veldig vanlig før.

Intakte husmannsplasser er det færre av i Åsnes. Tidligere bygningsmiljø er ofte revet, flyttet eller ombygget i en slik grad at det opprinnelige utseendet er sterkt forandret.



Nedre Høklungen, liten husmannsstue. Bygningsmiljø med stue, bu, løe, låve, sommerfjøs og utedo.

Verneverdi

Husmannsplassene er viktige kulturminner for forståelsen av landbrukets- og den sosiale utviklingens historie nasjonalt og lokalt.

Barkebrødstider ved Vermundsjøen

På gamlestua i Svartholtet er det stokker i veggen som har merker etter fjerning av bark. I følge muntlige overleveringer er dette merker etter at barken ble tatt av for å lage barkebrød.

Uår med dårlige avlinger, slik som i årene 1740-1742, førte til katastrofal matmangel i Norge. Mange måtte derfor erstatte deler av melet med bark. Noen hadde ikke mel i det hele tatt. Siste gang barkebrød var i alminnelig bruk var under napoleonskrigene (1807-1814), men bark ble også brukt noen steder under 2. verdenskrig. Melet ble laget ved å tørke og male vekstlaget mellom barken og veden. Vanlig vis fra løvtrær (osp, rogn, eller bjørk), men også furu. Barkebrød er veldig næringsfattig og tungt fordøyelig.

2.3.3.5 Bureisingsbruk

Bureising kan forstås som statstøttet opprettelse av jordbruk på tidligere udyrket mark. Det kunne gis støtte til både nydyrking og oppføring av bygg. Åsnes (inkludert Hof) var den største bureisingskommunen i det tidligere Hedmark fylke. Mellom 1922 og 1949 ble det anlagt 292 bureisingsbruk i Åsnes. Noen av de større områdene nevnes nedenfor.

På Sønsterudsmoen ble det utskilt flere parseller på 30 dekar på 1920-tallet.

Sør for Åslia ble det i 1933 etablert flere bureisningsbruk.

På Sormmoen, vest for Velta, mellom Sorma og Flisaelva, ble 1200 dekar fordelt på 12 bureisningsbruk i 1939.

Bureisningsbrukene på Sletta ble etablert i 1945-1960-tallet. Disse brukene var større. En skogbrann hadde herjet i området i 1943, og var nok delvis en årsak til at nydyrkingen gikk relativt raskt. 1000 dekar skog gikk med under brannen.

Bureisningsbrukene var relativt små etter dagens målestokk, og de fleste var på under 100 daa. Det siste bureisingsbruket i Åsnes ble anlagt mellom Velta og Trangen, inntil Flisaelva.

På brukene skulle det være minst to bygninger; bolig og driftsbygning. De typiske boligene var ofte små og enkle. Planløsningen hadde ofte kjøkken med 2-3 rom i første etasje, og to soverom med kott/korer i 2. etasje. Driftsbygningen hadde oftest husdyrrom med gjødselkjeller i den ene enden, og låvebru i den andre.

Flere av disse brukene, som har ganske lik bebyggelse, er i stor grad basert på typetegninger fra 1935 og senere 1950-tallet. Mange av disse bygningene står fortsatt uten at det er foretatt veldig omfattende endringer.

Verneverdi

Bureisningsbrukene er en viktig del av den lokale og nasjonale historien. Brukene har også i dag stor bruksverdi, og kunnskapsverdi om endringer i landbruk og bosetting.

2.3.3.6 Utvalgte kulturlandskap

Landbruks- og matdepartementet (LMD) og Klima- og miljødepartementet (KLD) har, med virkning fra 2019, erklært noen områder på Finnskogen som utvalgte kulturlandskap (UKL). I Åsnes er dette i områdene Possåsen og Furuberget. Forvaltningsansvaret for disse UKL-områdene er lagt til landbrukskontoret. Støtte kan også søkes via landbrukskontoret.

Som det nevnes i kapittelet om skogfinnernes kulturminner, så drev skogfinnene svedjebruk, og bosatte seg der det var best klima og vekstforhold for denne formen for landbruk. Som et resultat av svedjebruket ble tidligere skogkledte åser og lier omformet til graskledte beitemarker. Etter at ulven kom tilbake til Finnskogen har husdyrholdet blitt kraftig redusert, men grasproduksjon drives fortsatt. På de skogfinskeorpene er det største biologiske mangfoldet knyttet til rester av slåttemark, hamnehager, beitemark, og i kantsoner langs veger og stier.

Furuberget består av de fraflyttede torpene Nordre Furuberget og Søndre Furuberget. Søndre Furuberget har vært bebodd fra ca 1850, til 1981. Det er myrslåtter i tilknytning til garden. Torpet har mange bygninger (høy-/treskelåve, fjøs, grisehus, to buer, utedo, høyløe, skåle, kokkhus, et nyere våningshus, sommerstall, smie og fire sommerfjøs). Flere av bygningene har skogfinske elementer. En del av låven er opprinnelig ei røykstue, og et av byggene har originalt nevertak (nå beskyttet av plåttak). I Nordre Furuberget er ikke bebyggelsen like intakt. Det er færre bygninger og deler av innmarka er i bruk.

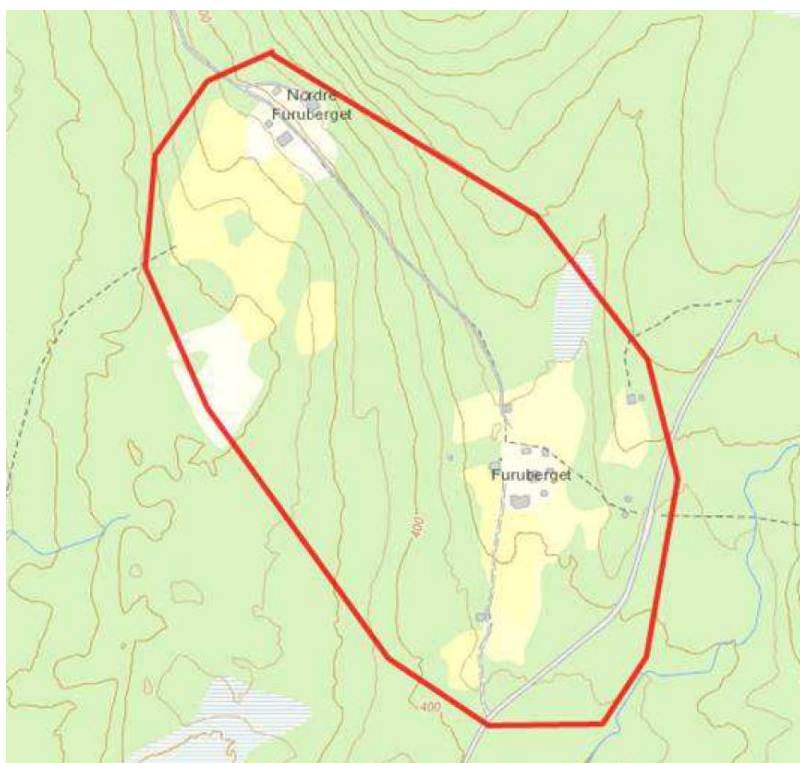
I Furuberget er det registrert slåttemark av lokal verdi, samt et område av regional verdi med både slåttemark og slåttemyr. På søndre Furuberget har gjengroingen ikke kommet så langt som på Nordre Furuberget.



Søndre Furuberget



Nordre Furuberget



Søndre- og Nordre Furuberget

Verneverdi

De utvalgte kulturlandskapene er resultat av de skogfinske innvandrernes bruk av skogområdene. Landskapets ressurser for skogfinsk bosetning belyser en viktig del av den nasjonale minoritetens kultur. Kulturlandskapene har

høy kunnskaps- og opplevelsesverdi, og er viktig for bevaring av biologisk mangfold. Kulturlandskap har også viktige bruksverdier knyttet til natur- og kulturturisme.

2.3.3.7 Noen tradisjonelle landbruksbygg

Låver og fjøs er det et stort antall av, helt fra middelalder og fram til i dag.



Valbyvelten, låve med kubbefjøs (oppmurt med vedkubber i stedet for murstein).

Det finnes antakelig flere hundre stabbur i kommunen. Noen av dem er meget gamle. Disse buene ble bygget for å romme bl.a. matvarer på garden, og størrelsen står derfor i forhold til hva som ble produsert på de enkelte stedene. Et av de større stabburene på Finnskogen er flyttet fra Velta til Vermundsjøen, og huser nå Kafè Finnskog.



Kafe Finnskog



Stabbur på Østre Rauken

Drengestuer finnes det noen av på større gardsbruk.



Drengestua i Juvberget

Utkjellere er det fortsatt mange av i kommunen, og noen er fortsatt i bruk. Utkjelleren inntil gang- og sykkelvegen langs Østre Gjesåsveg, ved Rostad, er regulert til bevaring.



Hvelvet, tørrmurt steintak i en utkjeller.



Utkjelleren i Bratlien, Skalbukilen

2.3.3.8 Smier

Smier kan også kategoriseres som tekniske kulturminner. Noen er deler av bygningsmiljøet på gardstun, og har vært nyttet i forbindelse med smiing av redskap til jord- og skogbruk. Andre har vært brukt i forbindelse med tømmerfløtning.

På grunn av brannfaren ble smiene oftest oppført et stykke fra gardstunet og annen bebyggelse, slik at ikke flere verdier skulle gå tapt om uhellet var ute. Gardssmiene mistet mye av sin funksjon, da landbruket ble mer mekanisert og man sluttet å produsere eller reparere redskap selv.



Smie, Kjellmyra/Sønsterudsmoen.



Smie, Ormbråten, Ramsli



Nygårdsholtet, Skalbukilen, smie med belg og grue.

Verneverdi

Gjenværende bygninger er viktige for bevaring av historien om den teknologiske og sosiale utviklingen.

2.4 Etniske minoriteter

I Åsnes har finnes flere minoriteter som har beriket kulturarven. Spesielle hensyn må derfor tas for å sikre kulturarven til disse gruppene. Kulturminnene til de forskjellige etniske minoritetene har derfor fått et eget tema i planen.

2.4.1 Jødiske kulturminner



De få jødene som slo seg ned i Norge på begynnelsen av 1800-tallet, måtte konvertere til kristendommen. I grunnlovens § 2 ble jøder nektet adgang til riket. Jøder som kom til landet ble utvist umiddelbart og som regel bøtelagt. Forbudet ble opphevet i 1851, men frem til 1880 var det få jøder som kom til Norge. Først fra 1880 og inn i 1920-årene ble den jødiske innvandringen av en viss størrelse. Ca. 1200 personer kom i disse årene fra Litauen, Latvia, Ukraina og det nordlige Polen. De flyktet fra undertrykking, fattigdom, militærtjeneste og forfølgelser. De fleste begynte på bar bakke. Noen få opprettet forretnings- eller håndverksvirksomhet. Mange startet som omførselshandlere. De fleste bosatte seg i byene. I 1892 ble Det Mosaiske Trossamfund opprettet i Kristiania. Jødene gjorde seg etter hvert gjeldende på stadig flere samfunnsarenaer, og levkårene bedret seg.

Etter første verdenskrig ble antisemittismen tydeligere i Norge. Norsk asylpolitikk på 1930-tallet var svært restriktiv, og det var vanskelig for jødiske flyktninger å få opphold. Ved krigsutbruddet i april 1940 var det omtrent 1700 norske jøder i landet, i tillegg til ca. 350–400 jødiske flyktninger fra Mellom-Europa.

Tiltakene mot jødene i Norge var begrenset det første krigsåret, men aggresjonen rammet spesielt jødiske flyktninger og familier i små lokalsamfunn. Noen steder ble jøder arrestert, trakassert og mishandlet. Enkelte steder ble forretninger og kontorer som tilhørte jøder, spesielt merket. Jødene var de første som måtte levere inn radioapparater. Et yrkesforbud begynte å gjøre seg gjeldende. I deler av landet ble jødiske butikker konfiskert. Den antijødiske propagandaen økte i intensitet etter at avisene ble underlagt tysk kontroll.

I januar 1942 kunngjorde Politidepartementet at alle jøder skulle ha et rødt J-stempel i legitimasjonspapirene. Samme år ble § 2 i Grunnloven med innreise- og oppholdsforbud for jøder gjeninnført.

Natten til 7. oktober 1942 begynte arrestasjonene av jødiske menn i Trøndelag, og 26. oktober ble jødiske menn i hele Norge arrestert. Quisling-regimet utferdiget to anti-jødiske lover som skulle legalisere aksjonen. En lov inndro alle jødernes eiendeler til fordel for staten. Eldste gjenværende medlem i familiene ble pålagt daglig meldeplikt til politiet. Hundrevis av jødiske menn ble arrestert av politiet og ført til arbeidsleirer. Mange ble utsatt for overgrep og vold.

26. november ble jødiske kvinner, barn, syke og gamle arrestert og fraktet om bord i fangeskipet Donau. I alt 532 jøder fra Norge ble deportert med Donau til Stettin 26. november 1942 og videre til tilintetgjørelsesleiren Auschwitz. Alle kvinner og barn ble gasset

umiddelbart. I februar 1943 gikk en ny transport fra Norge med 158 personer i alle aldre om bord. I alt ble 772 jøder deportert, kun 34 overlevde. Mer enn 1100 jøder flyktet til Sverige.

I Åsnes var det bare en jøde som hadde fast tilhold da krigsutbruddet kom, den 9. april 1940. Herman Joseph var en polsk jøde, født i Litauen i 1876. Han kom til Finnskogen rundt 1912, og var en vel ansett omvandrende kramkar og handelsmann, inntil han i 1942 ble arrestert og sendt til døden i konsentrasjonsleiren Auschwitz. Det meste av hans handelsvirksomhet foregikk på Hof og Åsnes finnskoger, der han ofte hadde tilhold på garden Husubækken, men han hadde også handelsruter mer sentralt i bygda. Et minnesmerke over Herman Joseph ble på 1990-tallet reist ved samfunnshuset Sandberg, på Åsnes Finnskog.

Med freden kom den fryktelige sannheten at nesten alle de deporterte var utslettet i et folkemord uten sidestykke i historien.

I 1998 vedtok Stortinget å foreta et historisk og moralsk oppgjør med den behandlingen norske jøder ble utsatt for under krigen. På Holocaustdagen 27. januar 2012 beklaget statsminister Jens Stoltenberg, på vegne av den norske stat, at arrestasjon og deportasjon av jøder kunne skje på norsk jord og med aktiv deltagelse fra norske politifolk og andre nordmenn.

Verneverdi

Selv om det er veldig få jødiske kulturminner i Åsnes, så har disse viktig symbolverdi og formidlingspotensiale som er relevant også i dag.

2.4.2 Taternes kulturminner



På 1500-tallet ble taterne for første gang omtalt i Norden. De første ble godt mottatt, men dette endret seg med reformasjonen i 1536. Siden tatere var omreisende, ble de ansett som vanskelige å skattlegge og øve myndighet over. Myndighetene betraktet dem derfor som uønsket. Kongen utstedte i 1536 de første utvisningsordrene og noen år senere lyste han dem fredløse. Drøye 50 år senere ga kongen ordre om at alle «omstreifere» skulle fanges og henrettes. Dette rammet også tatere. Senere ble det innført passtvang for taterne for å hindre dem i å reise. Kirken nektet å døpe og vie dem og å begrave dem i signet jord. De første tukthusene som ble opprettet på 1700-tallet var innrettet for tatere og omstreifere. 1800-tallet var preget av framvoksende nasjonalisme. Overgrepene fortsatte i form av en fornorskingspolitikk. Vergerådsloven av 1896 gjorde det mulig for det offentlige å frata reisende barna deres, og løsgjengerloven av 1900 kriminaliserte den reisende livsformen. Dyrevernsloven av 1951 forbød tatere å reise med hest.

Steriliseringsloven av 1934 åpnet for tvangssterilisering. Det er dokumentert at fram til 1977 ble minst 125 nordmenn av reisende slekt sterilisert med hjemmel i denne loven, og tatere ble sterilisert uten hjemmel i loven.

Fra 1897 overlot staten arbeidet med å «fornorske» taterne til foreningen «Norsk misjon blant hjemløse». Misjonen drev barnehjem, skoler og arbeidskolonier med formål om å utslette taterkulturen. Et viktig virkemiddel var å ta barna fra foreldrene deres for å oppdra dem på barnehjem. Til sammen ble minst 1500 barn fjernet fra foreldrene sine, og vokste ofte opp uten å kjenne sin bakgrunn. I tillegg ble over hundre familier sendt til arbeidskoloni på Nordmøre for å bli «avvent» fra sin tradisjonelle levemåte. Under trussel om at barna ville bli tatt fra dem, ble familiene nektet å snakke sitt eget språk, bruke tradisjonelle klær, drive tradisjonelt håndverk, eller ha besøk av slektninger. Norsk Misjon for hjemløses arbeid fortsatte helt fram til 1989.

Den reisende livsformen har vært viktig for både økonomi og identitet. De reiste fra bygd til bygd og solgte varer og tilbød håndverkstradisjoner. Om sommeren slo de seg ned på sletter, viker og holmer, og om vinteren fikk de ofte lov til å sove på låver, i staller, stabbur og på loft hos gjestfrie bønder. Hest og vogn ble mye brukt om sommeren og sleder om vinteren. I Åsnes er det immaterielle kulturminner (i form av fortellinger) om denne nasjonale minoritetsgruppen, blant annet noen samlingsplasser. Låven på Tomta i Peistorpet er bevart som et materielt kulturminne.

Taterne var kjent for å være dyktige håndverkere og endret virksomheten sin i takt med skiftende markedsbegrep. Blikkenslageri, kjeleflikking, sølvsmedarbeid, knivsløyd, og fortinning var tjenester de fastboende gjerne kjøpte av taterne. Etter hvert ble laging og montering av takrenner en viktig inntektskilde. Kvinnene produserte ofte husflidsartikler og solgte småvarer. Taterne var kjent for å ha god kunnskap om dyrehold, og de drev ofte med hestehandel på de mange lokale markedene. I tillegg reparerte mange av dem klokke og småmekanikk, og handlet med sølv, gull og ulike antikviteter.

Spellemenn av reisende slekt var populære landet over. Kunsthåndverk var viktig for taternes økonomi. Mye av det vi tenker på som særnorske kunstformer, som produksjon av søljer og kniver, har blitt påvirket av kunstnere av taterslekt. Spådomskunst var en vanlig inntektskilde blant kvinner. Klesdrakten hadde også noen særtrekk. Kvinnene bar gjerne flere lag med lange skjørt, fargerikt sjal, stor sølje og andre smykker. Taterkvinner dekket til håret med et hodetørkle knyttet på en spesiell måte. Mennene gikk ofte med hatt eller andre hodeplagg, vest med sølvknapper, klokkekjede og knappbelte med kniv. De hadde også et fargerikt halstørkle, holdt sammen med en stor og tung ring av edelt metall.

Språket har utviklet seg fra det språket taterne snakket da de kom hit på 1500-tallet. Fornorskingspolitikken førte til at en stor del av taterne mistet språket sitt, men dette er likevel en viktig del av norsk taterkultur. Det er startet arbeid med å systematisere og normere språket til et skriftspråk.

Mange har vokst opp i et samfunn der tatere har blitt undertrykket. Noen er redde for at økt fokus på taterne skal føre til ny undertrykking. Andre identifiserer seg sterkt som tatere, og jobber aktivt for å fremme taternes interesser og holde tradisjonene i hevd. Romanifolkets Landsforening (RFL) ble etablert i 1995, og skiftet etter hvert navn til Taternes Landsforening. Senere er flere organisasjoner opprettet.

I 1998 ba norske myndigheter offisielt om unnskyldning for hvordan taterne har blitt behandlet. Taternes kulturfond forvalter midler som blant annet går til prosjekter som fremmer taternes kultur og tradisjon. Glomdalsmuseet i Elverum har en avdeling, som heter Latjo Drom, for dokumentasjon og formidling av taternes kultur og tradisjon.



Låven på Tomta i Peistorpet er et kulturminne knyttet til både skogfinner og tatere.

Verneverdi

Taternes kulturminner er ofte synlige som håndverksprodukter. De immaterielle kulturminnene er også mange. Kulturminnene har betydning som identitetsskapende elementer.

2.4.3 Skogfinske kulturminner



Skogfinner er en etnisk gruppe som stammer fra finner som slo seg ned i skogområdene i Sverige og Norge, særlig på Finnskogen. Størstedelen av denne finske utvandringen skjedde i løpet av ca. 1575–1660. En hovednæringsvei var svedjebruk, ved å svi av granskog og så rug i asken, såkalte rugbråter. Dette bråtebruket ble enkelte steder drevet fram til ca. 1800, men gikk gradvis gikk over til fast åkerbruk.

I følge Finnemantallet fra 1686, var det kun tre personer på Finnskogen som oppga at de var født i Finland. De fleste var født i Norge og Sverige. Mye tyder også på at de fleste skogfinnerne ikke slo seg ned på Finnskogen, men lengre vest der det var lettere å få jobb, mat og husrom, før de fikk ordnet seg egne boplasser.

Fordi skogfinnerne var spesialister på svedjebruk (huhuhta), søkte de seg til de beste granskogsområdene, men disse var som oftest også i bruk som bøndernes setermarker. Dette førte til en intens utnyttelse av seterskogen, men finnerne etterlot seg det bonden helst ville ha; inngjerdede grasbevekste avlagte svedjer.

Skogfinnerne dannet svedjelag når det skulle hugges, brennes og høstes. Svedjelaget besto av mange øksemenn under en leder. I 1665 skriver fogden i Solør: «Skogfinnerne Hugger likesaa vel di bedste som di udygtige Trær til deres Roug og Roesæd: overfarer saa det ganske Land, rotter sig sammen til 20, 30 og mere, saa di ere nu formidabel for Almuen»

Eilert Sundt som besøkte Finnskogen, skriver: «Til Forskjel fra de nordenfjeldske Finner eller Lapperne kaldte eldre Skribenter disse ågerdyrkende Nybyggere gjeme Skovfinner eller

Rugfinner, og når de omtalte dem, skede det for det meste med megen Ugunst.» I en «Relation om Norges Riges Tilstand i Aaret 1699» heter det om dem: «De ere det allerskadeligste Ukrud for landet, som nogentid navnes kan --;have de på mange mile oppbrendt de skjønneste og bedste skove til deres rug- og nepebråder, betjenterne til en ringe profit, men Kongen, landet og innbyggeme til alter største skade, thi i Ufreds Tider ere de ikke alene de allerstørste Espioner, men og, som de vide alle Gjenveie og Stier i Skovene, saa maa hver fattig Mand frygte sig for deres Overfald, Roven og Tyveri» (Sundt 1850). Eilert Sundt beskriver etter disse skriftlige kildene møtet med folk på Finnskogen som «Men hvor blev jeg ikke behagelig overrasket!» Han tas vennlig imot med en skål melk. En dagsmarsj unna i et annet hus noterer han «Der var paafaldende mange mennesker forsamlede i huset, nogle langveis fra, men alle Finner; det lod til at Finnerne betraktede sig som hjemme i hinandens huse.»

Erik Pontoppidan skriver i 1753: «Disse finner ere gode skytter, og nære sig deels med jagt, deels ogsaa med braate-hugst til at saae næper og rug i, hvoraf man kalder dem rug-finner.» og beskriver nordmannens forhold til finnene som «- og tracterer ham med samme myndighed, som i andre lande enhver pleyer at tiltage seg selv over jøderne.»

Skogfinnene har etterlatt seg mange finske stedsnavn. (Se noen eksempler i kartutsnittet i kapittelet om immaterielle kulturminner.)

Skogfinnene hadde en helt særegen byggeskikk med røykstue, badstue og rie som de viktigste karakterbygningene. Når det gjelder selve gardstunet, så har det helt opp til våre dager vært karakteristisk for Finnskogen at bygningene på gardstunet er langt mer spredt og vilkårlig plassert enn norsk- og svenskbygdens mer ordnede tunformasjoner. Tilsvarende tunformer har vært karakteristiske for områder i østre Finland.

Røykovnsprinsippet for oppvarming hadde finnene med seg fra Finland da de kom og slo seg ned i de norsk-svenske granskogsområdene fra midten av 1600-tallet. På Finnskogen fortsatte finnene å bruke denne oppvarmingsteknikken, og byggeskikken, i 300 år. En rekke røykstuer ble bygget i siste halvdel av 1800-tallet, og badstuer er bygget til inn på 1900-tallet. Det spesielle med røykstua er oppvarmingsmåten, med røykovn uten skorstein. I forhold til et vanlig våningshus har røykstua oftest en brekt himling/innertak, som hviler over to åser/stokker. Disse åsene går på de fleste røykstuene ut igjennom gavlveggen og er ofte det eneste som særmerker en røykstue utvendig, om man da ser bort fra røykhatten på toppen av røykkanalen av tre som stikker opp over yttertaket. Røykstuene varierer mye i størrelse. Røykstuerommet er nærmest kvadratisk, og røykovnen står tradisjonelt på nordvegg. I henhold til den muntlige tradisjonen skulle ovnen dekke en fjerdedel av røykstuerommet. Etter lengre tids bruk vil steinene inni ovnen ha forvitret så mye på grunn av varmen at det er risiko for sprekker og hull ut gjennom ovnssidene. Dette kan føre til at tømmerveggen tar fyr. Røykovnen er bygget opp av en stor mengde naturstein murt sammen med leire som bindemiddel. Når denne steinmassen varmes opp gjennom fyring i ovnen, fungerer den som varmemagasin som frigjør nok varme til å holde en behagelig romtemperatur hele det neste døgnet. Røyken under oppfyringen velter ut i rommet og legger seg som et bølgende teppe oppunder det brekte taket. På denne måten varmer røyken opp vegger og tak i rommet slik at også de grove trematerialene virker som varmekilde i lang tid etter at ilden har slokt ut. Med fyring en kort periode hver dag i vinterhalvåret trengtes ikke så mye ved som ved fyring i ordinær peis eller jernovn, for å vedlikeholde varmen i steinmassen, og fyringen trengte heller ikke å være så langvarig.

Badstubadingen har vært tradisjon på Finnskogen helt fram til i vår tid. Badstua er tradisjonelt en laftet tømmerbygning, som plasseres på avstand fra øvrige hus for å redusere risikoen for at brann sprer seg til resten av garden. I hovedtrekk har badstuene vært ganske like. Badstua var et hellig sted, og badstubadet var like mye en sjelelig renselse som en kroppslig. Og her var det ofte å finne magiske symboler skåret inn i dør eller vegger. Badstueovnen er en selvbærende konstruksjon bygd opp av store steiner, med hvelvet eller flatt tak over hulrommet inni ovnen. På toppen av ovnen legges mengder av små runde

steiner. Når ovnen fyres går varmen og ildtungene opp imellom steinene i taket og sidene og varmer disse nær sagt fra alle sider. Det er raskere å gjennomvarme mange små steiner enn få store. Under badingen frigjøres denne oppmagasinerte varmen i form av het vanndamp når man tømmer vann på steinene på toppen av ovnen.

Ria er tørkehus for svedje-rugen. Her sto rugbandene til tørk på stenger i rommet, eller de sto på et glissent «golv» mellom to etasjer i huset. På Finnskogen har ria vært av ettromstypen; ett enkelt rom med røykovn i hjørnet innenfor døra i gavlveggen. Ria har vært kvadratisk med noe større grunnflate og med større høyde enn badstua. Ofte var de bygget som enslige hus på svedjer som lå langt fra garden. Navn som Ryen og andre, kan gi eksempel på hvor det har stått rier. Det synes som om ria er brukt bare i sammenheng med svedjebruket, og at hustypen derfor forsvant forholdsvis raskt etter at svedjebruket tok slutt.

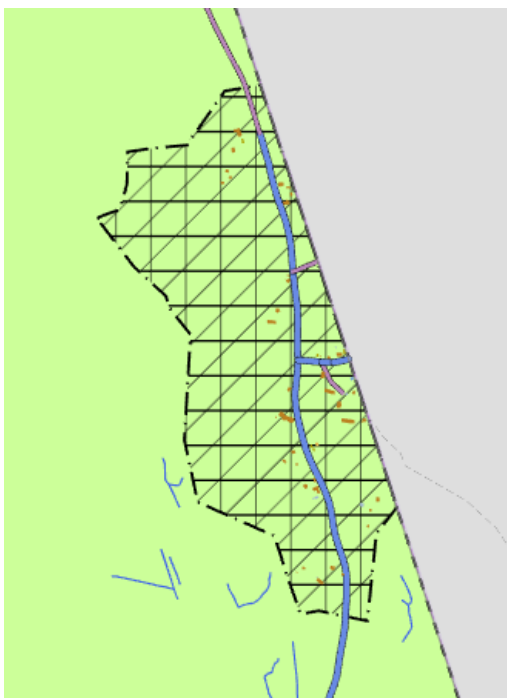
Kokkhuset er en annen skogfinsk bygningstype, bygd rundt et ildsted for koking av mat. (Det kan være upraktisk å koke på en røykovn.)

Se også kapittelet om skogfinsk byggeskikk.

Skogfinnene ble i 1998 anerkjent som en av Norges nasjonale minoriteter (ved siden av kvener, romá, tatere og jøder).

Skogfinske kulturminner er i stor grad bevart i Possåsen-grenda, men finnes også spredt på Åsnes Finnskog.

Possåsen består av rundt et dusin tidligere boplasser. I dag er det rundt 40 bygninger i grenda. Flere av bygningene har skogfinske elementer. Den første boplassen ble ryddet før 1690. Første kjente bosetter var Mickel Finne i 1670. Utover 1700-tallet dannet nordmenn, svensker og finner familier som bosatte seg i det som ble ei grend. Befolkningen økte raskt på 1800-tallet. Den første skolen ble bygget i 1870, og butikk ble etablert i 1898. Folketallet var størst i begynnelsen av 1900-tallet. Grenda hadde bosetting på begge sider av riksgrensen, men flest i Norge. Etter at vegen til Gravberget ble lagt om Flisdalen på 1930-tallet ble grenda mindre sentral. Etter 2. verdenskrig ble området gradvis avfolket. Butikken ble stengt i 1964. Etter 2008 var Possåsen ubebodd i noen år, men nå finnes det fastboende igjen. De fleste stedene blir brukt som fritidsboliger. Det er ikke foretatt biologiske registreringer i Possåsen.



Possåsen



*Posåsen, Oppigard, finnetorp/tun.
Bygningsmiljø fra første halvdel av 1700-tallet.*



*Posåsen, Lars-Ola-hemmet, finnetorp/tun.
Bygningsmiljø fra første halvdel av 1700-tallet.*



Kokkhus på Fauthaugen



*Posåsen, Mågstuen, fjøs. Bygningsmiljø,
finnetorp med stue, stabbur, stallåve, to
fjøs og utedo.*



*Øvre Posaas-Flisstrand. Liten
røykovnsbygning/stue (røykovnen er
fjernet), låve og utedo.*



*Bratlien, Skalbukilen, stallåve. Finnetorp
fra midten av 1700-tallet. Bygningsmiljø
med stue, drengestue, bakerstue, stabbur,
stallåve, skåle, utkjeller mm. (Trefninger
under krigen i 1808.)*

2.4.4 Badstuer (røykbadstuer)



Badstua i Østre Rauken, restaurert av Gruetunet museum.



Badstue på Vermundsdammen.

Verneverdi

Skogfinske kulturminner, slik som bygninger, er verdifulle enkeltvis og i sammenheng med andre bygninger. Skogfinske bygninger har ofte eget arkitektonisk særpreg, med teknikker, materialer og utforming. Mange har inngraverte magiske symboler som er særegne for denne kulturen.

Røykstua og røykovnen er spesiell for den skogfinske byggeskikken. Takkonstruksjonen er også ofte forskjellig fra tradisjonell norsk byggeskikk.

Skogfinske bygninger er sterkt truet, og har høy verneverdi.

2.5 Samferdsel, veger og ferdselsårer

I vikingtiden gikk det vikingskip på Glomma. I året 1225 skal det også ha vært et «sjøslag» mellom kong Håkon og ribbungene rett utenfor Hov, der den eldste kirken lå. I dagboka etter kong Fredrik IV's reise gjennom Solør i 1704 fortelles det at Glomma fortsatt var en viktig ferdselsåre. I årene 1861-1893 fraktet dampbåten Solungen daglig reisende mellom Brandval og Våler. Dampbåten var sertifisert for 63 passasjerer. Turen oppstrøms tok 5 timer, medstrøms tok det normalt 3 timer mellom Våler og Norsfossen i Brandval. Etter at Flisa stasjon ble jernbanens endepunkt i 1893, kjørte båten mer tilfeldig frakt fram til ca 1910.

Til og fra Flisa-plataet måtte reisende krysse elvene over sundstedene Kneppsundet i vest, Flobergsundet i sør, og Flissundet i øst. Den første sundmannen ble ansatt i 1676, og betjente Flobergsundet. Dette fergesystemet fungerte i flere hundre år, til det kom trebru ved Flissundet i 1909. (Deler av trestolpene er fortsatt synlige nedstrøms stålbrua som ble bygget i 1925.) I 1911 ble det bygget ei stålbru over Glomma ved Flisa stasjon. Denne er nå

erstattet av ei moderne trebru, som hviler på de gamle fundamentene. Brua ved Arneberg kom først i 1926.

2.5.1 Vegene

Kongevegen sammenfalt sannsynlig vis med en av pilegrimsledene til Nidaros. I 1704 var den gamle kongevegen knapt kjørbær gjennom Solør, men da kong Carl Johan i 1818 kjørte gjennom området på sin kroningsreise kjørte han hele strekningen etter veg. I henhold til vegloven av 1824 skulle hovedveger ha en bredde på fem meter, mens bygdevegene skulle ha en standard bredde på 3,75 meter. Møtende skulle «holde til høyre»..

Tidligere gikk bygdevegene innom alle gardene, som var inngjerdet og utstyrt med grunder som måtte åpnes og lukkes. Vegen fra Gravberget til Greviken (Vermundsjøen) ble anlagt omkring 1850, og gikk over Juvberget og Posåsen. I 1923 ble Gravbergsvegen bygget langs elva, gjennom Flisdalen.

I hele Norge fantes det bare 70 biler i 1907. Den første bilen på Åsnes Finnskog ble muligens kjøpt av Martin Danielsen Bakken i 1913. Vegene hadde lav standard, og i 1915 kunne en regne med en kjøretur på om lag fem timer mellom Flisa og Bograngen i Sverige.

2.5.2 Vegen over Tolvmilsskogen

Vegen(e) over Tolvmilsskogen er først omtalt på midten av 1600-tallet, og da i militær sammenheng. Generalmajor Georg Rechwein forklarer navnet på vegen mellom Norge og Sverige slik: «*12 mil schaugen som ehr effter hans naffn, 12 mil offuer: dj 6 ligger till Norge, dj andre 6 till Suerrig*».

Vegen på sydsiden av Flisaelva ble ansett som den viktigste, og førte fra Medskogen i Sverige, rundt sydenden av Vermundsjøen (om vinteren over sjøen), videre over Grasåsen, forbi Muslien og Alunbekken til Velta, derfra til Gammelsætra, Trangen-passet (mellom Kjellåsen og Burreråsen) før den endte opp på Baltebøl. En forgreining gikk også langs vestsiden av Vermundsjøen, til Vålbekken, og derfra langs østsiden av Flisaelva til Velta.

Det gikk også forgreininger av Vegen over Tolvmilsskogen langs vest- og nordsiden av Flisaelva, via Rønnesæter, Skalbukilen, Skansen, Sønsterud og Kjellmyra.

2.5.3 Finnvegen

Det finnes flere såkalte «finneveger» flere steder på Finnskogen. I Åsnes går den lengste med utgangspunkt i Juvberget, over Reinvadet i Flisa elv, via Reiersåsen, Rogberget, Kynndammen, Rognbakksætra, Buråsdammen, Haukåsen, Gjesåsen kirke, nordenden av Baksjøen, til den ender i området Såset/Bjørneby, vest for Flisa. Vegen var tidligere brukt til ferdsel til fots og med hest.

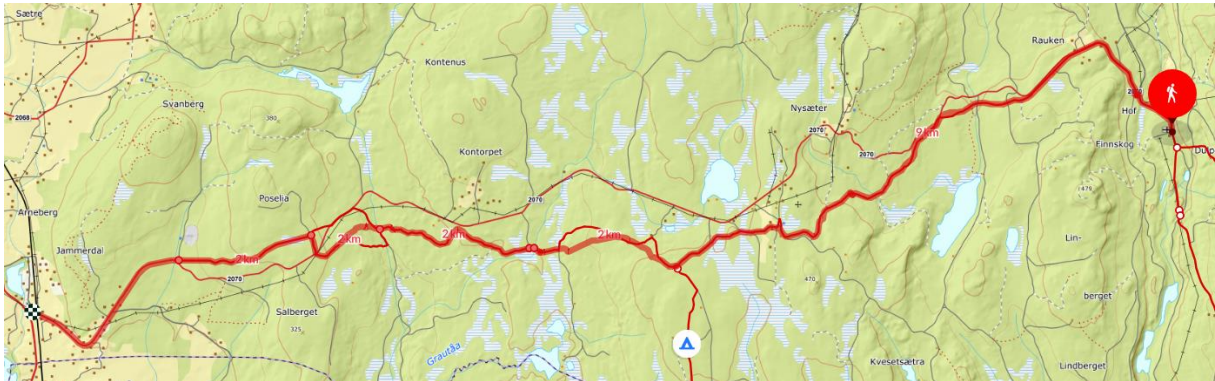
2.5.4 Kirkevegen

Den gamle kirkevegen, fra Breisjøberget, over Husuberget, til Dulpetorp/Hof Finnskog kirke, er i dag merket som turveg.

Fra Hof Finnskog kirke fortsetter vegen vestover til Jammerdal, under navnet Finnvegen. Denne traseen er en av flere gamle forbindelser mellom Hof Finnskog og Arneberg, og har

også opprinnelig vært en gang- og rideveg. Vegen er nå merket av Den norske turistforening (DNT).

Finnvegen og Kirkevegen sammenfaller delvis med flyktningeruten over Husuberget under 2. verdenskrig.



Finnvegen (Hof Finnskog-Jammerdal) DNT

Verneverdi

De gamle ferdselsvegene representerer faser med særlig betydning for historien. Både militært, og for skogfinnene. Vegene har betydning for kunnskap og opplevelse. Bruksverdien i form av turisme, naturopplevelse og folkehelse er betydelig.

2.5.5 Jernbanen

I 1893 kom jernbanen fram til Flisa, og det ble mer fokus på dette området. Brua over Glomma ved stasjonen kom i 1911.

Stasjonsbygningen ble tegnet av Paul Due og er den eneste såkalte førsteklassesbygningen på strekningen. Due sies å ha tegnet både stasjonsbygning, ilgodshus, privet og lokstall (som fikk ny takkonstruksjon i 1912), mens det råder noe usikkerhet med hensyn til både arkitekt og byggeår for det store godshuset, som senere er blitt utvidet og flyttet internt på stasjonen. Anlegget er fredet. Passasjertrafikken ble nedlagt i 1994.



Flisa stasjon

Verneverdi

Jernbanen var en driver i utviklingen av samfunnet og stasjonsområdene, og har i stor grad preget utformingen av kommunesenteret. Kulturminnet kan utvikles til å gjenvinne større bruksverdi i framtida.

2.6 Forsvarsanlegg og krigsminner

2.6.1 Krigsminner fra eldre tider.

Etter at svenskene invaderte over Tolvmilskogen i 1567 under Syvårskrigen, ble det ansett som nødvendig med bevoktninger langs vegen, og under Kalmarkrigen (1611-1613) var dette etablert på flere steder. Vaktstedene ved «Gisebækken» (Gjesbekken) og Baltebøl ble utover 1600-tallet utviklet til befestninger. Disse forfalt ut over 1600 tallet, men ble i begynnelsen av 1700-tallet reetablert som skanseanlegg, og fullført ca 1717. Skansene ved Baltebøl er nå borte, men mye av anlegget ved Gjesbekken er fortsatt synlig, og dette har gitt navn til området Skansen.

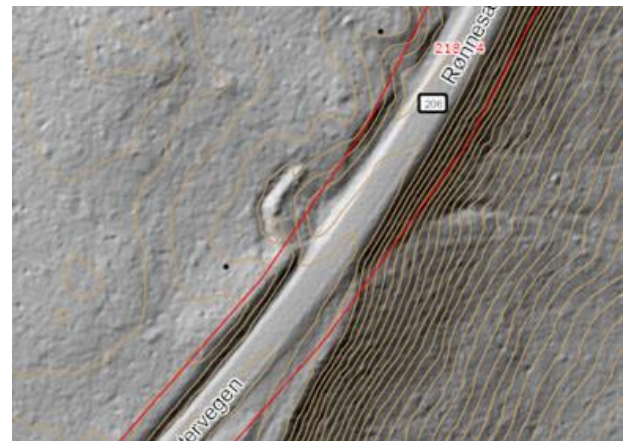
Inntil vestsiden av Rønnesætervegen (rv 206), der vegen går nedover mot Flisaelva, ligger det fortsatt en voll/skyttergrav fra 1700-tallet bevart, men mer av anlegget har antakelig blitt borte under etablering av riksvegen. Tidligere var det også synlige spor etter et forsvarsanlegg i Grasåsen, men dette er borte nå. Ut over disse kjente stedene ble det i årenes løp anlagt flere såkalte forhugninger, der nedfelte trær (bl.a. ved Trangen) skulle vanskeliggjøre fiendens framrykking inn i landet.



Kart fra 1720, der Baltebøl og Flisen (Skansen) skanser er inntegnet.



Terrengbilde av Skansen i dag.



Terrengbilde av forsvarsanlegg inntil Rønnesætervegen.

2.6.2 Kampene i 1808

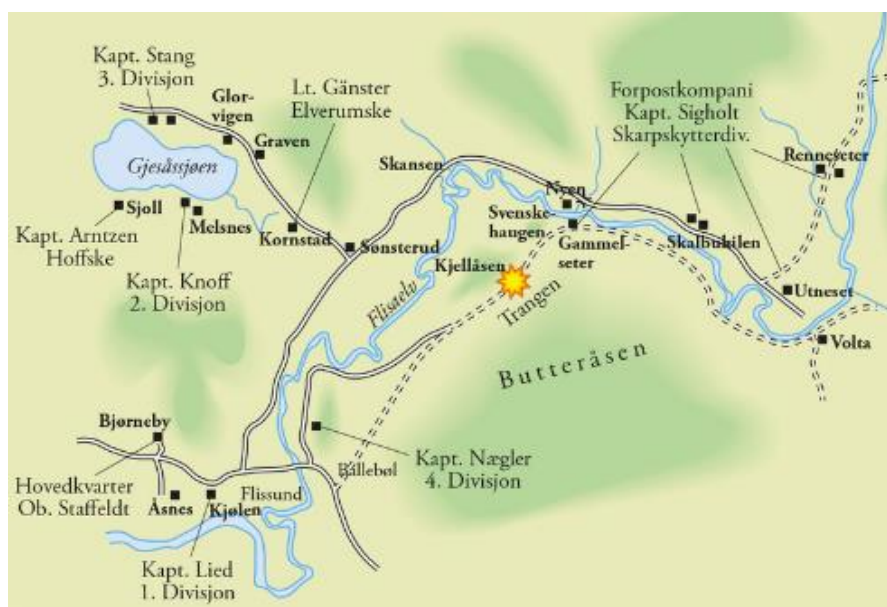
Slaget ved Trangen, den 25.04.1808, var et resultat av Napoleonskrigene, der Danmark-Norge var på Napoleons side og hadde Sverige som motstander.



Hofske skiløperkompani under rekonstruksjon av Trangen-slaget.

Våren 1808 sto den svenske oberst Gahn ved grensen mot Norge. På den norske siden sto en brigade, som besto av 2. Thronhjemske Infanteriregiments grenaderbataljon, Den søndenfjeldske Skiløverbataljon, Det lærdalske lette kompani, samt noen avdelinger av Oplandske Dragonregiment. Svenskene skulle etter planen rykke inn i Åsnes langs bredden av Flisa, men nordmennene hadde stengt veien i Trangen, sør for elva, ved å felle trær over. Veien nord for elva ble også gjort ufarbar.

Svenskene gikk over grensen 24. april. Ved budet om fremrykning 25. april ble forhugningene ved Trangen besatt med to kompanier av Den Thronhjemske grenaderbataljon, mens to andre kompanier av grenaderer og skarpskytterbataljonen, samt De Elverumske skiløpere, marsjerte til Nya, på nordsiden av Flisa. Svenskene nærmet seg Trangen uten sidebevoktning.



Kampene i 1808

Da nordmennene antok at en fiendtlig styrke var under fremrykning også på Flisas nordre bredd, ble nordsiden ved Nya bevoktet, mens tre kompanier trøndere og de elverumske skiløpere gikk over Flisa og satte etter de svenske styrkene, som ble avskåret fra tilbaketog. Svenskenes baktropp ble kastet inn mot hovedstyrken, og det utspant seg et voldsomt sammenstøt i dalen mellom Kjellåsen og Butteråsen. Svenskene forsøkte å bryte seg tilbake den vei de var kommet, og klarte å stanse nordmennene for en tid og trenge dem noe

tilbake. Men snart ble de angrepet også fra den andre siden, da to kompanier rykket fram fra forhugningene i Trangen, hvor de hadde ligget og ventet på svenskene. Svenskene måtte da slåss mot to sider.

Da svenskene snart ikke hadde mer ammunisjon igjen, måtte de overgi seg. Etter slaget fant nordmennene 25 døde og 57 sårede svensker, mens de selv hadde 15 døde og 52 sårede. Kaptein Nikolai Peter Dreyer ble dødelig såret i slaget og ble fraktet til Sønsterud Gard der han døde fire dager senere. De døde ble begravet på Åsnes kirkegård. 445 svensker, hvorav 11 offiserer, ble tatt til fange.

Det er minnesmerker ved slagplassen, og fylkesvegene langs hver side av elva har fått navn etter hendelsen. På nordsiden heter vegen Kaptein Dreyers veg, og vegen på sørsiden heter Trangenvegen.



På Sagerud, inntil Hasleåa, vest for Flisa, står det fortsatt et stabbur som det norske forsvaret benyttet som lager under krigen i 1808.

Verneverdi

Forsvarsanleggene og hendelsene ved Trangen har hatt viktig betydning for den norske forsvarshistorien.

2.6.3 Krigsminner fra 2. verdenskrig.

I Åsnes forekom det få direkte kamphandlinger under 2. verdenskrig, men det var en del tyske militære i området. I Åsnes var det også en AT-leir ved Sønsterud gard. Anlegget ble revet etter krigen, og de synlige tegnene på denne virksomheten er nå svært begrenset.

2.6.4 AT-leiren på Sønsterud (arbeidstjenesten).

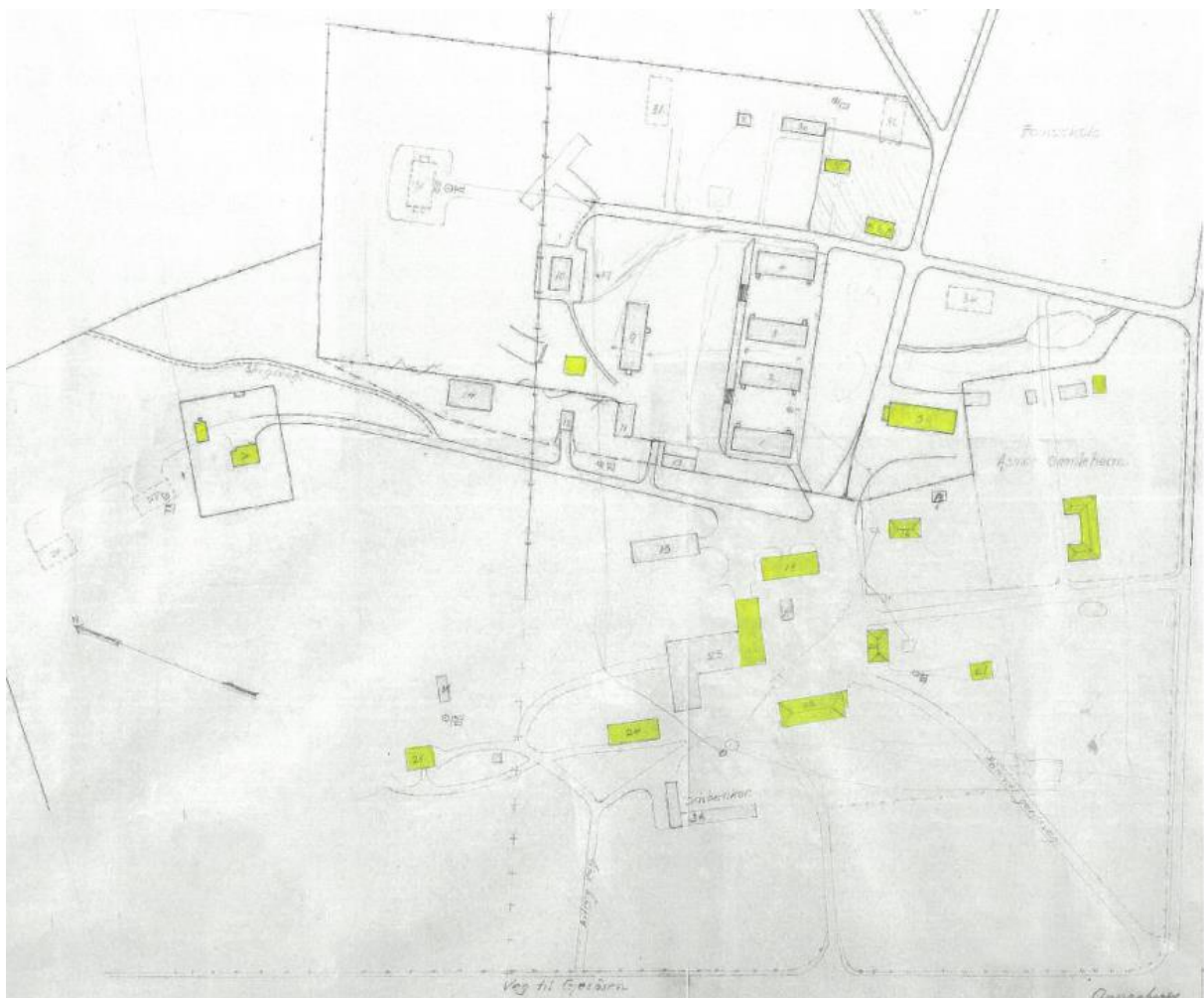


Ekseris med spader i stedet for gevær 1943. Illustrasjonsfoto.

I og med at verneplikten ikke var i funksjon under krigen ble det bestemt at alle rulleførte ungdommer skulle skrives ut til obligatorisk tjeneste i fire til åtte uker. Fra den 25. september 1940 var prosjektet underlagt Departementet for arbeidstjeneste og idrett. Sommeren 1941 ble det gjennomført en delvis utskrivning. Utskrivningene fortsatte somrene 1942–1944. Tilsammen omkring 30 000 ungdommer ble utskrevet, hvilket tilsvarer rundt halvparten av de rulleførte årskullene. Rundt 3000 jenter ble rekruttert som frivillige til arbeidstjenesten. De ble satt inn i onne- og omsorgsarbeid.

Ungdommene ble fordelt på arbeidstjenesteleire over hele landet (unntatt Finnmark). De ble bl.a. satt til veibygging og jord- og skogbruksarbeid. Arbeidstjenesten var militært inndelt i lag, sveit, fylking og distrikt eller brigade. Rundt halvparten av befalet var medlemmer av Nasjonal Samling (NS). Etter innkallingen av det første kullet i 1941 begynte en nazifisering av tjenesten. NS-hilsen med «heil og sæl» ble obligatorisk. For NS var arbeidstjenesten svært viktig, og under parader tok de ofte med avdelinger med AT-ungdommer.

Det ble gjennom hele krigen spredt paroler om å unndra seg tjenestegjøring. Dette fikk de første årene liten effekt, men det endret seg våren 1944, da okkupasjonsmakten begynte med arbeidsmobilisering. Mange fryktet at ungdommene skulle bli satt inn som soldater på østfronten. Det fantes planer om å gjøre dette. Angrep mot arkivene for arbeidsmobilisering rammet også arbeidstjenestens evne til å innkalle ungdom.



Kart over AT-landbrukskole og omegn, Sønsterud 1945. Østre Gjesåsveg ligger langs kartets nedre kant. Eksisterende bygg er uthevet med gul farge.

2.6.5 Flyktningeruter og kurerruter.

I områdene øst for Glomma innførte okkupasjonsmakten grenseboerbevis, og kontrollerte ferdsele med grensepoliti og vaktmannskaper. Gjennom dette området ble det i det skjulte organisert ruter for transport over grensen til Sverige.

Flere flyktningeruter er kjent i Åsnes. De fleste flyktningerutene hadde opprinnelse i Oslo. Flyktningeruten over Husuberget var også en XU-kurerrute. En XU-kurer fraktet viktig post, film, våpen, ammunisjon, radioer og radiodeler mm. De de fraktet var viktigere enn deres eget liv. Derfor var de bevæpnet, og hadde også en giftpille som de skulle ta om det ikke fantes noen annen utveg. Rauken-gardene på Hof Finnskog var sentrale for flyktningetrafikken over Husuberget. De fleste flyktningene kom med tog til Arneberg, eller drosje til Rauken. På denne tida var det ingen bilveger inn i Husuberget, så etablerte gangstier var mest brukt. Det var også minst to kjente flyktningeruter lengre nord i kommunen, som kom inn i Sverige mellom Kroksjøen og Posåsen, og ved Haldammen. Rutene ble stadig endret, på grunn av vær, føre og årstid, eller av sikkerhetsgrunner.

Verneverdi

Flyktningerutene har opplevelsesverdi med et sterkt historisk bakteppe. Virksomheten som foregikk har hatt stor betydning for et stort antall mennesker, og for den norske historiens forløp.

2.7 Råvarer, foredling og produksjon

2.7.1 Gruvedrift

Det har vært gruvedrift i Langåsen i Åsnes. Langåsen var ei setergrend med ni voller eller seterplasser. Bosettingen ble opprettholdt helt til slutten av 1800-tallet. Malmforekomsten ble oppdaget i slutten av 1680-årene. Driften av Langåsen gruver kom i gang i 1750, men malmtransporten til Nord-Odal ble for lang og vanskelig, ettersom det ikke var skikkelig veg.

Biskop Erik Pontoppidan skrev i 1752:

«Visse Kaaber-Ertzer befinnes ogsaa at holde lidet Sølv, saasom det nylig opptagne Odals-Verk, hvilket av et Senter Malm giver ca 60 a 70 Pund Kaaber og derfor 8 Lod Sølv i Langaasen Grube.»

En kunne med andre ord få ut 15 gram sølv av 56 kg kobbermalm, etter at det var fraktet til Det Odalske Kobberverk ved Sandsfossen.

Omkring 1850 var det ny prøvedrift på Gruva. Kobbermalmen ble igjen fraktet til Odals Verk. Fra Gruva gikk Kløvvegen om garden Roa, Lille Hovelsåsen og over Haugamyrene. (Rester av bruleggingen med halvkløyvinger over Haugamyrene var synlige i 1995, og er det kanskje fortsatt.)

Rundt 1905 foretok bestyrer Kjos på Hovelsåsen og Halvor Oksvold tømning av den vestre gruva for vann. De fant bunn på 15 meter. Langs hele nedgangen var det et nett av horisontale ganger. Sitat fra Bergarkivets rapport nr 181, den 11.11.1905:

«Det foregikk under tiden en liten forsøksdrift med ca 4 mann. Langåsenforekomstene er kvartsganger med noe kobbererst og litt blyglans, gjennomsettende granitt (hovedsakelig rød, presset granitt, populært kalt gneisgranitt). Man har her flere gamle smågruver liggende i rett linje etterhverandre med en avstand mellom de to ytterste gruver på ca 200 m. Gruve nr 1 hadde en dagåpning på ca 9 m lengde og 5 m bredde og en antatt dybde på 8-10 m. Gruve nr 2 er den største av gruvene. Dagåpningen var ca 17 m lang og ca 8 m bred og etter oppgaver ca 15 m dyp. Den var under besøket full av vann. Like ved gruve lå en middels stor «berghald». Denne skulle, i følge tradisjonen, ha vært hovedgruve på stedet. Gruve nr 3 var nylig tømt for vann, og dermed tilgjengelig.»

Gruveområdet er nå regulert til bevaring.

2.7.2 Mølle

Haugsmølla ligger ved Auståa, vest for Glomma. Garden Haug er nevnt ved navnet Møllehaug rundt år 1300. Mølla ble tatt ut av drift i 1987. Dammen og mølla er et tidstypisk eksempel på en bygdemølle fra 1900-tallet. Mølla er ivaretatt av Stiftelsen Haugsmølla siden 1990-tallet.

Dagens mølle gir god dokumentasjon av utviklingen fra vannkraft til elektrisk drift. Møllebygningen ble oppført ca 1900 på en vesentlig eldre gråsteinsmur. Grunnflaten er på 242 m². Bygningen har to etasjer over kjelleretasjen. Mølla er opprinnelig bygget for vasshjul, deretter turbindrift, og til slutt elektrisk kraft. Mye av det tekniske utstyret fra de forskjellige periodene finnes fortsatt.



Haugsmølla

2.7.3 Meieri

Det har vært flere meierier i kommunen. Ingen er i dag i drift.



Meierigården i Hof

2.7.4 Globusfabrikken

Globusfabrikken på Kjellmyra er et eksempel på en småskala produksjonsbedrift som det har vært flere av i kommunen. Fabrikken er nå historie, men globusene som ble produsert her er samleobjekter.



Fabrikkbygningen ble opprinnelig oppført som forsamlings- og festlokalet Kjellvang i 1897.

2.7.5 Sagbruk

Sagbruk har det vært et stort antall av i kommunen. Det fantes mange både mobile og stasjonære sager. Rundt 1920 kom de første lokomobilene. De ble brukt til strømmen kom på 1940-tallet. Skurlasten ble i hovedsak solgt til høvellastprodusenter utenfor Solør. Bakhon ble kappet i 60 cm lengde for videre salg i Oslo. Dette ble gjort etter tørking for å lette transporten. Transporten foregikk med hest, inntil lastebilene overtok på 1920-30 tallet.



Velten sag, ved Valbyfossen, ligger i et gammelt industriområde, hvor det var sagbruksdrift i tiden 1874-2002. Den nåværende saga tilhører Åsnes Finnskog Historielag.

2.7.6 Tjærefabrikker

Kommunen kjenner kun til en gjenværende tidligere tjærefabrikk i Åsnes. Tidligere var det et større antall.

Styg ulykke paa aasnes finskog.

En tjærearbeider kvalt av kulos.

Per Hansen, en svensk arbeider ved Valby tjærefabrik fandtes tirsdag morgen kvalt av kulos i brakken, telefoneres der til os fra Aasnes finskog. Der var ogsaa kommet ild i sengeklærne, saa det er rent et tilfælde at ikke hele fabrikken er brændt op. Den forulykkede var ugift.

(Glommendalens Frihetsblad, torsdag 6. november 1919.)



Flisstrand, tjærefabrikk. Bygningsmiljø med stue, stall, fabrikk, tjæreovner m.v.

Verneverdi

Små og mellomstore foredlings- og produksjonsbedrifter har det vært mange av i kommunen, men et fåtall er nå bevart, og det er viktig å ta vare på et utvalg av de som er igjen.

2.8 Sentrums- og samfunnsfunksjoner – lokalisering og avvikling

«Sentrum» er et relativt begrep som forandrer seg over tid. Grender og tettsteder er i stadig utvikling. Arneberg og Flisa vokste opp rundt jernbanen i sammenheng med handel og skogbruksnæring. Sønsterud var en gang midtpunktet for det meste av offentlig liv i Åsnes, og Hof hadde sitt eget kommunesentrum. Stadig sterkere sentralisering har medført at de fleste tilbud nå har blitt borte i grendene. I større sammenheng er dagens kommunesentrum også en utkant. Dette har stadig blitt tydeligere. Bosettingsmønsteret følger i stor grad etter de tilgjengelige samfunnsfunksjonene, og utviklingen er selvforsterkende. Det er grunn til å tro at Åsnes-samfunnet vil være radikalt forandret om noen år. Bygninger og anlegg som for relativt få år siden hadde stor betydning i lokalsamfunnet, står nå igjen som moderne tids kulturminner.



Solør Arresthus, Arneberg

2.8.1 Bygdesenteret Nergrenda

På 1700-tallet kunne Nergrenda betraktes som sentrum i Åsnes. Fogden Christian Juell holdt til på Bjørneby fra 1720, mens lensmannen bodde på Sagerud. Det første kjente landhandleriet ble etablert på Nygård.

Nergrenda hadde tidlig næringsvirksomhet nedover Hasla. Bjørneby kvern ble anlagt i 1795. Sagbruk og teglverk ble også etablert.

2.8.2 Gamle Flisa

Bygdesenteret Flisa oppsto som en stasjonsby da jernbanen kom i 1893, og stasjonsbygningens blanding av sveitserstil og drakestil har også preget den etterfølgende bebyggelsen i området. Denne stilen ble populær i Åsnes, men framhevet også det sosiale skillet mellom storbønder og småbrukere. Tettstedet har fått navnet etter jernbanestasjonen.

Den eldste delen av Flisa ble etablert nedenfor platået, nord for jernbanestasjonen. Noen av de eldste bygningene som fortsatt er bevart er; «Urmaker Berg-gården», som ble oppført i 1894 (Urmakerforretning, frisør, kafé, fruktforretning, kontorer.), «Apotekergården», som ble bygget ca 1895, med påbygg av en etasje i 1902, (Gjestgiveri, leiligheter, forretninger, postkontor, apotek.) og «Friheta», som inneholdt kontorer for Glommendalens Frihetsblad. En bygning i området har også vært nyttet som bakeri. «Bad-gården» ble reist rundt 1900. (Byggherren var formann i Badeforeningen.) I dette bygget har det også vært flere forretninger, sykkelverksted, frisør/barberer, salmakeri, fiskeutsalg, elektrisk forretning og leiligheter. Bygningene rundt dette gamle torvet utgjør et miljø med høy verneverdi, og er også regulert til bevaring.

Torvet på Gamle Flisa er et begrenset areal mellom terrassekanten, jernbanen, vegen og elvene. Videre utbygging av området nedenfor platået var derfor vanskelig. Da Nyvegen, som senere fikk navnet Kaffegata, ble lagt fra Jonsebakken mot Kjellmyra, ble området ved Negardssvingen (nå Kjølakrysset) det første nye utbyggingsområdet. Her ble det bygget landhandel, bakeri, kafé, fotoatelier og bank mv.

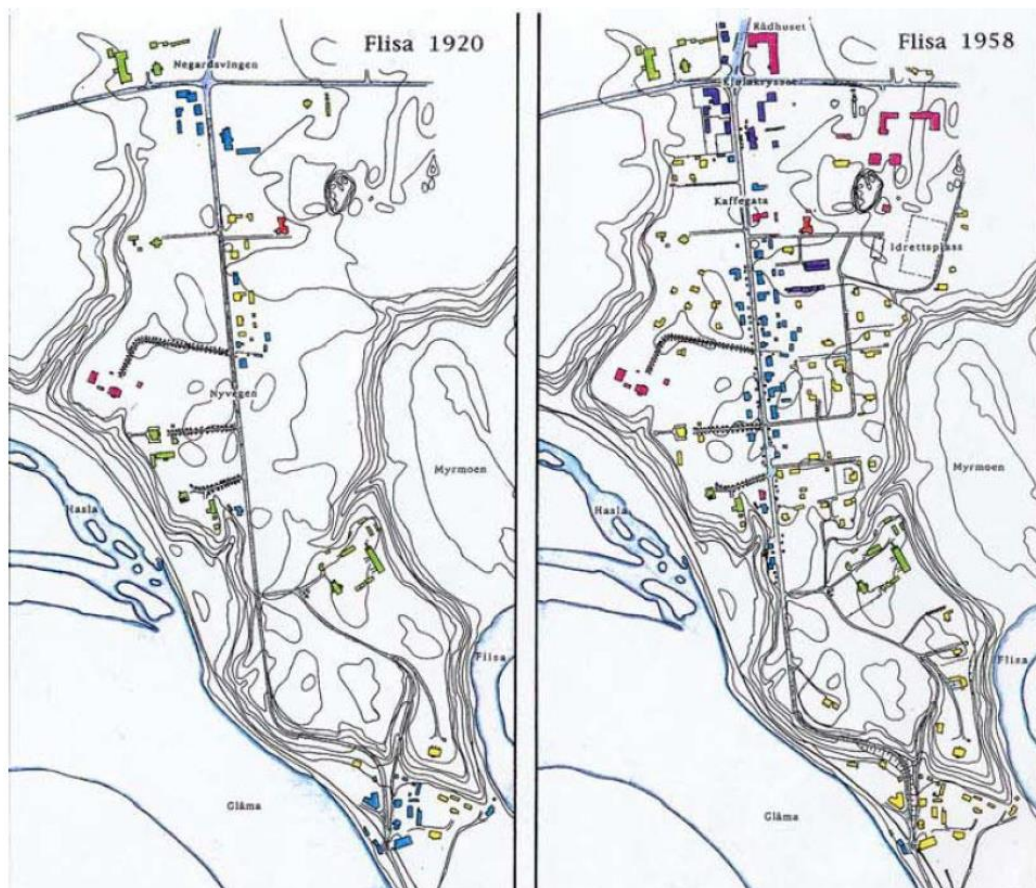
Flisas identitet lå tidligere i sveitserstilen, i den begynnende stasjonsbyen. Etter hvert ble fokuset flyttet opp på Flisa-platået.

2.8.3 Kaffegata og Flisa-platået

Tidligere besto den søndre delen av Flisa-platået av de to store gardene Kjølén, som ble ryddet i tidlig vikingtid, og Floberg. Det gamle Floberg gav på 1700-tallet opphav til gardene Flobergshagen, Flobergsundet og Flissundet. Hovedbygningen på Floberg står fortsatt øst for dagens Kaffegata. Bebyggelsen lengst nord i tettstedet ligger på grunn som i hovedsak tilhørte gardene Toverud og Keiserud.

Flere nye forretninger med bolig i andre etasje ble bygget nedover Nyvegen i løpet av 1920-tallet. Dagligvarehandel ble supplert med bl.a. forretninger for søm og hatter, skredder, blomster, sko og skomaker, slakter og pølsemaker, bensinstasjon, og såpass mange kaféer at vegen skiftet navn til Kaffegata. I tillegg ble det etablert kontorer for lege, tannlege, sorenskriver, advokater mv. Da de harde tredveåra kom, og ble etterfulgt av krigsårene, ble det lite byggeaktivitet. Videre utbygging av særlig grad kom ikke i gang før ut på 1950-tallet.

Eiendommen Rogneby (95/13) ble bygget i 1903, og ble på slutten av 1930-tallet nyttet til kommunale kontorer.



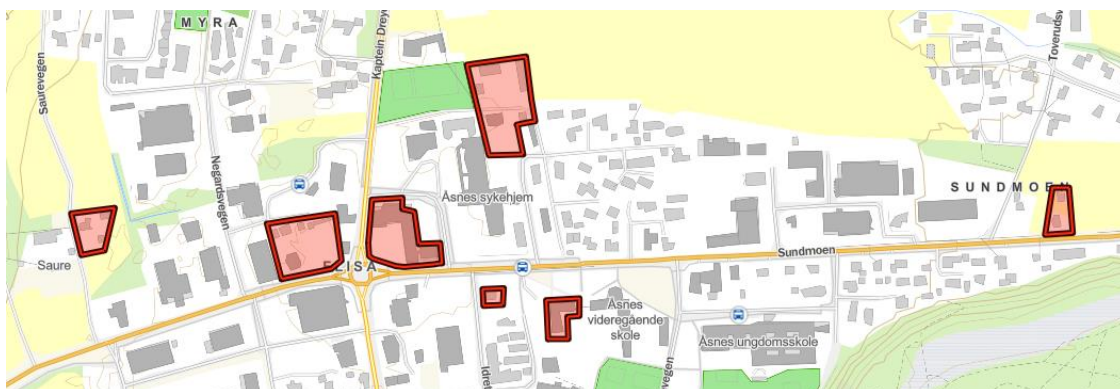
På 1920- og 30-tallet var byggeaktiviteten på Flisa liten, og det var ikke før etter 2. verdenskrig at bebyggelsen langs Kaffegata tok seg opp. Det er derfor naturlig å sette en grense ved ca. 1920, når man snakker om gammel bebyggelse på Flisa.



Eldre bebyggelse langs nord-sør-aksen (Kaffegata).

Fra nord til sør:

Viktoria hotell. (2)	Opprinnelig bygget som villa i 1905, i reisverk, og med sveitserveranda mot gata. 1 ½ etasjes hus. Hotell siden 1929. Påbygget flere ganger. Høy verneverdi.
Kjølstad gardstun. (3)	Sveitserhus fra 1912. Bygningene ble revet på 1990-tallet.
Teten (4)	Forsamlingslokale – senere forretningslokaler. Bygget ble tegnet av Arnstein Arneberg og oppført i 1912. I 1972 ble det ombygd til forretningslokale. Ombyggingen er vurdert som så omfattende at bygget ikke lengre har verneverdi som kulturminne. I senere reguleringsplan er bygget tillatt revet.
Den første husrekka langs Kaffegata. (5)	Hele husrekka, bortsett fra det sydligste huset, står fortsatt, men i varierende grad påbygd eller ombygd. Bygningene er likevel bevaringsverdige som en del av gatemiljøet.
Sørenskrivergården. (6)	Brant ned etter 1. verdenskrig, men ble raskt gjenoppbygd. Tegnet av Arnstein Arneberg.
Kjølamoen (7)	Våningshus. Oppført i 1917. Tegnet av Arnstein Arneberg.
Glomset. (8)	Det første huset langs Kaffegata. Oppført i 1894, i laftet tømmer. Bygningen fungerte fram til 1992 også som skomakerverksted. Nå kun som bolig. Verneverdig.
Gamle Flisa. (10)	Verneverdig gammelt bygningsmiljø fra forrige århundreskifte.
Flisa stasjon.	Etablert 1893. Fredet.



Eldre bebyggelse langs øst-vest-aksen (riksveg 2).

Fra vest til øst:

Saure.	Muntlige overleveringer forteller at den første kirken i området lå i Kjølakroken (Øvre Kjølen), og at gravplassen (i middelalderen) lå på Saure-jordet og på Nedre Kjølen. Arkeologiske undersøkelser i 2023 har imidlertid ikke kunnet bekrefte dette. Eiendommen utgjør et helhetlig bygningsmiljø.
Negarden	(Nedre Kjølen) utgjør et klart avgrenset kulturhistorisk bygningsmiljø, og et bevart tidsbilde fra like før år 1900.
Rådhuset	Rådhuset ble ferdigsstilt i 1957, og er ikke spesielt gammelt. Bygningen har likevel arkitektoniske særtrekk som tilsier at den bør anses som bevaringsverdig. Blant annet har den sydlige delen av bygget en utkraget andre etasje (kommunestyresalen) som gir fasaden et stabburaktig preg. Karaktertrekkene er i hovedsak videreført i et senere oppført tilbygg mot sør-øst.
Keiserud.	Tunet på eiendommen utgjør et klart avgrenset kulturhistorisk bygningsmiljø, og et bevart tidsbilde fra 1800-tallet. Hele tunet med bygninger og hageanlegg anses å ha høy verneverdi og er bevaringsverdig.
Nergaard	«Sander Johansen-huset», skylddelt 1914. Hovedbygningen er en av de Eldste gjenværende på Flisa, og har i hovedtrekk bevart sitt opprinnelige preg.
Toverud skole	Den gamle skolebygningen fra 1920-tallet nyttes foreløpig som administrasjonsbygg for Solør videregående skole. Uteområdet og samtlige fasader framstår som velholdte, og har beholdt sitt opprinnelige preg. Bygningen anses som bevaringsverdig.
Sundmoteppen	Øst for Toverudsvegen, skylddelt 1919. Tunet har blitt liggende igjen på den siste resten av landbruksarealet langs Sundmoen. Utvidelsen av tettstedet Flisa har i flere omganger medført at slike gardstun har blitt «spist opp» og utradert av nyere bebyggelse. Det kan argumenteres for at dette tunet bør bevares som dokumentasjon av Flisas utvikling.

2.8.4 Handel

Nå er det meste av handelsvirksomheten sentralisert til «landsbyen» Flisa. Tidligere hadde de fleste grendene sitt eget lokale «handelssentrum», med en eller flere dagligvarehandler, og ofte andre funksjoner i tillegg. Samvirkelag har det vært flere av i grendene. For noen tiår siden var handelsvirksomheten betydelig desentralisert, og det ligger mange nedlagte forretningsbygg rundt om i bygda.



*Posåsen, landhandel fra 1898-1912.
Bygget er under restaurering.*



*Forretning ved Jammerdal
I svingen bortenfor går vegen for øvrig
over en av de siste bevarte
steinhvelvsbruene (som nå er knapt synlig
ettersom kjørebanelen er breddeutvidet).*



*Tidligere forretninger med
dagligvarehandel (mv) på begge sider av
riksvegen ved Linna, på Åsnes Finnskog.*

Verneverdi

Forretningsbyggene forteller blant annet om store strukturelle endringer i bosettingsmønsteret. Forretningene var sentrale elementer i grendene. Bygningene har også kunnskapsverdier om arkitekturhistorie, sosial- og økonomisk utvikling, og næringshistorie. Bygningene har verdier i form av bevaring til nye former for bruk.

2.8.5 Kirker og prestegårder

Erkebiskop Eystein omtaler i sin jordebok (1394) stavkirken i Åsnes som en kirke viet til jomfru Maria. Denne kirken, sto i Åsnesgrenda, vest for Glomma. Kirken var flomutsatt og gikk en tid etter reformasjonen (1536) ut av bruk. I 1913 ble det funnet skjelletter på stedet, da det skulle graves ut en kjeller på garden Midtvang. (Et minnesmerke over kirken ble oppført i 2000.) En ny kirke ble oppført på garden Telle Nordstu ved Nergrenda, men da også denne ble utsatt for flom, ble det i 1739 besluttet å bygge en ny kirke høyere i terrenget.



Såset ble prestegård da Åsnes ble utskilt som eget kirkesogn i 1848. Prestegården brant i 1929, sammen med kirkebøkene for hele Åsnes (for perioden 1848-1929), noe som i ettertid har medført ekstra plunder for bl.a. slektshistorikere.



Åsnes kirke er en korskirke fra 1744. Byggverket er i tømmer og har 400 plasser. Den ble innviet i 1744, men ble ferdigbygget først i 1747. Altertavlen er malt av Axel Ender i 1876 og har tittelen «Jesu oppstandelse». Kirken ble restaurert i 1876, 1930 og 2019. Under siste restaurering ble utseendet tilbakeført til slik den framsto i 1876. Døpefonten fra 1250 er fortsatt bevart, og i bruk. (Denne kan være laget av lokal kleberstein fra Kjølaberget. Der er

det også påvist rester etter produksjon av klebersteinsgryter som antakelig ble produsert allerede i vikingetid. Fra 1880 ble det en tid også tatt ut stein til bl.a. grav-monumenter. Det er ikke undersøkt hva som gjenstår av synlige spor i klebersteinsbruddet.)



Hof prestegård



Hof prestegård har tradisjoner tilbake til middelalderen. Hovedbygningen fra 1856-58 og drengestua er fredet. Deler av drengestua er fra den gamle hovedbygningen som ble oppført 1775.

Hof kirke er en korskirke fra 1858. Byggverket er i tegl og har 600 plasser. Døpefonten er fra 1200-tallet og altertavlen stammer fra den gamle stavkirken.

Arneberg kirke er en langkirke fra 1878. Byggverket er i tømmer og har 460 plasser. Egenartet altertavle av Erling Nortvedt. Utvendig panel ble montert i 1900. I 1978 ble den malt innvendig tilbake til de opprinnelige fargene fra 1878. Ulykken da fire unge jenter druknet når de skulle ro fra Sorknesgrenda til Hof kirke, i 1871, medvirket også til at man fikk sin egen kirke på Arneberg, slik at folk ikke trengte å krysse elva. Tragedien medførte også at Sorknesgrenda ble overført til Grue.

Gjesåsen kirke er en langkirke fra 1863. Byggverket er i tømmer med utvendig panel og har 300 plasser.

Åsnes Finnskog kirke er en langkirke fra 1861. Byggverket er i tømmer og har 250 plasser. Senere er bygget panelt. Kirken ble utvidet i 1911. Kirken har en kirkeklokke støpt hos O. Olsen & Søn i 1902. Like ved kirkeporten står det en bautastein med teksten: «Carl Axel Gottlund, Finnskogens Apostel, utpekte dette stedet som kirketomt i året 1821.» Altertavla er en kopi etter Adolph Tidemands bilde «Jesu Oppstandelse», utført av Ragnvald Hjerlow.

Nordre gravlund ligger nær nordsiden av Vermundsjøen. Gravplassen ble brukt i årene 1896-1918. En sti fra riksvegen, over jordet til gravplassen, er markert med et kors ved vegen.



Nordre gravlund. De opprinnelige gravminnene er erstattet med steiner med navnelister over gravlagte.

Hof Finnskog kirke (tidligere Dulpetorpet kapell) er fra 1877. Byggverket er i tre og har 100 plasser. Kirkeklokken er levert av Olsen Nauen i 1989. Prekestolen er fra den gamle stavkirken i Hof. Den er fra før 1650. Altertavlen, fra 1953, er et kristusmonogram og et gresk kors som er brodert med gulltråder. Alterduker og antependier er laget av Olea Nordtorpet i 1975.

2.8.6 Skolene

Det katolske undervisningssystemet ble avskaffet i forbindelse med reformasjonen i 1537, og det gikk lang tid før kirken kom i gang med undervisning igjen. I 1629 skrev biskop Glostrup at klokkerne også skulle undervise ungdommen en gang i uken, men i praksis var det mange bygder uten klokkere. Loven om allmueskolen på landet i Norge kom i 1739, etter at innføringen av konfirmasjon medførte større krav om kunnskap.

Åsnes hovedsokn ble etter 1860 delt i fire skolekretser; Åsa og Lauta vest for Glomma, og Kirkekretsen og Toverud øst for Glomma. Gjesåsen fikk tre kretser; Sjøli, Glorvigen og Sønsterud. På Åsnes Finnskog ble det skoler på Kilen, Faldåsen, Lindberget, Posåsen, Gretviken, Bakken, Ramsli, Tyskeberget og Velta. Faldåsen har nå blitt museum, mens Sjøli, Glorvigen og Bakken ble grendehus. Det fantes også omgangsskoler uten faste skolebygninger.

Senere har skolene blitt sentralisert i flere omganger, og det oppføres nå en ny offentlig barneskole på Flisa, som skal romme alle barn i kommunen. De nedlagte skolebygningene er solgt til private, eller fått andre bruksområder som samfunnshus og samlingsplasser for lokale foreninger.



Lauta skole 1953.



Kirkekretsen skole. Oppført siste halvdel av 1800.



Faldåsen skole

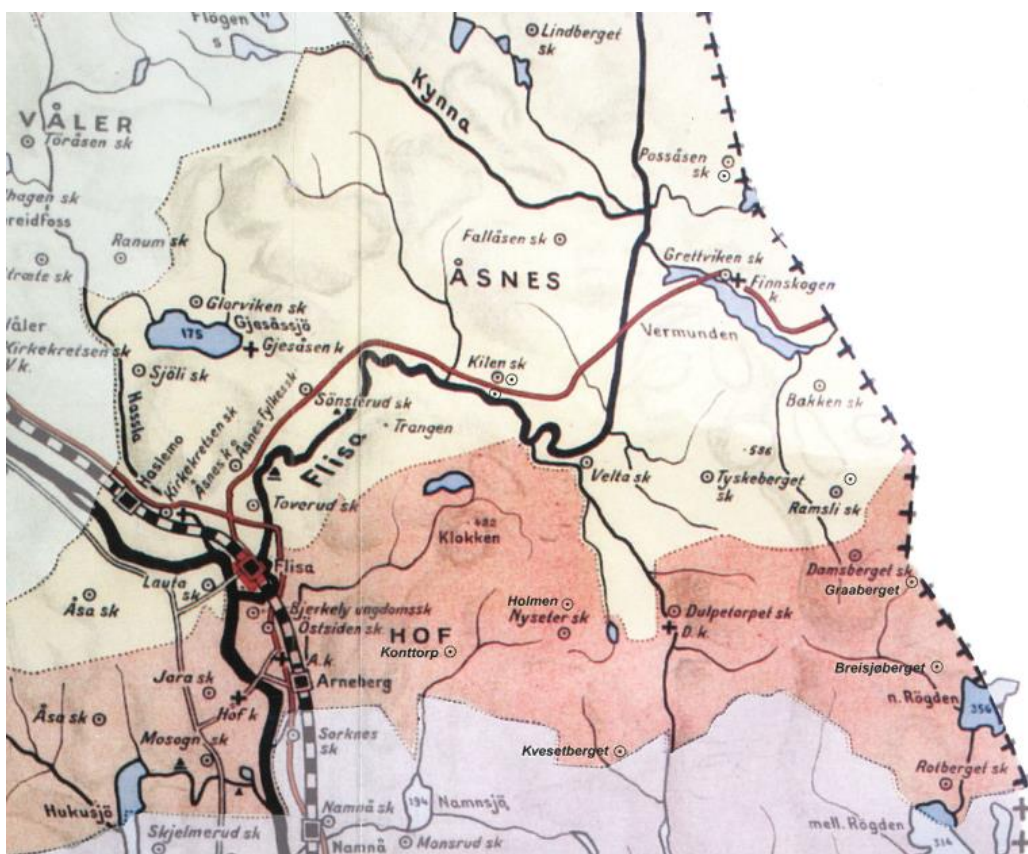


Kilen skole og lærerbolig (nå samfunnshus).

Amtskolen ble bygd på Kjellmyra, og fungerte som skole for ungdommen fra 1900-1940. Huset er nå ombygd til boliger.



Amtskolen ble oppført 1899



Kartutsnitt fra boka «Skolehistorien på Hof- og Åsnes Finnskog», Åsnes Finnskog Historielag.

Skolene på Åsnes Finnskog:

Lindberget skole 1910-1932
 Faldaasen skole 1901-1947
 Posaasen gamle skole 1892-1916
 Posaasen nye skole 1916-1938
 Tyskeberget skole 1901-1947
 Velten skole 1912-1955
 Ramsli gamle skole 1893-1918
 Ramsli nye skole 1918-1937
 Bakken gamle skoler 1863-1891 og 1891-1905
 Bakken nye skole 1905-1947
 Grevviken gamle skole 1863-1905
 Grevviken nye skole 1905-1963
 Kilen skolegård 1868-1877
 Kilen skolegård, Kilen gamle skole 1877-1910
 Kilen skolegård, Kilen nye skole 1910-1955
 Kilen sentralskole 1955-2016

Skolene på Hof Finnskog:

Dulpeterpet gamle skole 1877-1915
 Dulpeterpet nye skole 1922-1946
 Nysæter skole 1895-1963
 Breisjøberget skole 1902-1911
 Rotberget skole 1918-1937
 Damsberget skole 1920-1958

Verneverdi

Skolene forteller blant annet om store strukturelle endringer i skolesystemet. Skolene var sentrale elementer i grendene. Bygningene har også kunnskapsverdier om arkitekturhistorie, sosial- og økonomisk utvikling, og skolehistorie. Bygningene har verdier i form av bevaring til nye former for bruk.

2.8.7 Forsamlingslokaler og festplasser

Gamle forsamlingslokaler, bedehus, samfunnshus og festplasser finnes det flere av i kommunen. Ulike interessegrupper organiserte seg i et vidt spekter av politiske, sosiale og kulturelle foreninger. Da 1900-tallet var nytt, ble det bygd ungdomshus, bedehus og arbeiderlokaler. Også på dette området har lokalsamfunnene og foreningslivet i mange tilfeller blitt for små til å opprettholde tidligere aktivitet, slik at det har skjedd en sentralisering over tid. Mange bygninger er derfor ikke lengre i bruk.

For eksempel fikk Kjellmyra tidlig på 1900-tallet arbeiderlokalet Trudvang.



Trudvang på Kjellmyra ble oppført 1897, og ble ofte brukt av amtskolen som lå nær.



Forsamlingslokalet Linnheim

Linnheim var en kjent/berytet festplass, der Carl (Calle) Jularbo ofte spilte opp til dans. Den siste festen ble avholdt på 1960-tallet.



Hof samfunnshus er fortsatt i bruk



Nysæter bedehus, Glitre

Det ble etter hvert også oppført mange bedehus i kommunen. Flere er nå i privat eie.

Verneverdi

Forsamlingslokalene dokumenterer grendenes aktive og mangfoldige organisasjons- og foreningsliv. De viser i stor grad hvilke tema som har engasjert befolkningen, og i enkelte tilfeller hvilke kontraster som har gjort seg gjeldende. Flere bygninger bør bevares, eventuelt tilrettelagt for ny bruk.

2.8.8 Folkeparkene

I hele Solør fantes det tidligere mange dansebaner og folkeparker. I Åsnes finnes det kun to igjen: Kilenga og Skansen.

Kilenga folkepark ble anlagt i 1949. Festplassen ble anlagt nær Nyåas utløp til Flisa elv, og har flere ganger vært utsatt for flom i forbindelse med isgang i Flisa.

Plassen er bebygd med dansepaviljong, kaffesjappe, grillbu, toaletter og inngangsportal med bilettluke. I 2013 ble bygningene skadet av isgangen. Åsnes Finnskog idrettslag har i ettertid utført omfattende arbeid for å heve terrenget og bygningene til et flomsikkert nivå.

Skansen folkepark har flere likhetstrekk med Kilenga, og er bygget i omtrent samme tidsperiode.



Kilenga folkepark



Skansen folkepark.

Verneverdi

Bygningsmiljøene er verdifull dokumentasjon av etterkrigstidens byggeskikk i folkeparker. Danseparkene har kunnskapsverdi om regional sosialhistorie, og bruksverdi som kan gi nye opplevelser.

2.9 Framtidas kulturminner

Fram til moderne tid har befolkning, næring, handel og samfunnsinstitusjoner i stor grad vært spredt ut over store distrikter. I nyere tid har det foregått en rasjonalisering og sentralisering på alle områder. Jord- og skogbrukseiendommer slås igjen sammen til større enheter, gamle næringer erstattes av nye, og offentlige tilbud sentraliseres eller avvikles. Noen lokalsamfunn kan bli så små, at de ikke lenger har grunnlag for å opprettholde funksjoner som er basert på samhandling og frivillighet. Skoler, forsamlingslokaler, butikker og produksjonslokaler med mer blir stengt og forfaller. I andre tilfelle har det offentlige bidratt med en form for drift eller funksjon i en periode, uten at ansvar og etterbruk er avklart når perioden er over. Noen

bygninger kan ha stått der i mange generasjoner, før de når et kritisk vedlikeholdsbehov. Ofte kan dette være bygg som har definert eller lagt grunnlag for hele nærmiljø.

Kulturminnene kan være i daglig bruk, eller en del av omgivelsene som man ikke reflekterer over før de eventuelt blir borte, men fortsatt fungerer mange som naturlige samlingspunkter.



Bussgarasjer i Skalbukilen



Badstua i Peistorpet/Ramsli



I 1942 ble badstua i Åslia i Hof åpnet. Den vedfyrte badstua drives på dugnad, og fyres fortsatt opp i helgene.



Skjeftemakerverkstedet på Kjellmyra ble opprinnelig bygd av Karl Bredvold som møbelverksted i 1937, og har vært produksjonslokale for så forskjellige ting som bl.a. kjerrehjul, båter og kjøkkeninnredninger. Fra 1960-tallet har Stein Erik Bredvold laget geværskjefter til flere generasjoner norske og svenske skiskytterstjerner. Verkstedet er lite endret siden byggeåret.

2.9.1 Prioriterte områder og utvalgte objekter

Regulerte områder –vern etter Plan- og bygningsloven

Mellom 1978 og 2009 var det mulig å regulere til «spesialområde bevaring». I de fleste slike områdene er det også vedtatt bestemmelser i reguleringsplanene. Åsnes kommune har vedtatt en rekke reguleringsplaner der det inngår slike spesialområder, eller egne hensynssoner for kulturmiljø i reguleringsplan. (Reguleringsplanene omfatter Arnheim, Gruva, Tyskedammen, Basbakken, Sønsterud, Jordkjeller ved Rostad, Kjølørønningen, Negarden, langs Kaffegata, Gamle Flisa og Kjølen boligfelt.)

I tillegg til reguleringsplanene er det på overordnet plannivå lagt hensynssoner for bevaring av kulturmiljø i kommunedelplanen.

Objekt	Hensynssone (H570)	Båndleggingssone for regulering etter PBL (H710)	Båndlegging etter lov om kulturminner (H730)	Regulert til spesialområde bevaring i reguleringsplan
Anna stugua, Knappum	X			
Arneberg kirke	X			
Arnheim	X			
Arresthuset	X			
Badstua i Åslia	X			
Bakketun, Skalbukilen forsamlingslokale	X			
Baksjøen steinbrudd	X			
Bjørneby gård	X			
Buråsdammen	X			
Bussgarasjene i Skalbukilen	X			
Butikklokale, Jammerdal	X			
Den første husrekka langs Kaffegata.	X			
Dyrkningsspor Sebuberget			X	
Fangsanlegg Utneset, Velta			X	
Fallåsen	X			
Fauthaugen, unikt kokhus	X			
Finstad gårdstun med bakeri	X			
Flisa stasjon	X			
Flisa steinindustri	X			
Floberg, våningshus	X			
Flyktingerute "Lars"	X			
Flyktingrute over Husuberget	X			
Flyktingrute over Kynndalen	X			
Furuberget	X			
Gamle Flisa	X			
Gardstun Velta	X			
Gjesåsen kirke	X			
Glitre, Nysæter bedehus	X			

Objekt	Hensynssone (H570)	Båndleggingssone for regulering etter PBL (H710)	Båndlegging etter lov om kulturminner (H730)	Regulert til spesialområde bevaring i reguleringsplan
Glomset	X			
Glorvigsmoen grendehus	X			
Gravhaug Kjølaberget			X	
Greindammen	X			
Gruva	X			
Haraldsåsen	X			
Haugsmølla	X			
Hof Finnskog kirke	X			
Hof sentrum med meieri, kirke, prestegård, samfunnshus	X			
Holtet gård med smie	X			
Jernvinneplass Rlsbekken			X	
Jordkjeller Rostad	X			X
Keiserud	X			
Kilen gård	X			
Kilen skole og Skalbukilen gård	X			
Kilenga	X			
Kjellmyra amtskole, Trudvang forsamlingslokale	X			
Kjellmyra steinindustri, bedehus	X			
Kjellåsdammen	X			
Kjerkevegen	X			
Kjølamoen, våningshus	X			
Kjølarønningen - Aslaugtun	X			
Kubbefjøs Velta	X			
Kullgroper Myrmoen			X	
Kvernørnningen skogshusvær	X			
Kveset Søndre, telthus for det hofske skiløperkompani	X			
Kvisle herregård	X			
Kynndammen	X			
Langmoen gårdene	X			
Lauta skole	X			
Lie-eiendommen	X			
Lindberget	X			
Lindbergsætra	X			
Linna	X			
Linnheim	X			
Melsjøkoia	X			
Minnesmerke, jøden Herman Joseph	X			
Mobråten	X			
Mojord, middelalderlåve	X			

Objekt	Hensynssone (H570)	Båndleggingssone for regulering etter PBL (H710)	Båndlegging etter lov om kulturminner (H730)	Regulert til spesialområde bevaring i reguleringsplan
Nedre Flisfallet	X			
Nedre Høklungen	X			
Nedre Juvberget	X			
Nergaard (Sander Johansen- huset)	X			
Nordre gravlund	X			
Nyen gård	X			
Peistorpet	X			
Possaasen	X	X		
Ramsli	X			
Rauken gardstun	X			
Rogbergsætra	X			
Rukinrud skogshusvær	X			
Rønnesætra forsvarsanlegg	X			
Rådhuset	X			
Sagbruk Velta	X			
Saure	X			
Skansen	X	X		
Slagplass, slaget ved Trangen	X			
Sørenskrivergården	X			
Stabbur Sagerud	X			
Steinhvelvsbru, Jammerdal	X			
Sundmoteppen	X			
Svartholtet gård	X			
Svesætre gård	X			
Sønsterud gård og bofelleskap	X			X
Sønsterudsmoen smie	X			
Sørstua, Austad, skyss-stasjon	X			
Tjærefabrikken på Flisstranda	X			
Toverud skole	X			
Tyskeberget	X			
Tyskedammen	X			X
Vegen over Tolvmilsskogen	X			
Veltburåsen	X			
Vermundsdammen	X			
Vestbakken og Bakken grendehus	X			
Vestre Arneberg	X			
Victoria hotell	X			
Østbakken	X			
Østre Arneberg	X			
Østre Finneveg	X			
Øvre Flisfallet	X			

Objekt	Hensynssone (H570)	Båndleggingssone for regulering etter PBL (H710)	Båndlegging etter lov om kulturminner (H730)	Regulert til spesialområde bevaring i reguleringsplan
Øvre Posaas-Flisstrand, røykovnsbygning/stue	X			
Åsnes Finnskog kirke og Cafe Finnskog	X			
Åsnes kirke og Kirkekretsen skole	X			

Del III Virkemidler for bevaring av kulturminnene i Åsnes

3.1 Virkemidler

Skal en kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø kun fokusere på bevaring av minnene om en tidligere kultur, eller også tilrettelegge for bevaring av den levende kulturen? Samfunnet er i stadig endring, og nye måter å leve på påvirker hele tiden omgivelsene.

Denne delen av planen handler om tiltak som skal sikre bevaring av noen representative kulturminner i Åsnes.

Frednings- og bevaringsverdier.

I dag er alle faste kulturminner eldre enn året 1537 automatisk fredet. En del bygninger av en slik alder kan finnes, og det er rimelig å anta at rester av slike bygg kan finnes innebygd i andre bygninger. For få år siden ble det for eksempel funnet et middelalderbygg i en låve i Åsnes.



Låven på Mojordet. Ingen kan ved første øyekast se at låven til høyre på bildet kan dateres til middelalder.

Alle bygninger eldre enn 1775 er automatisk fredningsverdige, og skal ikke rives eller bygges om i nevneverdig grad.

Bygninger fra perioden 1775 til 1800 er det noe flere av. Disse bygningene er også i utgangspunktet fredningsverdige.

Bygninger oppført mellom 1800 og 1865 er fredningsverdige så sant de er rimelig intakte.

For bygninger yngre enn dette vil fredningsverdien i sterk grad avhenge av de øvrige kriterier, særlig i forhold til sjeldenhet og representativitet. Bygninger fra de laveste sosiale kategorier vil derfor være svært bevaringsverdige, og i de fleste tilfeller fredningsverdige, selv om de er fra 1900-tallet. Husk at eldre bygninger ofte kan tilpasses slik at de tilfredsstillter dagens krav til hensiktsmessig bruk. Det kan ofte være rimeligere å rehabilitere framfor å bygge nytt.

Alle bygninger fra før 1950 er registrert i SEFRAK-registeret. (*SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner*.) Ved søknad om riving av SEFRAK-registrerte bygninger gis evt. tillatelse etter vurdering og samråd med fylkesantikvaren. Slike bygninger kan heller ikke fjernes, selv om de er falt ned, før rivingstillatelse er gitt.

Dersom bygget ligger i regulert strøk, kan det være reguleringsbestemmelser som krever at bygget må bevares.

Saksbehandling og dispensasjoner.

Bygninger som ikke er i bruk, vil ofte også forfalle. Kommunen oppfordrer derfor til å vurdere ny bruk av gamle bygninger, der dette er mulig.

Kommuneplanens arealdel setter begrensninger for nybygging og andre nye tiltak. I landbruks-, natur- og friluftsområder (LNF-områder) er det i utgangspunktet ikke tillatt med andre byggetiltak enn de som tilrettelegger for tradisjonell jord- og skogbruksdrift. (LNF-områder er i praksis alle deler av kommunen som ikke er regulert til andre formål.) Dette gjelder også etablerte boligtomter og andre uregulerte parseller som er tatt i bruk til annet enn landbruk.

Nå er det slik; at landbruket har forandret seg enormt etter at de fleste landbruksbyggene ble oppført. De fleste bygningene blir ikke lengre brukt til det formålet de ble bygget for. Dette gjelder i stor grad også bygg for andre næringer og virksomheter. I Åsnes har vi mange våningshus, låver, stabbur, fjøs, uthus, staller, skogshusvær, seterhus, fløtningsanlegg osv, der den opprinnelige bruken ikke er aktuell. Den nye aktuelle bruken av disse byggene er ofte til fritidsformål eller bolig.

Kommunen har ansett det som relativt kurant å tillate omdisponering av våningshus på landbrukseiendommer til boligformål, og i de senere år har de aller fleste dispensasjonssøknader om fradeling av gardstun til boligtomter blitt innvilget.

I kommunen er det også et stort antall seterhus, koier og skogshusvær som ikke lengre er i bruk. Mange av disse brukes i realiteten som fritidsboliger, ofte i forbindelse med jakt. Kommunen har hittil vært noe mer restriktiv i forhold til fradeling av tomter til slike bygg.

Hensynet til landbruksvirksomheten bør veie tungt i vurderingen av søknader om omdisponering av bygg, og dispensasjoner i LNF-områder, men kulturminneverdiene bør kunne vektlegges i større grad. Det bør i de fleste tilfellene være relativt uproblematisk å ta i bruk gamle bygg til fritidsformål, dersom eksteriøret i stor grad beholdes uendret. Samtidig bør det kunne stilles vilkår om at det, gjøres tiltak for å vedlikeholde andre bygg i tilknytning til det som omdisponeres. (For eksempel at en stall vedlikeholdes, dersom skogshusværet tillates omdisponert.) Bevaringsverdien – og argumentene for å tillate en eventuell ny bruk av en bygning – blir ofte sterkt redusert dersom resten av bygningsmiljøet rives eller forfaller.

Kommunens bør, ved neste revisjon av kommuneplanens arealdel, utarbeide retningslinjer for saksbehandling av tiltak som berører frednings- og bevaringsverdige bygg, særlig med hensyn til omdisponering og fradeling. Arbeidet bør være tverrfaglig og involvere både landbruksavdelingen og sektor for samfunnsutvikling.

3.1.1 Bestemmelser (PBL § 11-8, bokstav c)

Fellesbestemmelser i hensynssoner for bevaring av kulturmiljø.

Innenfor hensynssone H570 skal det legges særlig vekt på å ivareta kulturmiljøenes særpreg. Ved nye tiltak innenfor hensynssonene skal det dokumenteres at kulturmiljøets kvaliteter og stedsidentitet blir ivaretatt. I plansaker som berører registrerte kulturminner, skal det utføres en kulturhistorisk stedsanalyse som dokumenterer områdekarakter, bebyggelsesstruktur og karakteristiske trekk ved bebyggelsesmønster, høyder og volum. I

plansaker som berører registrerte kulturminner, skal det utarbeides ulike prinsipielle alternativer for vern som en del av planforslaget. For bygge- og anleggstiltak som er unntatt fra plankrav, gjelder meldeplikten etter § 8 i lov om kulturminner.

I LNF-områder med kulturminneinteresser skal alle tiltak lokaliseres og utformes slik at bebyggelse og landskapets karakter opprettholdes. Karakteristiske trekk i kulturlandskapet, som topografi, veifar, bruer, landskapsrom, vegetasjon og steingjerder og lignende skal ivaretas.

Den antikvariske verdifulle bebyggelsen skal søkes bevart, og områdets særpregede miljø skal videreføres. Kulturvern faglig uttalelse skal innhentes før det gjøres vedtak om nye tiltak som berører kulturminner.

Bygninger har som enkeltbygg, eller som del av et miljø; historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi. Kommunen kan kreve at det tas hensyn til disse verdiene ved endring eller oppussing av fasade. For å bevare og/eller gjenopprette bygningenes karakter kan kommunen kreve at en prioritert bygnings takform, fasader, vinduer, dører, materialbruk og farger opprettholdes eller tilbakeføres. Disse bygningene kan bygges på eller til hvis dette ikke reduserer bygningens kulturelle verdi. Eventuelle tilbygg må underordnes den eksisterende bygningen med hensyn til plassering, utforming, størrelse, materialbruk og farger.

Bygninger skal bevares og tillates i utgangspunktet ikke revet, unntatt ved totalskade. Før søknad om tilbygg kan godkjennes, bør søknaden forelegges kulturvern faglig forhåndsvurdering, som skal tillegges stor vekt. Søknad om riving av et kulturminne utløser plankrav, dersom kulturvernmyndighetene frarår riving, jf. pbl. § 93, 1. ledd, bokstav d.

Krigsminner skal bevares. Installasjoner og byggverk fra krigstid har historisk og kulturell verdi.

Finnskogen

Området Finnskogen har en fastsatt geografisk avgrensning. Navnet er selvforklarende, og området er klart definert. Avgrensningen av Finnskogen er basert på skogfinnenes historiske og dokumenterte bruk av området. I Åsnes ble avgrensningen fastsatt av kommunestyret, i sak 158, den 03.05.1982. En tilsvarende behandling har også foregått i de andre kommunene med Finnskog. Den skogfinske innvandringen, fra 1600-tallet, strakte seg aldri spesielt nær den etablerte jordbruksbygda i Glommedalføret (selv om spredte unntak forekom.) Grensen mellom f.eks. den gamle jordbruksbygda i Gjesåsen og Åsnes Finnskog, følger Nyåa. Området imellom tilhørte i hovedsak opprinnelig Sønsterud gard, og har aldri vært skogfinsk.

Ved byggesøknader (riving, vesentlig ombygging og tilbygg) som berører dokumentert skogfinsk bebyggelse (mer enn 100 år gammelt) skal det innhentes uttalelse fra antikvar i Innlandet fylkeskommune.

3.1.2 Retningslinjer

Kulturminneevaluering skal foretas i forbindelse med omdisponering/bruksendring av bygg. Vilkår om bevaring av kulturmiljø/annen bebyggelse skal vurderes ved tillatelse til bruksendring. (F.eks. når seterhus/skogshusvær/fløtningshusvær og lignende bruksendres til hytte, så bør staller, skjul, skåler ol. på stedet/tunet bevares/vedlikeholdes.)

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer skal være retningsgivende for all byggesaks- og planbehandling i kommunen.

Ved byggetiltak nær et kulturminne / kulturmiljø skal det legges særlig vekt på en helhetsvurdering med målsetting å ivareta kulturminnets/kulturmiljøets kvaliteter. Nye byggetiltak skal forholde seg til eksisterende bebyggelsesstruktur og primært underordnes kulturminnet / kulturmiljøet. Tilstrekkelig avstand til kulturminnet skal vektlegges. Vegetasjon som gamle, markante trær skal søkes bevart.

Ved byggetiltak på verneverdige bygninger skal det legges særlig vekt på å opprettholde husets karakter og særtrekk. Kulturhistoriske og arkitektoniske verdier som knytter seg til byggverkets ytre skal bevares. Byggets form og volum, fasadenes proporsjoner, material- og fargebruk, dør- og vindusutforming skal bevares. Ved istandsetting av verneverdige bygninger skal opprinnelige eller eldre eksteriørmessige detaljer som panel, listverk, vinduer, dører og takdekking bevares i så stor utstrekning som mulig. Opprinnelige bygningsdeler bør i størst mulig grad repareres fremfor hel utskifting.

Det skal legges spesiell vekt på hensynet til å opprettholde verneverdige kulturlandskap ved planlegging og gjennomføring av byggetiltak.

For kulturminner/ kulturmiljøer som er regulert til spesialområde bevaring etter plan- og bygningslovens § 25.6, bestemmelsesområdet H710, er konkrete rammer gitt i gjeldende reguleringsplaner. Kommuneplanens arealdel har bestemmelser og retningslinjer for kulturvern.

Lov om kulturminner 09.06.1978 nr. 50 er en særlov som gjelder i tillegg til plan- og bygningsloven. Automatisk fredete kulturminner har nasjonal verneverdi.

Kulturminneloven § 25 innebærer en meldeplikt for tiltak som kan virke inn på kulturminner og kulturmiljøer. Vedtak etter annen lov må ikke være i strid med fredningsbestemmelser for et fredet kulturminne/ kulturmiljø, eller være i strid med formålet med fredningen.

Retningslinjer for Skogfinsk byggeskikk.

Kommuneplanens arealdel har fulgt opp føringer fra samfunnsdelen, og definerer noen særtrekk ved skogfinsk byggeskikk. Denne beskrivelsen av byggeskikken er ment som grunnlag for å kunne differensiere vurderingen av bygge- og dispensasjonssøknader om bygg i skogfinsk byggeskikk, i forhold til andre søknader. Definisjonen gir også grunnlag for å kunne vedta et gebyrregulativ som favoriserer bruken av denne byggeskikken på Finnskogen.

Målet med dette er å stimulere til økt bruk av skogfinsk byggeskikk på Finnskogen, og dermed framdyrke særtrekkene ved området.

Oppføring av bygg iht. beskrevet skogfinsk byggeskikk vurderes som positivt ved vurdering av dispensasjonssøknad.

Skogfinnene hadde en særegen byggeskikk med røykstue, badstue og rie (korntørke) som de viktigste karakterbygningene. Det har vært karakteristisk at bygningene på gardstunet er mer spredt og vilkårlig plassert enn mer ordnede tunformasjoner.

I forhold til et vanlig våningshus har røykstua oftest en brekt himling/innertak, som hviler over to åser/stokker. Disse åsene går på de fleste røykstuene ut igjennom gavlveggen og er ofte det eneste som særmerker en røykstue utvendig, om man da ser bort fra røykhatten på toppen av røykkanalen av tre som stikker opp over yttertaket.

Røykstuerommene i de minste stuene varierer mellom 17 og 32 kvadratmeter utvendig målt, mens flateinnholdet på de største røykstuerommene ligger på godt over 50 kvadratmeter. Rommet er nærmest kvadratisk, og røykovnen står tradisjonelt på nordvegg, i hjørnet av den gavlveggen hvor døra vanligvis er plassert. De fleste røykovnene har en grunnflate på vel fem kvadratmeter. Ovnene er murt opp innenfor en "binge" av laftede stokker; banken. I hjørnet ut mot rommet på en del av røykovnene står en kraftig firkantet stokk, pahastokken, som er støttet opp med dragere til den langvegg og kortvegg som utgjør motsatt hjørne i rommet. Ovnene kan ha en høyde på to meter eller mer, og banken og pahastokken har som funksjon å hindre den leiremurte ovnen i å sprekke og rase ut.

Badstua er tradisjonelt en laftet tømmerbygning, som plasseres på avstand fra øvrige hus for å redusere risikoen for at brann sprer seg til resten av garden.

Grunnflaten er svakt rektangulær, og lengden av veggene er for de fleste mellom fire og fem meter. Døra er i gavlveggen og røykovnen er som oftest plassert i ett av hjørnene innenfor døra. Røykovnen er oppmot to ganger to meter i grunnflate, og med en høyde på en meter eller mer. Brisen som man sitter på under badingen er plassert på tvers av huset, langs bakre gavlvegg. Den sitter så høyt på veggen at man når helt opp i taket med hodet når man bader. Som oftest går laven ut mellom langveggstokkene på begge sider. Som alternativ til den heteste varmen oppe på laven, er det i de fleste badstuer en lavere, løs benk langs langveggen på motsatt side av ovnen. Badstua har innertak av rundstokker eller halvkløvde stokker med isolasjon av jord ovenpå for å hindre at varmen under badingen skal forsvinne rett gjennom taket.

Badstueovnen er en selvbærende konstruksjon bygd opp av store steiner, med hvelvet eller flatt tak over hulrommet inni ovnen. På toppen av ovnen legges mengder av små runde steiner.

Nye bygninger anses å være oppført i skogfinsk byggeskikk, dersom de utføres på følgende måte:

Saltak, røstet i byggets lengderetning.	
Takvinkel 22-27 grader.	
Takutstikk over 45 cm.	

Taktekking, over vanntett sjikt, skal være i tre, eller visuelt framstå som treverk (fortrinnsvis rundstokk eller halvkløving, med diameter under 15 cm). Tekkingen skal utføres slik at den ene takflaten overlapper den andre med minst 15 cm over mønet.	
Begrenset høyde og eller ingen vindskier.	
Bærebjelker for innertak ført gjennom gavlveggene. To eller fire innertakåser føres ut gjennom gavlveggene. Innertakåsene skal ligge høyere enn øverste veggband/gesims på langveggene. (Dette tilrettelegger for innvendig brutt tak, med skrånende himling langs byggets lengderetning og flatt tak i midten.) Dette er en prioritert løsning for tømmerhus.	
Oppvarmede bygg tillates i 1 etasje, med mønehøyde inntil 5 m.	
Bygningers bredde maks 6,5 meter.	
Arker og takoppløft tillates ikke.	
Ny bebyggelse skal fortrinnsvis plasseres slik at bygningens lengderetning er parallell med terrengets høydekurver. Grunnmur høyere enn 60 cm over opprinnelig terreng tillates ikke.	

Utvendig kledning skal være i laftet tømmer eller stående panel. Stående panel kan gjerne ha vankant. Bordet skal da plasseres med rotenden ned. Liggende panel, som utseendemessig framstår som laftet tømmer kan godtas.	
På utvendige vegger tillates ikke behandling som hindrer naturlig gråning over tid.	
Det tillates ikke skarpe kontrastfarger på vinduer eller staffasje.	Bør utarbeides en veileder for fargebruk
Div. detaljer/design dører og vinduer, innramming, takrenneløsning, bruk av større glassfelt etc.	Bør vurderes å lage en design-mal
Det bør stimuleres til bygging og bruk av badstuer som et tradisjonsmarkerende kulturelement.	

3.1.3 Handlingsplan

Nr.	Tiltak	Ansvar
	<i>Enhet for kultur:</i>	
	Informasjon og råd formidles til private eiere av kulturminner (seminar eller skriftlig)	Kultur
	Saksbehandlingsrutiner for metallsøking på kommunal eiendom	Kultur
	Prosjekt med mål om bevaring av skogfinske- og andre gamle stedsnavn	Kultur/frivillighet
	Avtaler om oppføring og vedlikehold av informasjonstavler	Kultur/frivillighet

	Snublestein på Rådhusplassen (jøden Herman Joseph)	Kultur
	Skilting av minst fem nye kulturminner eller stedsnavn årlig	Kultur
	Oppdatering av tidligere registreringer på Finnskogen.	Kultur
	Nyregistreringer utenom Finnskogen.	Kultur
	Innlegging av kulturminnedata i Askeladden (Riksantikvarens base).	Kultur
	Innsamling og registrering av immaterielle kulturminner (sagn, fortellinger, musikk, dialekt/språk osv.)	Kultur/frivillighet
	Bevaring av håndverksteknikker (registrering av mønster i søm, strikk, vev og håndarbeid, neverarbeid, tresløyd etc. – praktiske kurs)	Kultur/frivillighet/oppvekst
	Informasjon om kulturminner på kommunens nettsider	Kultur
	Rullering av Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer	Kultur
	<i>Enhet for tekniske tjenester:</i>	
	Ny lokal forskrift om vern av byggverk og anlegg	Tekniske tjenester
	Kommunale saksbehandlingsrutiner for byggesak og tiltak som berører kulturminner	Tekniske tjenester
	Endring av eiendomsskatt – I henhold til eiendomsskatteloven § 7 b, kan kommunestyret gi helt eller delvis fritak for eiendomsskatt på bygninger som har historisk verdi. Kommunen kan også gi fritak innenfor hensynssoner for bevaring av kulturmiljø (jf. § 7 d).	Tekniske tjenester Skattefritak utredes av økonomiavdelingen
	<i>Kommunedirektørens stab:</i>	
	Kulturminneevalueringer tas inn som krav i kommunens egne retningslinjer/rutiner for avhending av eiendom.	Kommunedirektør
	Kompetanseheving i kommunens administrasjon	Kommunedirektør
	Rammeavtale/intern kulturvern faglig kompetanse	Kommunedirektør/Tekniske tjenester
	<i>Sektor oppvekst:</i>	
	Lokale kulturminner og kulturarv i skolen	Oppvekst

	6.-10. trinn utarbeider eget undervisningsmaterieell for lokale kulturminner og kulturarv.	Oppvekst
	<i>Landbrukskontoret i Våler og Åsnes:</i>	
	Stimulere til skjøtsel av kulturlandskap	Landbruk
	<i>Tverrsektorielle tiltak:</i>	
	Kommunale saksbehandlingsrutiner for landbrukssaker og tiltak som berører kulturminner	Landbruk/Tekniske tjenester
	Stimulere til ny bruk av kulturminner i LNF-områder	Landbruk/Tekniske tjenester
	Utarbeide tilstandsrapport for bygninger og anlegg på kommunal eiendom (inkl. kommuneskog), som grunnlag for prioritering av vedlikehold, bevaring og formidling.	Eiendom/kommuneskogen

Byggeskikk

Definerte særtrekk ved skogfinsk byggeskikk er ment som grunnlag for å kunne differensiere vurderingen av bygge- og dispensasjonssøknader om bygg i skogfinsk byggeskikk, i forhold til andre søknader. Definisjonen gir også grunnlag for å kunne vedta et gebyrregulativ som favoriserer bruken av denne byggeskikken på Finnskogen. Målet med dette er å stimulere til økt bruk av skogfinsk byggeskikk på Finnskogen, og dermed framdyrke særtrekkene ved området. Oppføring av bygg iht. beskrevet skogfinsk byggeskikk vurderes som positivt ved vurdering av dispensasjonssøknad.

Eiendomsskatt

I henhold til eiendomsskatteloven § 7 b, kan kommunestyret gi helt eller delvis fritak for eiendomsskatt på bygninger som har historisk verdi. Kommunen kan også fritak innenfor enkelte deler av kommunen (jf. § 7 d).

Det koster å eie et bevaringsverdig hus.

Kommunedelplanen viser noen soner hvor det skal tas særlige hensyn til bevaring av kulturmiljø. I disse områdene har eiere av bevaringsverdige bygg og anlegg et større ansvar for å ivareta kulturverdier på vegne av fellesskapet. Det kan derfor stilles spørsmål om det er riktig at eierne skal betale eiendomsskatt for å forvalte kulturarven i disse områdene. Kommunen bør følgelig kunne gi fritak for eiendomsskatt i hensynssoner for bevaring av kulturmiljø.

Utenfor hensynssonene finnes det også bygninger av historisk verdi som kan unntas eiendomsskatt, men det blir opp til den enkelte eier å søke om fritak for disse byggene. Det er derfor viktig at det gis innsyn og kunnskap om hvordan eierne skal kunne forholde seg til dette. Bygninger som er fredet eller regulert til bevaring bør unntas eiendomsskatt.

3.1.4 Tips og råd til deg som skal restaurere et gammelt bygg

Gjør i utgangspunktet minst mulig. Tenk deg om, og skynd deg langsomt..

Planlegg

Bli kjent med husets byggemetode, kvalitet og historie. Ta kontakt med en tradisjonshåndverker eller konsulent innen bygningsvern for tilstandsrapport og tiltaksplan. Kanskje kan lokale museer, for eksempel Glomdalsmuseet eller Norsk skogfinsk museum, gi tips og råd. Lag en arbeidsplan.

Definer delprosjekter og oppgaver

Sikre huset, slik at ytterligere forfall stoppes. Tett taket, reparer- eller steng for knuste vinduer, og sørg for at dører er forsvarlig låst. Fjern vegetasjon som vokser i eller inntil huset, og som kan skade treverk og mur. Grav vekk jorden inntil bygget om nødvendig, og sørg for at det er avstand mellom bakken og treverket. Søk eventuelt Kulturminnefondet om midler til strakstiltak av nødvendig arbeid. Brannsikre huset (eventuelt koble fra støm) og tegn forsikring. Sett opp en plan der prosjektet deles inn i delprosjekter og arbeidsoppgaver. Del det gjerne for eksempel inn i eksteriør og interiør, per etasje og per rom.

Estimer tid

Beregn forventet tidsbruk per arbeidsoppgave i antall dagsverk, per person. Med en oversikt over antall dagsverk så har en mulighet til å estimere når prosjektet er forventet å være i mål. Egeninnsats på fritiden er gratis, og er en fler så vil en kunne gjennomføre mer langt raskere. Har du familie og venner som du kan spørre? Inviter på dugnad. Lag en oversikt over hva du kan gjøre selv, egeninnsats og hva som bør utføres av fagfolk. Er dette arbeidet uvant for deg, eller om du ikke har kunnskap om arbeidsoppgavene fra før, så tar det tid å opparbeide seg håndlag. Ting kan ta mye lengre tid enn først tenkt. Husk at du kan bli sliten! Beregn og avsett tid til nødvendig hvile, ferier og andre gjøremål. Sørg for at hverken du eller familien bruker all tid på prosjektet, og går lei. Leier en inn hjelp så vil jobben gå betydelig fortere, avhengig av ditt eget kunnskapsnivå og hvilken oppgaver det er snakk om.

Budsjett og finansiering

Med et budsjett kan du planlegge hvordan arbeidet skal finansieres. Det kan være en kombinasjon av sparepenger, lån og tilskudd. Sett deg inn i og søk på tilgjengelige støtteordninger for istandsetting av gamle hus. Budsjettet bør inkludere alt som trengs for gjennomføring; materialkostnader, innleid utstyr og verktøy (inkludert frakt av dette) og innleid arbeidskraft. (Legg på minst 10% for uforutsette tids- og kostnadsoverskridelser.)

Prioriter oppgaver

Et budsjett gjør det lettere å prioritere hva gjør en til hvilken tid. Er det rom for å kutte kostnader noe sted? Underveis er budsjettet et godt styringsverktøy for kostnadskontroll og tidsbruk, med oversikt over hvor mye det står igjen. Det er viktig her å være realistisk på hvor mye tid en har, og hvor mange som kan hjelpe til. All innleid hjelp øker kostnadene, men vil også fremskynde prosjektet.

Følg lover og regler

Ta kontakt med kommunen og eventuelt fylkeskommunen, for å informere om planlagt arbeid. Søk om råd og godkjenning der det er nødvendig, i forkant av arbeidet. Har huset en vernestatus så gå i dialog med vernemyndighetene.

Hyr inn fagfolk

Let etter fagfolk med erfaring med gamle hus, og kompetanse på ulike tradisjonshåndverk (husk at det er lokale forskjeller i teknikker). Spør etter referanseprosjekt, og om de har erfaring med prosjekter som har fått tilskudd. Det kan bli dyrt å ansette håndverkere som ikke har lokal kunnskap og som ikke har kompetanse på gamle hus. Det å få kyndige fagfolk med på laget er en god investering.

Velg tidsriktige kvalitetsmaterialer

Det beste for huset er ofte å erstatte det som er ødelagt med tilsvarende materialer. Behold det du kan. Vinduer og dører er ofte laget i godt virke. De kan ha vart i over 100 år, og med litt stell så kan de vare i 100 år til. Linoljemaling var vanlig før, og er i dag anbefalt av spesialister. Det meste av byggevarer til gamle hus er ikke hyllevare hos de store kjedene. Men det betyr ikke at det ikke kan bestilles. Registrer deg som kunde (man får også prosenter) og knytt kontakt med din kjedebutikk og de vil gjøre hva de kan for å få tak i det du skulle trenge. Gjenbruk er miljøvennlig og bra for huset. Må du ha noe nytt, som f.eks. en dør eller et håndtak så kan det være mulig å kjøpe dette brukt. Let frem til du finner en tidsriktig variant hos en bygningsvernsbutikk, på et brukmarked eller på online markeds plasser som finn.no

Kontakt naboene

Om du er ny huseier bør du ta deg en runde for å hilse på naboene. Lytt til hva de har å fortelle om huset og om nabolaget. Si fra når det er planlagt arbeid som kan medføre uro, støy eller annen sjenanse, og tilrettelegg dette for å unngå konflikt. Sørg for å holde tomte ryddig og i orden underveis i prosjektet. Vis hensyn og du har lagt grunnlaget for et godt naboskap.

Lag en hyggelig arbeidsplass.

En hyggelig arbeidsplass er like viktig for håndverkerne du har hyret inn (og familie og venner som kommer på dugnad) som det er for deg selv. Hold orden. Samle avfallet under vegs, og få det kjørt bort. Aldri la avfall ligge lenge til oppbevaring, verken i huset eller på tomte.

Kompetanseoverføring

Kompetanse rundt restaurering av gamle hus er mange steder i ferd med å gå i glemmeboken. Underveis i prosjektet så kan du kanskje arrangere kurs for håndverkere, huseiere og andre som har interesse av håndverk, eller invitere til lærerrik dugnad og åpen dag.

Evaluer prosjektet og fremgang

En ting er å lage en plan, en annen å følge den. For å sikre en best mulig utført jobb samt å holde budsjett og tidsplan så lønner det seg å bruke prosjektplanen som et styringsverktøy. Det er også viktig at du da tar deg tid til å evaluere prosjektet underveis og juster videre fremdrift utifra de resultatene og erfaringene du opparbeider deg. Har du fått innvilget tilskudd er en prosjektevalueringen uansett påkrevd.

Vanlige feil ved restaurering av gamle hus.

Bruk, eller bo helst i huset i en periode for å lære det å kjenne. Så kan man ta en vurdering på hva som bør endres eller istandsettes.

Hovedproblemet med restaurering er ofte overrestaurering. Det skiftes ut for mye. Folk skifter ofte ut langt mer originalmaterialer enn nødvendig, og tar seg ikke tid til å sjekke om det gamle fortsatt er av god kvalitet.

Fagfolk kommer ofte for sent på banen. Valg av materialer, byggteknikk og hvilken periode huset skal tilbakeføres til, kan ofte bli tatt på for dårlig grunnlag. Det kan føre til at reparasjoner må utbedres på grunn av feil materialer og dårlige tekniske løsninger. Dersom man ikke kontakter fagfolk med riktig kunnskap, er det vanskelig å lage en plan for hvordan bygningen skal settes i stand, i hvilken rekkefølge arbeidet bør gjøres eller hva det

vil koste. Mange i byggebransjen har ikke kompetanse til å sette i stand gamle bygninger. Derfor er det smart å kontakte spesialister på eldre håndverk og byggeteknikk for å få deres råd.

Feil bruk av materialer er en gjenganger. En byggforhandler vil ofte anbefale impregnerte materialer som utvendig kledning. Det vil se helt feil ut på en eldre, verneverdig bygning. Dessuten blir veggene ofte for tette når man bruker nye materialer, slik at veggen innenfor i verste fall kan råtne. I alt restaureringsarbeid er det viktig å bruke materialer og byggemåter som er i tråd med det opprinnelige. Man bør heller ikke uten videre bytte ut vinduer og dører i gamle hus. Man kan ødelegge husets utseende fullstendig hvis man for eksempel skifter ut smårutete vinduer med nye husmorvinduer. Mange skifter ut dører og vinduer fordi de trekker, men det beste kan likevel være å sette i stand det man har og heller tette andre trekkpunkter i huset. Ofte kan det hjelpe godt å isolere gulv og himlinger for å gjøre huset tettere.

Å løfte taket er en feil mange gjør. Bygninger som har tørkeloft blir ofte bygget om ved at taket heves. Eierne kan ha ønske om å bruke loftet som oppholdsrom og isolerer taket. Men istedenfor å legge isolasjonen under taket, legges den oppå, slik at taket fort blir 40 centimeter høyere. Resultat er at huset kan se uproporsjonert ut.

En annen feil man kan forsøke å unngå, er å rive det gamle ildstedet og bygge opp et nytt i en helt annen stil. Mange murere i dag har lite greie på gamle byggeteknikker. En stue fra forrige århundre kan bli helt forandret med en ny peis.

Generelt om gamle vinduer.

I gamle trehus er ofte vinduene de viktigste å tilbakeføre til sin opprinnelige stand. Vinduene forteller om alder og stil på huset, og endres vinduene, endres uttrykket på huset dramatisk. Erstattes gamle vinduer med nylagde kopier, er det ikke sikkert at investeringen svarer seg i forhold til å restaurere originalvinduene. Tar du vare på gamle vinduer kan du også spare mye penger hvis du reparerer dem selv. Eldre vinduer kan se svært medtatte ut men på grunn av treverkets gode kvalitet vil de ofte være i utmerket stand. Det samme gjelder gamle jernbeslag. Kvalitet, estetikk og husets histore er også gode grunner til å restaurere gamle vinduer.

Den nederste del på rammen blir mest utsatt for nedbør og er følgelig også mest skadeutsatt. Skader skyldes ofte at kondensvann over lengre tid har trengt inn mellom glass og kitt. Hvis du stikker en kniv eller syl i rammen, og møter hardt tre ca 2 -3 mm under overflaten, er treverket i rammen i orden. Det er ikke alltid nødvendig å fjerne alt kitt ofte holder det med å kitte opp igjen nederste del av vindusrammen. Av og til kan det være nødvendig å bytte en del av rammen. Det kan gjerne være synlig at vinduet er restaurert og tatt vare på. Et gammelt vindu trenger ikke å se ut som det er nytt.

Linoljemaling bør være førstevalget når vinduene skal males. Denne malingen fungerer optimalt sammen med linoljekitt og har vært utprøvd i flere hundre år. Linoljekittet kan overmales etter noen dager når det brukes linoljemaling . Benyttes moderne vindusmaling må kittet tørke og ha en hinne før malearbeidet kan starte, dette kan ta lang tid.

Selv om vinduene i en vanlig bolig utgjør kun 5–10 % boligens ytterflater, kan vinduer stå for over 40 % av varmetapet. Forbedringer for varme og lydisolering kan oppnås ved å benytte laminatglass eller isolerglass i varevinduene.

Isolering.

Fokuser på løsninger som medfører minst mulig inngrep. Enkle isoleringstiltak kan redusere oppvarmingsbehovet betraktelig. Omfattende tiltak vil ofte bli så dyre at investeringen ikke lønner seg.

I gamle hus sørget naturlig ventilering av huset, gjennom yttervegger/tak, piper og vinduer, for mindre risiko for fuktskader. Gamle hus skal puste og det stiller en rekke krav til luftsirkulasjon, opptørking av fukt/kondens og riktig isoleringsprodukt men også bruk av riktig maling. Diffusjonsåpne malingstyper pakker ikke inn fukten som mange av dagens malingsprodukter. Likeledes er kombinasjon kalkpuss og kalkmaling utmerket på gammel mur da dette tillater veggene å puste.

Fra antikvarisk hold anbefales det ikke å etterisolere tømmerbygninger. Dette medfører store inngrep og kostnader. Skal det allikevel etterisoleres er innvendig isolering enklest og gir minst inngrep i konstruksjonen i forhold til tiltak utvendig.

Gjennom tidene ble hus isolert med for eksempel sagflis og kuttspån, men i all hovedsak var hus bygget før 1940 tilnærmet uisolerte. For etterisolering av gamle trehus er det viktig å ha kjennskap veggkonstruksjoner i eldre hus.

Laftehus.

Frem til slutten av 1800 tallet ble de fleste bygninger oppført i laftet tømmer. På 1800 tallet ble det også vanlig å kle tømmerbygninger med utvendig panel, og mot slutten av 1800 tallet ble det vanlig å benytte vindpapp (forhudningspapp) bak kledningen. Laftevegger kan selvfølgelig isoleres på utsiden, men da forsvinner også en viktig del av den kulturhistoriske verdien. For å beholde fasaden bør derfor laftevegger isoleres innvendig.

Laftede bygninger i seg selv kan ha en god isoleringsevne hvis tømmeret er av god dimensjon, og laftingen er tett. Det er vanlig at tømmeret i gamle hus har sunket og/eller sprukket som følge av bevegelser i grunnen, opptørking av treverket og bevegelser i hulrom rundt dører og vinduer. Dette gir trekkfulle områder hvor stedvis etterisolering kan være nødvendig. Isoleringstiltakene er forholdsvis enkelt og det kan benyttes f.eks laftevatt av lin som dyttes inn i områder hvor det er behov for etterisolering innvendig.

Reisverk.

Konstruksjonen oppsto mot slutten av 1700 tallet, hvor bærende ramme besto av sviller og stolper. Mellom disse ble det i begynnelsen satt inn stokker i samme dimensjon som rammeverket – senere i annen halvdel av 1800 tallet ble plank benyttet som utfylling i rammeverket. Utover 1900 tallet ble det eksperimentert med ulike løsninger hvor veggplankene ble bærende elementer i konstruksjonen. Tre i seg selv har en isolerende evne, men isolasjonen ble svakere etter hvert som dimensjonene ble mindre på stokker og plank. Reisverksvegger ble mye brukt i perioden 1900–1930. Konstruksjonen har som regel papp og panel på begge sider og kan isoleres utvendig, innvendig eller ved innblåsing. Reisverkvegger ble bygget frem til 1950 tallet.

Bindingsverk.

Bindingsverk kom i bruk i Norge fra 1600 tallet da mest i låver og sjøhus. Etter hvert ble det også vanlig med utmurt bindingsverk i vanlige hus spesielt i byer. Konstruksjonen var mer brannhemmende enn laftevegger og ble ofte benyttet i innvendige vegger, mot nabobygninger og steder som skulle hindre rask spredning ved brann.

Bindingsverksvegger med hulrom uten isolasjon ble mye brukt i perioden 1925-1955. Som regel med papp på begge sider. Løsningen ga veldig kalde boliger og det ble eksperimentert med ulike fyll løsninger i hulrommene. For å unngå store etterisoleringsinngrep kan løsfyll blåses inn, dette krever et hulrom på min ca 10 cm. Bindingsverk med stenderverk og senteravstand 60 cm ble godkjent som løsning i 1941 og er tilnærmet enerådende i dag.

Isolasjonsprodukter.

Nedenfor følger en oversikt over noen isolasjonsprodukter som er tilgjengelig på det norske markedet.

Mineralull eller glassvatt kom på markedet rett etter krigen, først som hvit glassvatt innsydd i papp. Glassvatt er uorganisk spesialavfall og brytes ikke ned i naturen. Angripes ikke av råte og sopp. Glassvatt slipper ikke ut fukt. Ved evt lekkasje eller kondens vil ikke fukten tørke opp, dette kan medføre alvorlige skader på omkringliggende konstruksjon. Moderat brannhemmende. Helseskadelige fibre (anbefales vernedrakt).

Steinull kom også på markedet rett etter krigen. Steinull er spesialavfall. Angripes ikke av råte og sopp. I likhet med glassvatt slipper ikke steinull ut fukt, dvs ved evt lekkasje eller kondens vil ikke fukten tørke opp, dette kan medføre alvorlige skader på omkringliggende konstruksjon. Brannhemmende. Helseskadelige fibre (anbefales vernedrakt).

Cellulosefiber lages av papir, og kan fås som granulat, men også som plater. Cellulosefiber er miljøvennlig, og kan komposteres i mindre mengder. Angripes ikke av råte og sopp - tilsatt nøytralt kjemisk stoff. Brannhemmende - tilsatt brannhemmende stoffer.

Trefiberisolasjon. Råmaterialer er gran og furutre. Vanlig med innblåsning i byggekonsruksjoner men fås også som plater. Miljøvennlig. Egenskapene mot sopp og råte er de samme som i treverket ellers i bygningen. Trefiber benyttes derfor som isolasjon der det ikke er fare for sopp/råte-angrep. Brannhemmende - tilsatt brannhemmende stoffer.

Linisolasjon har gode egenskaper med tanke på økologiske bygg. Den er miljøvennlig, og kan komposteres og brennes. Tilsatt miljøvennlige stoffer slik at den ikke angripes av sopp og råte. Lin er lite brannhemmende, og i konstruksjoner bør isolasjonen brannsikres f.eks med gipsplater. Denne løsningen gir gode brannhemmende egenskaper. Linisolasjon i ulike størrelser og linsnøre er utmerket til å stoppe trekk rundt vinduer, dører samt trekk i tømmervegger innvendig. Utvendig kan tjæredrev benyttes da dette er behandlet og har bedre fuktbestandighet.

Sagflis og kutterspon er mye brukt, men forsket lite på i Norge. Løsningene er å finne i endel eldre boliger på 1900 tallet, før steinull og glassvatt for alvor ble tatt i bruk på 1950 tallet. I eldre bygg som har hatt sagflis eller sagspon i konstruksjonen vil ofte massen ha sunket og komprimert slik at det gir redusert isolasjon. For å bedre effekten kan det innblåses trefiber eller cellulosefiber men beste løsning vil ofte være å benytte eksisterende materiale. Kutterspon bør etterkomprimeres hvert 20. år.

Kutterspon tillater kondens og mindre fuktlekkasjer å tørke opp på en bedre måte enn glassvatt og steinull. Er det ønskelig å etterfylle bjelkelag med kuttspon kan dette være noe vanskelig å få tak i. Sponen bør være mest mulig tørr. Lokale sagbruk kan ofte være behjelpelig med å skaffe kutterspon. Det bør tilsettes 5% lesket kalk for å minimere risikoen for insekter og skadedyr.

Bruk av plast (dampsperre) bak veggkledning innvendig er enerådene i moderne boliger. Dette gir et svært tett innemiljø sammenlignet med gamle trehus, som hadde en naturlig fornying av inneluft. Det er derfor nødvendig med mekanisk ventilasjon som betinger inngrep i bygningskonstruksjonen og dessuten krever strøm.

I tillegg kan en liten skade i plasten medføre alvorlige fuktskader i byggekonsruksjonen. Plast tillater ikke veggten å puste dette stiller også krav til at luftsirkulering må skje bak utvendig kledning. Mangler her kan medføre alvorlige fukt og råteskader i veggkledning og konstruksjon.

Bruk av plast er en løsning som stiller høye krav til mekanisk ventilasjon og er ofte ikke forenlig med restaurering av gamle trehus. Skal et gammelt trehus restaureres bør det derfor unngås å benytte plast innvendig. Det finnes i dag produkter som er diffusjonsåpne og kan erstatte plast som dampsperre, og disse bør ses i sammenheng med den typen isolasjon som skal benyttes.

Hvis denne løsningen allikevel velges bør det være god utlufting bak utvendig kledning og for å unngå punktering av dampspennen kan denne legges inne i veggmen ikke mer enn 1/3 del av isolasjonens tykkelse. En annen fordel med denne løsningen er at fuktskade bak innvendig kledning vil bli synlig på kledningen, slik at den kan utbedres før det får alvorlige konsekvenser. Det er også viktig at hele rommet isoleres, luften finner alltid det kaldeste/svakeste punkt og faren for fuktskader er der til stede.

Etterisolering av kalde loft. Varmen stiger opp og det er derfor kostnadseffektivt å sørge for god isolering relatert til tak/loft.

Etterisolering av gulv. I bolig uten oppvarmet kjeller er god isolasjon av gulvet nødvendig for å unngå kalde gulv. Sørg for god ventilasjon i kryperom og kjeller.

Isolering av loft og tak i gamle hus gir ofte nye bruksmuligheter og bidrar til bedre varmeutnyttelse av rom i etasjen under. Dessuten er etterisolering av loft og tak ofte enkleste tiltak som medfører mindre alvorlige inngrep i bygningen.

Behold de gamle yttervinduene (med gammelt glass). Eventuelt energiglass kan monteres på varevinduer eller koblete vinduer. Dette kan gi en u-verdi (måling for varmetap) tilnærmet vinduer i moderne boliger

Sjekk steder hvor det trekker - typiske områder er rundt vinduer, dører, gulv og taklister. Det er heller ikke uvanlig at det trekker direkte fra innvendig kledd vegg i hus med eller uten laftet konstruksjon. I disse områdene kan det tidligere ha vært dør eller vindu hvor åpningen med årene har blitt kledd igjen. Etterfylling av isolasjon på disse områdene kan gi merkbar bedring av innemiljøet.

Tetthetskontroll og termofotografering muliggjør å etterisolere på best og rimeligst mulig måte. Kontakt evt. et firma som utfører disse tjenestene.

Varmepumpe kan være en god løsning i gamle hus. Kombinasjon av varmpumpe og vedfyring kan redusere strømforbruket til det minimale. En varmpumpe kan i store deler av året være utmerket som hovedvarmekilde men det vil ofte være behov for en ekstra varmekilde på kalde dager med utetemperaturer fra -20° C og kaldere. Varmepumpe er ikke pent montert utvendig men det finnes løsninger for innkledning. Det fineste kan likevel være å snekre en kasse selv ved å kopiere eksisterende kledning.

Tilbygg.

Et tilbygg kan i noen tilfeller være den beste løsningen. Dette innebærer ofte en forandring av hvordan man bruker huset, i og med at man får en tilleggsfunksjon utenfor den gamle bygningen. Fordelene med et tilbygg er at det eksisterende bygget i stor grad kan beholdes urørt. Utfordringen ved en utvidelse av huset ligger i å utforme tilbygget slik at det passer til det eksisterende, og dette gjelder form og plassering like mye som detaljer og overflater. Den samme utfordringen ligger i overgangen mellom nye og gamle overflater innvendig. Er det samme romfunksjon på begge sider, eller går man over fra for eksempel en gang til en spisestue? I så fall vil det være mer naturlig med en tydeligere overgang.

Forskjellige stilarter har forskjellig form og uttrykk, og denne forskjellen påvirker også hvordan formen og plasseringen på tilbygget bør være. Et bestemt tilbygg kan passe godt til et sveitserstilhus, men det behøver ikke passe godt til et empirehus eller midtkammershus. Alt må ses i en sammenheng.

Sveitserstilhusene er først og fremst et "veranda- og gavlhus", og et tilbygg kan gjerne forsterke og underbygge dette. Gavlmotivet er viktig i begge ender, men i sveitserstilen ble det også svært vanlig å legge en veranda-akse på tvers av lengderetningen, gjerne symmetrisk på fasaden. Karakteristisk er luftige konstruksjoner med søyler og store takutstikk. Det er også verd å merke seg at takkonstruksjonen på sveitserstilhusene ofte var gitt av det frilagte gavlmotivet.

På moderne hus bygger man gjerne en stor veranda på bakkeplan. Disse verandaløsningene kan i mange tilfeller passe dårlig på gamle hus. Med unntak av svalgangsbygninger og sveitserstilhus, har de fleste stilperiodene relativt lukkede husvolumer, og moderne verandaløsninger vil fort virke utenpåhengt.

Før man tenker på fasadene, så må man gå grundig gjennom ny planløsning i huset (hvilke nye rom man trenger og hvordan disse ligger i forhold til hverandre), og hvordan huset ligger på tomte (atkomst, parkering, uteplass, solforhold osv.) Først planløsning, etterpå fasade.

Det kan være en fordel å lage tilbygget smalere enn hovedbygningen, da framstår det tydeligere som eget tilbygg, uten å forstyrre hovedformen eller skalaen på huset.

Gavl på gavl fungerer generelt godt på en del hus, hvis det ikke medfører problemer med vinduene i 2. etg.

Tilbygg kan eventuelt legges på gavlen til en en-etasjes stue, og dersom vegger og tak trekkes litt inn i forhold til eksisterende vegglinje, framstår dette som et "lite hus med tilbygg". Et slikt tilbygg kan underbygge husets nette skala, uten å ødelegge inntrykket.

Del IV Støtteordninger og begrepsforklaringer med mer.

4.1 Viktige begreper

Arkeologisk kulturminne. Fysiske spor etter menneskelig aktivitet, der kunnskap har kommet fram gjennom utgraving og dokumentasjon.

Automatisk fredet kulturminne. Alle kulturminner fra før 1537, stående byggverk fra perioden 1537-1649, og samiske kulturminner eldre enn 100 år, er automatisk fredet. Automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på 5 meter rundt det fredete objektets synlige ytre begrensning. Alle inngrep i automatisk fredete kulturminner er forbudt.

Fredet kulturminne. Dette er lovens strengeste form for vern. Et fredet kulturminne er av nasjonal eller vesentlig regional verdi og er fredet etter kulturminneloven. Alle endringer utover vedlikehold er forbudt.

Fredningsverdig kulturminne. Kulturminnet er av nasjonal verdi og kan vurderes fredet etter kulturminneloven.

Kulturlandskap. Landskap påvirket av menneskelig virksomhet.

Kulturmiljø. Område hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.

Listeført kirke. Alle kirker oppført mellom 1650 og 1850 er listeførte. En rekke kirker bygget etter 1850 er også listeførte. Listeførte kirker er definert som verneverdige og har nasjonal verdi.

Faste kulturminner. Faste kulturminner er i utgangspunktet stedbundne, f.eks. bygninger, gravhauger, mileplasser, stolpehull mv.

Løse kulturminner. Løse kulturminner er flyttbare, og kan være ulike typer gjenstander som er løsrevet fra sin opprinnelige sammenheng, f.eks. ting som har blitt funnet ved arkeologiske utgravinger eller ved bruk av metallsøker.

Midlertidig fredning. Dette kan vedtas om et kulturminne er truet, eller om man vil evaluere kulturminnet med tanke på permanent fredning. Slike vedtak kan oppheves om situasjonen endrer seg.

Regulert til bevaring. Kulturminnet er beskyttet gjennom regulering. I planer utarbeidet etter plan- og bygningsloven (PBL) av 1985 er de regulert til spesialområde bevaring. I planer etter PBL 2008 er de regulert med hensynssone kulturminne.

SEFRAK-registrert. Sekretariatet for Registrering av Faste kulturminner i Norge (SEFRAK) utførte i perioden 1975-1995 registrering av bygninger oppført før 1900. Registreringen innebærer ingen form for vern.

Verneverdig eller bevaringsverdig. Dette er ikke juridiske begrep, men brukes for å beskrive verdien av et kulturminne.

4.2 Økonomiske støtteordninger

Fredning eller vern vil i seg selv kun gi begrenset beskyttelse for det enkelte kulturminne. Det aller viktigste er at eieren selv er positiv og motivert. Å ta vare på kulturminner krever både kunnskap og økonomiske ressurser. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltningen på alle nivå legger til rette for dette.

4.3 Offentlige støtteordninger

Det finnes ulike statlige tilskuddsordninger som eiere av kulturminner kan søke på. Disse er underlagt klima- og miljødepartementet, landbruksdepartementet og kulturdepartementet, og forvaltes henholdsvis av Norsk kulturminnefond, riksantikvaren, fylkesmannen og Norsk kulturråd. Fylkeskommunen har også etablert støtteordninger.

Eiendommer som er fredet i henhold til kulturminneloven gis fritak for eiendomsskatt.

Norsk Kulturminnefond (Kulturminnefondet)

Kulturminnefondet er en tilskuddsordning for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer, og er et viktig virkemiddel for bevaring av privateide kulturminner. Fondet får sin bevilgning over statsbudsjettet gjennom eget tildelingsbrev fra Klima- og miljødepartementet.

Kulturminnefondet er opprettet for å gi tilskudd til verneverdige kulturminner og kulturmiljøer og skal:

- Stimulere til økt verneinnsats fra eiere og næringsliv.
- Bidra til å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer bevares og aktiviseres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping.
- Støtte prosjekter hvor det er samspill mellom offentlige og private aktører.

I søknader til kulturminnefondet skal objekter som står omtalt i kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer prioriteres.

SMIL-tilskudd.

Gjennom sitt regionale miljøprogram gir Fylkesmannen tilskudd til å ta vare på kulturminner. Selve tilskuddsordningen heter SMIL, det vil si tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket. Bakgrunnen for ordningen begrunnes slik:

«Kulturlandskapet er en viktig del av kulturarven vår og representerer store kulturverdier. Kulturlandskapet er også viktig i forhold til det biologiske mangfoldet, reiselivet, og ikke minst som en trivselsfaktor for folk flest. Skjøtsel av kulturlandskapet skal bidra til vern av gammel kulturmark, gamle ferdselsårer, kulturminner, tekniske anlegg og verneverdig bygningsmasse.»

4.3.1 Andre offentlige støtteordninger

Listen er ikke uttømmende og er stadig under endring:

- Fylkeskommunen har egne tilskuddsordninger til kulturminnetiltak på verneverdige bygg og anlegg. Det anbefales å følge med på fylkeskommunens hjemmeside om søknadsordning.
- SMIL-tilskudd forvaltes av det lokale landbrukskontoret som fordeler midlene. Kommunen har mulighet til å foreta prioriteringer med henblikk på kulturminneplanen.
- Støtte til utvalgte kulturlandskap på Finnskogen forvaltes av landbrukskontoret.
- Kulturminnefondet. Objekter i kulturminneplanen skal prioriteres.
- Tilskudd til vern og sikring av freda bygg og anlegg: Bevaringsprogrammet for freda bygninger i privat eie. Søknaden sendes fylkeskommunen.
- Tilskudd til arkeologiske undersøkelser ved mindre, private tiltak, skal sikre og ta vare på kunnskap om arkeologiske kulturminner. Søknaden sendes fylkeskommunen.
- Tilskudd til freda og andre særlige verdifulle kulturmiljø og landskap, med satsningsområde freda kulturmiljø etter kulturminneloven eller andre viktige kulturmiljø og landskap.
- Tilskudd til skjøtsel av automatisk freda kulturminner: Bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner og bergkunst (BARK).
- Tilskudd til fartøyvern. Bevaringsprogrammet for fartøy. Søknaden sendes til Riksantikvaren.
- Tilskudd til teknisk-industrielle kulturminner: Midlene fordeles av Klima- og miljødepartementet/Riksantikvaren, og går under bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner. Søknaden sendes til Riksantikvaren.
- Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak. Bevaringsprogrammet for brannsikring av tette trehusmiljø og stavkirker. Søknaden sendes til fylkeskommunen/Riksantikvaren.
- Rentekompensasjonsordning for istandsetting av freda og verneverdige kirkebygg. Rettet mot kommuner og kirkeiere. Søknaden sendes til Husbanken.

4.4 Private støtteordninger:

Flere ulike fond, stiftelser, legater og ideelle organisasjoner deler ut midler til kulturminnetiltak. Her er en kort oversikt over noen av disse. Prosjekter og satsningsområder varierer fra år til år.

- Landbrukslegatet i Norges Vel støtter tiltak som bidrar til næringsutvikling og nyskaping i landbruket. Satsningsområder er bevaring av gamle hus og gjenstander som inngår i næringsvirksomhet. (Turisme eller næringsliv.)
- Kultur- og miljølegatet i Norges Vel støtter bevaring av gamle hus og gjenstander som inngår i næringsvirksomhet. (Turisme eller næringsliv.)
- Sat Sapienti: Vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge. Fremme kunnskap til forståelsen av industrielle miljø og betydning av bedriftene i Norge. Gir også bidrag til offentlige museer.
- Stiftelsen UNI er en allmennyttig stiftelse som verner fortidsminner.

- Gjensidigestiftelsen: Aktivitet, trygghet og helse.
- Rydd et kulturminne: Midlene fordeles av Norsk kulturarv, og går til skjødsel av kulturminner.
- Major og advokat Eivind Eckbos legat har flere satsningsområder, bl.a. norsk kunst, kulturliv og kulturvern.
- Ta et tak-aksjonen: Midlene fordeles av Norsk Kulturarv og retter seg mot våningshus og driftsbygninger.

4.5 Kilder

Aamodt, Harald – Øvre Solørs militære historie (1964).
 Brattlie, Oscar – Fløterliv i grenseskogene (1994).
 Falck-Muus, Rolf – Fra noen jernvinneplasser i Åsnes-Finnskog (1927).
 Gjems, Sven R. – Era Gamle Flisa til Kaffegata, Flisa Trykkeri 100 år (2013).
 Holm, Ingunn – Solør – nyoppdaget kulturhistorie i gammel skog, Universitetet i Bergen (2002).
 InfoSkogen, informasjonshefte (1995).
 Lindtorp, Olav / Helstad, Kolbein – Kart over Finnskogene (1938).
 Skirbekk, Håvard – Øvre Solør alminnelig historie (1973/1979).
 Sturlason, Snorre – Ynglingesagaen (1178-1241).
 Tuer, Bjørn – Bureising i Solør.
 Rundberget, Erla Inger og Brendryen, Marry S. – Skolehistorien på Hof- og Åsnes Finnskog, Åsnes Finnskog Historielag (2010).
 Rønning, Rolf – Fra overfall til frigjøring (1995).
 Øvrebø, Mariken – Rapport om registrering av faste kulturminner, Flisa sentrum (1977).
 Våler kommune – Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø.
 Grue kommune – Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø.
 Områdeplan for utvalgte kulturlandskap i jordbruket på Finnskogen i Våler, Åsnes, Grue og Kongsvinger kommuner, Innlandet fylke.
 Åsnesboka (1953-56)
 Norsk Skogfinsk Museum

4.6 Vedlegg

Oversiktskart over kulturminner. Prioriterte områder og utvalgte objekter

Detaljkart over kulturminner i og rundt Flisa sentrum

